

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.

2016, № 2 (215)

**MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL**
(elmi-metodik jurnal)

2

2016

REDAKSİYA HEYƏTİ

Baş redaktor: prof.Y.Ş.Kərimov

Aydın Əhmədov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər və ümumi təhsil şöbəsinin müdürü;

Nəriman Alnəğıyeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdürü;

Faiq Şahbazlı

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstytutunun direktor müavini;

Vidadi Xəlilov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstytutunun baş elmi məsləhətçisi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;

Ramiz Əliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ümumi psixologiya kafedrasının müdürü, psixologiya elmləri doktoru, professor ;

Asəf Zamanov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi işlər üzrə prorektoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor ;

Nurlana Əliyeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin müşaviri, filologiya elmləri doktoru, professor ;

Vaqif Əmiraslanov

Bakı Sosial-Pedaqoji Kollccinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru;

Mircəfər Həsənov

Azərbaycan Müəllimlər İnstytutunun ibtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor ;

Azadxan Adıgözəlov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor ;

Həqiqət Hacıyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Zemfira Əsədova

Bakı şəhəri, Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdürü;

Esmira Ağayeva

I. Əsfəndiyev adına Elitar Gimnazianın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini;

Zemfira Ağayeva

Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, 69 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəcisi;

Bibixanım İbadova

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstytutunun ibtidai təhsilin kurikulumu şöbəsinin müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru;

Yügəlmiş 18.05.2016. Çapa imzalanmış 22.05.2016.

Kağız formatı 60x84 1/8. Şərti çap vərəqi 9.0.

Şifariş № 07. Tiraj 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvani: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 96.

mobil telefon. (051) 623-01-15.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapoziylərdən çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı, A.Məmmədov küçəsi, 113.

MÜNDƏRİCAT

ÜMUMPEDAOOJİ PROBLEMLƏR

Kərimova S.	İbtidai təhsildə integrasiya	4
Kərimov V.	Tələbə şəxsiyyətinin formalşamasının bəzi məsələləri	7
Vəliyeva Ə.	Müəllimlərin peşkar inkişafında ixtisasartırmanın rolu	10
Kazımov M.	Pedaqoji təməyülli orta ixtisas məktəblərində müəllimlərin hazırlanması	12
Əsədova İ.	Ümumtəhsil məktəblərinin idarə olunmasında özünüauditin əsasları	16

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL

Məmmədova S.	Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil	21
Sadıqova T., Cəmilzadə S.	Məktəbəqədər təhsilin məzmununda sosial inkişaf problemləri	24
Məmmədova R.	Məktəbəqədər yaşılı uşaqların əmək prosesi ilə tanışlığı	28

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ VƏ OABAOCIL TƏCRÜBƏ

Plankinina D.	Использование магических квадратов для развития умения рассуждать	31
Muradova N.	Использование национальных спортивных игр в сфере физического воспитания младших школьников	36
Kərimova A.	Azərbaycan dili dərslərində didaktik oyun xarakterli qrammatik tapşırıqlardan istifadə	43
Ağayeva E.	Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi	46
Həsənova S.	İbtidai siniflərdə həndəsi elementlərin oyradılması haqqında	50

PSIXOLOGİYA VƏ DEFEKTOLOGİYA

Kərimova E.	İnklüziv təhsilin təşkilində ailə və cəmiyyətin əlbir işi	53
-------------	---	----

TƏRBİYƏ PROBLEMLƏRİ

Həsənova L.	İbtidai siniflərdə tərbiyə işinin təşkili	56
Əliyeva A.	Uşaq şəxsiyyətinin formalşamasında valideynlərin rolu	58
Əmirəliyeva İ.	Məktəblilərdə tolerant münasibətlərin formalşdırılmasında müəllimin rolu	61

PEDAOOGİKA TARİXİ

Məmmədova K.	Y.A.Komenski uşaqların ailədə tərbiyəsi və təhsili haqqında	65
--------------	---	----

YENİ NƏŞRLƏR

Əliyeva M.	Məktəbəqədər və ibtidai təhsillə əlaqədar kitablar	71
Cəbrayılov İ.	Ailə pedaqogikası	72

İBTİDAİ TƏHSİLDƏ İNTEQRASIYA

Sevinc Kərimova,

Sumqayıt Dövlət Universitetinin pedaqogika və psixologiya kafedrasının
baş müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

açar sözlər: sosiologiya və pedaqogika, ibtidai təlim, fənlərarası əlaqə, idrak qabiliyyəti, təhsil konsepsiyası, qloballaşma, integrasiya;

ключевые слова: социология и педагогика, начальное образование, межпредметная связь, познавательные способности, концепция образования, глобализация, интеграция;

key words: sociology and pedagogy, primary education, interdisciplinary communication, cognitive ability, educational concept, globalization, integration.

İbtidai təlim mərhələsi uşaq həyatının çox əhəmiyyətli dövrlərindən biridir. Bu dövrdə uşağın potensial imkanlarının aşkar olunması üçün hər cür şərait yaratmaq lazımdır. Şagirdlərin qabiliyyətlərinin, istedad və bacarıqlarının vaxtında aşkarlanması, həmçinin materialın onlara şüurlu mənimsədilməsi zəruridir. Uşaqların idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün tədris prosesində integrasiyadan geniş istifadə olunmalıdır.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda integrasiya təhsilin başlıca məqsədi kimi verilir: “İnsan kapitalının inkişafı, iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektli faydalananması prosesində ən müüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir” [1, səh.1].

“Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)”nda təhsilin integrativliyi əsas prinsip kimi nəzərdə tutulmuşdur. İbtidai siniflər üzrə kurikulumda fəndaxili və fənlərarası integrasiyaya xüsusi önəm verilir. Müxtəlif sahələr üzrə biliklərin integrasiyası şagird təfəkküründə ətraf aləm haqqında vahid, sistemli dünyagörüşünün formallaşmasına kömək edir.

Globallaşma və integrasiya müasir dünyada baş verən dəyişikliklərin əsas mənbəyidir. Çox zaman qloballaşma ilk növbədə iqtisadiyyatla bağlı bir məfhüm kimi anlaşılsa da, əslində dünyada gedən bütün sosial-siyasi, o cümlədən, təhsil proseslərini də əhatə edir. “İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektli faydalananması prosesində ən müüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil edir” [1, səh.1].

“Integrasiya” terminindən XX əsrin sonlarından daha fəal istifadə olunmağa başlasa da, onun ifadə etdiyi mahiyyət və məzmun həmişə mövcud olmuşdur. Zaman-zaman diferensial ya-naşmalar hissələrə bölünməni, ayrılmaları tənzimlədiyi kimi, integrasiya prosesləri də bütövləşmələrin, tamamlanmaların nəticəsi kimi formalılmışdır. Bütün elm sahələrində, o cümlədən, pedaqogikada integrasiya müüm yer tutmuş, “integrasiya”, “integrativlik”, eləcə də “təhsildə integrasiya”, “fənlərarası əlaqə” anlayışlarından daha çox istifadə edilmişdir.” [5, səh.16].

Globallaşma dövründə səriştəli, peşəkar müəllim cəmiyyətin inkişafında müüm əhəmiyyət kəsb edən mənəvi qüvvə sayılır. Buna görə də integrasiya, fəndaxili, fənlərarası əlaqələri məhz o təşkil edir. Bu cəhətdən müasir təhsilimizin məqsədi milli və ümumbaşəri dəyərlərə malik, dərin bilikli, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik, yaradıcı düşünməyi bacaran, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət yetişdirməkdir. Elə şəxsiyyət ki, bu gün dünənkindən, sabah bugünkündən daha bilikli, düşüncəli, fəal olsun.

Bu gün qloballaşan dünyamızda məktəbli də qlobal düşünməli, dünyada gedən proseslər dən xəbərdar olmalıdır. Təhsil strategiyasında təhsilin həyata, cəmiyyətə integrasiyası probleminə daha geniş aspekt də yanaşılır: "Hazırda təhsil iqtisadiyyatda tələb olunan bilik və bacarıqların aşilanması ilə bərabər, nəticədən gələcək həyata və cəmiyyətə integrasiyasına hərtərəfli hazırlığı vəzifələrini yerinə yetirməlidir." [1, səh.1].

İnteqrativlik şagirdləri ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı münasibət bəsləyən subyektlər kimi qəbul edir. Bu zaman təhsil pillələrində öyrənilən fənlərin və onların əhatə etdiyi mövzuların əlaqəli, integrativ şəkildə tədrisi mümkün olur. Digər tərəfdən, integrativ kurikulum şagirdlərin dərsliklərdə verilən materiallara yaradıcı yanaşmalarına kömək göstərir.

Azərbaycan dili fənni mahiyyətinə görə integrativ fəndir. Professor Yəhya Kərimov bu barədə belə yazmışdır: "Azərbaycan dili ibtidai siniflərdə tədris fənlərinin əsasıdır. Ana dilinə yiyələnmək digər fənlərin mənimsənilməsində də mühüm rola malikdir. Ana dili fənni müəyyən mənada integrativ fəndir. Azərbaycan dili ilkin oxu təlimi mərhələsində ədəbiyyat, botanika, zoologiya, coğrafiya, fizika, kimya, tarix fənləri üzrə bəsit məlumatların köməyi ilə şagirdlərə çatdırılır" [3, səh.5]. Fənlərarası integrasiya – iki və ya daha artıq fənnin əhatə etdiyi anlayış və prinsiplərin sintezidir. Bu integrasiya bir fənnə aid nəzəriyyə, qanun və metodların başqa bir fənnin öyrədilməsində də istifadəsini nəzərdə tutur. "Dərsdə istifadə edilən digər prinsip, metod və priyomlar kimi integrasiyadan da şagirdlərin maraq və ehtiyacları nəzərə alınmaqla istifadə olunur. Hazırkı kurikulum şagirdlərin nələri bilməli və nələri bacarmalı olduqlarını müəyyənləşdirmək üçün əsas təlim nəticələrini məzmun və fəaliyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə təqdim edir [6,15].

Təcrübə göstərir ki, tədris prosesində fəndaxili, fənlərarası integrasiyanın təmin edilməsi, dərslərin maraqlı, məzmunlu qurulması, bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən daha asan mənimsənilməsi, onlarda tədqiqatçılıq meyillərinin yaranması üçün vacib şərtidir. Fəndaxili integrasiya hər hansı fənnin aşlılığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi, fənn daxilində səpələnmiş faktların sistemləşdirilməsidir. Bu mənada integrasiya olunmuş məzmun informativ cəhətdən tutumluluğuna, şagirdlərin daha əhatəli kateqoriyalarla düşünmə bacarıqlarının formalasdırılmasına kömək edir. İbtidai təhsil pilləsi fənlərinin tədrisində geniş şəkildə istifadə olunan fəndaxili integrasiyanın yaranması üçün konsentrik prinsipə əsaslanan spiralvari quruluş daha xarakterikdir. Belə integrasiya prosesində dəyərlərin dərk olunması xüsusidən ümumiyyət, yaxud ümumiyyət xüsusiyyə doğru istiqamətlənə bilər.

Fənlərarası integrasiya bir neçə fənnin əhatə etdiyi orta bilik və bacarıqların sintezi olmaqla, bir fənnə aid anlayışlardan, metodlardan digər fənnin tədrisində də istifadə olunmasını, müxtəlif fənlər arasında məntiqi əlaqələrin qurulmasını nəzərdə tutur. Bu proses eyni bacarığın ayrı-ayrı fənlər vasitəsilə daha da təkmilləşdirilməsini təmin etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına şərait yaradır. Fənlərarası və fəndaxili münasibətlərin, sadəcə əlaqə deyil, integrasiya xarakteri daşımıası bu münasibətlərin daha sıx və möhkəm olmasına, onun bütöv bir prosesə çevriləməsinə şərait yaradır. Müəllimlər pedaqoji prosesdə ondan daha səmərəli istifadə etmək imkanı qazanırlar. Bundan əlavə, fənlərarası və fəndaxili integrasiya interaktiv öyrənməyə geniş yol açır, şagirdlərin qarşılıqlı əlaqələr şəraitində təbiət, cəmiyyət, insanlar haqqında biliklərə yiyələnmələrini stimullaşdırır.

İnteqrasiya nəticəsində tədris materialının yiğcamlığı təmin edilir, təkrara yer verilmir, şagirdlər artıq yüklənmirlər və tədris vaxtına qənaət olunur. Onlar az vaxt içərisində çox, həm də bir-biri ilə üzvi əlaqədə formalasdılmış biliklər əldə edirlər. Bu məqsədlə uşaqları integrativ biliklər əldə etməyə hazırlayan fənlərarası əlaqəyə geniş yer verilməlidir. Bu əlaqənin təmin olunması üçün müəllim bütün fənlər üzrə program materiallarına yaxşı bələd olmalı, fənlərarası əlaqədən istifadə etməyin yollarını dərindən bilməlidir.

İnteqrasiya prosesində tədris fənni şagirdlər tərəfindən yaxşı mənimsənilir, bir neçə fənn üzrə bilik, bacarıq və vərdişlər təkrarlanır, nəticədə, biliyin şagirdlər tərəfindən sistemli mənimsənilməsi təmin edilir.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, fənlərarası əlaqədən ardıcıl istifadə etmək şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirir, dünyagörüşünü genişləndirir, tədrisin səviyyəsini yüksəldir. Buna görə də məktəblərdə təhsilə ayrı-ayrı fənlərin öyrədilməsi kimi deyil, həyatı bacarıqların inkişafi prosesi kimi baxılmalı, şagirdlər daim öyrənməyə hazırlanmalıdır.

Ibtidai sinif müəlliminin qarşısında fəndaxili və fənlərarası integrasiyadan istifadə üçün geniş imkanlar vardır. Bu siniflərdə bütün fənləri eyni müəllim tədris etdiyindən əlaqəni elə sistemli, məqsədə uyğun şəkildə yarada bilər ki, təkrarlar aradan qalxar, məktəbə yenicə qədəm qoyan uşaqların fənlərə marağı artar. Yeni kurikulumlar əsasında yaradılan I sinfin “Azərbaycan dili” dərsliyində Z. Xəlilin “Mən rəngləri tanıyıram.” şerini götürək:

Mən rəngləri tanıyıram, – deyir Elman.
Səma mavi, yumurta ağ,
Sapsarıdır günəbaxan,
Qırmızıdır gülöyüşə nar.
Yarpaq yaşıl,
Kömür qara,
Dəniz göydür.
Qızılıdır boranılar.

Bu şerin tədrisi zamanı müəllim ana dili, həyat bilgisi, təsviri incəsənət fənlərinin integrasiyasından istifadə edə bilər. Fikrimizi əsaslandırmazdan əvvəl qeyd edək ki, Azərbaycan dili fənninin tədrisi prosesində fənlərarası integrasiyadan istifadə imkanları genişdir. Belə ki, rəssamlıqda yaradılan incəsənət nümunələri rənglərin, tonların, çalarların dili ilə danışırsa, müsiqidə yaranmış əsərlər səslərin, notların, akordların dili ilə danışır. ?

Müəllim şeri tədris etməzdən əvvəl şagirdlərin rənglər, rəsm əsərləri haqqında məlumat səviyyələrini öyrənməli, bu barədə onlarla söhbət aparmalı, xarakterik bir rəsm əsəri əsasında rəssamların yaratdıqları möcüzəli nümunələrdən söz açmalıdır. Sonra şagirdlərə evdə müstəqil işləmək üçün mövzu ilə əlaqədar rəsm çəkməyi də tapşırmaq olar. Təbii ki, bütün bunlar dərsə marağı artırır, materialın daha yaxşı qavranılmasına, uzun müddət yadda qalmasına şərait yaradır.

Dərs prosesində integrasiyanı elə təşkil etmək lazımdır ki, şagirdlər düşünməyə, özləri də bilmədən tədqiqat aparmağa sövq olunsunlar. Yuxarıdakı şeir oxunduqdan sonra qarşıya belə tədqiqat suali qoymaq olar: “Təbiətdəki daha hansı əşyaları rənglərinə görə fərqləndirmək mümkündür ? ”

Müəllim şagirdləri iki qrupa ayırib, hər qrupa tapşırıq verir. I qrupun şagirdləri dairəvi oturlular. Müəllim əlindəki müxtəlif rəngli topları nümayiş etdirərək oyunun qaydalarını şərh edir. Şagirdlər topları bir-birinə atarkən onun rəngini deməli və həmin rəngə uyğun müəyyən bir əşya adını misal göstərməlidirlər. Çalışmalıdırlar ki, əşya adları təkrarlanmasın. Qələbə qazanan qrup mükafatlandırılır. Bu oyunda şagirdlər topdan istifadə etməklə müəyyən fiziki hərəkətlər yerinə yetirirlər. Beləliklə, ana dili və fiziki tərbiyə fənləri arasında da integrasiya təmin edilir.

Yeni dərsliklərdən bəhs edərkən onların tərtibində integrativlik prinsipi əsas götürülür. Bu tələbə uyğun hazırlanmış dərsliklərdə integrasiyadan istifadə imkanları yüksək olacaqdır. Bütün bunlar öz sənətini sevən, ona məsuliyyətlə yanaşan, peşəsinin incəliklərinə yiyələnməyə can atan müəllimlərə şamil olunur. Məhz belə müəllimlər təhsilin qarşısında duran əsas vəzifələri anlayır və onların həyata keçirilməsini təmin edirlər.

Fənlərin tədrisində integrativ təlim şagirdlərin biliklərinin sistemləşdirilməsinə və dərinləşdirilməsinə, onların həyatı bacarıqlarının inkişafına geniş imkanlar açır. Bununla yanaşı, fənn üzrə integrasiya şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün formallaşmasında, mühakimə yürütülmə, məntiqi əsaslandırma, sübutetmə bacarıqlarının aşilanmasında, fənnə marağın artırılmasında, tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Ümumiyyətlə, təhsil prosesi uşaqa özünüñkişaf qabiliyyəti formalaşdırılmalıdır. Bu, onda məntiqi düşünmə, ətraf aləmin cisim və hadisələrinə təqnidə yanaşma, müstəqil qərar çıxarma,

ətrafdakıları yaradıcı şəkildə dəyişdirmə, praktik işlər görmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək deməkdir.

Ədəbiyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Məktəbəqədər və ibtidai təhsil", Bakı, 2013, № 4.
2. "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)". Bakı, 2006.
3. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları). Bakı: "Kurikulum", 2010, № 3.
4. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. (dərslik). Bakı: "Səda", 2013.
5. Həsənov M., Cəfərova N., Bəhmənova C. İbtidai sinif müəllimləri üçün kurikulumun məzmunu və həyata keçirilməsi yolları. Bakı: "Elm və təhsil", 2014.
6. Təhsil lüğəti. Bakı, 2011.

Интеграция в начальном образовании

резюме

В статье рассказывается о том, что глобализация и интеграция охватывает все процессы, происходящие в современном мире, в том числе и в области образования. Отмечается, что интеграция усовершенствует процесс обучения, помогает углублять связь и зависимость между предметами.

Inteqration in primary education

summary

The article explains that globalization and integration covers all the processes occurring in the world today, including in the field of education. It is noted that the integration will improve the learning process, helping to deepen the relationship and the relationship between objects.

ТӘЛӘBӘ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Vaqif Kərimov,

ARTPI-nin müəllim hazırlığı kurikulumu şöbəsinin aparıcı
elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: k.vaqif@rambler.ru

açar sözlər: tələbə şəxsiyyətinin formallaşması, müəllim hazırlığı, təlim prosesi, təhsilin əsasları, metod və priyomlar, innovasiya, fənlər, pedaqoji təcrübə, müəllimin şəxsi nümunəsi;

Ключевые слова: формирование личности студента, подготовка учителя, процесс обучения, основы образования, методы и приемы, инновация, предметы, педагогическая практика, пример учителя;

key words: student of basic education, teacher training, learning process, personal example, teachers, teaching practice, subject, methods and techniques, innovation, formation of personality.

Uzun illərdir ki, orta-ixtisas və ali təhsil verən pedaqoji təmayülli məktəblər müəllim kadrları hazırlanır. Bu kadrların bir çoxu ölkəmizdə fəaliyyət göstərir və müəyyən müvəffəqiyyətlər qazanırlar.

Müasir dövrdə dövlətin təhsil sahəsində qəbul etdiyi qanun, fərman və sərəncamlar təhsil sisteminin qarşısında yeni tələblər qoyur. Məhz bunların köməyi ilə təhsil sistemi modernləşir və inkişaf edir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təhsil sistemini integrasiya olunmaq, innovasiyalardan istifadə etmək, yeni texnologiyalar, prinsiplər, vasitələr, metod və priyomlardan yararlanmaq müəllim hazırlığının mühüm şərtlərindəndir. Bütün bunlar məktəbin modernləşdirilməsini təmin edir.

Müşahidələr göstərir ki, gənc müəllimlərin bir qismının hazırlığı müasir tələblərə cavab vermir. Ona görə də bu sahədə tədqiqat aparılması zərurəti meydana çıxdı.

Müəllim olacaq tələbə şəxsiyyətinin formallaşmasında müəllimin nümunəsinin rolü aydın görünür. Bu baxımdan pedaqoji təmayülli orta-ixtisas və ali məktəblərdə tələbənin müəllim kimi formallaşmasında pedaqoji təcrübə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Pedaqoji təcrübə tələbələrin pedaqoji, psixoloji, metodik hazırlığının təminatıdır. Bu, onların biliklərinin genişləndiril-

məsinə, möhkəmləndirilməsinə, bacarıq və vərdişlərin qazanılmasına, şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafına xidmət edir. Pedaqoji təcrübə tələbədə müəllimlik üçün zəruri olan yeniliyə maraq, müstəqillik, axtarışlar, təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq, tənqidi düşünmə bacarığı kimi keyfiyyətləri inkişaf etdirir. Onun oxuduğu təhsil ocağında sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərin təşkilində fəal iştirak etməsinə şərait yaradır. Bu prosesdə o, hərtərəfli inkişaf etmiş təcrübəli müəllim kimi formalaşır.

Milli qəhrəmanlar, görkəmli alımlar, pedaqoqlar, psixoloqlar, siyasi xadimlər, bəstəkarlar, idmançılar, rəssamlar və aktyorlarla görüşlər tələbə şəxsiyyətinin inkişafına təkan verir.

Müəllim olacaq tələbə bilməlidir ki, ənənvi təlimdə təlim materialının müəllim tərəfindən şəhər edilərək, şagirdlərin müzakirəyə, qismən axtarışa cəlb olunmalarından fərqli olaraq uşaqların əvvəlcədən ayrı-ayrı faktlar əsasında ümumiləşdirməyə gəlmələri induksiyani təmin edir. Bu zaman uşaqlar daha fəal olurlar. İnduksiya şagirdlərin, müəllimin imkanlarından, yerli şəraitdən asılı olaraq təşkil edilməlidir. Müasir müəllim hər hansı hazır şablonların təsirindən çıxmayı, məktəbin ərazisi, tipi, təchizatı, şagirdlərin etnik tərkibi, məktəbə hazırlıq səviyyələrindən asılı olaraq işini səmərəli qurmağı, yaradıcı fəaliyyət göstərməyi və yüksək nəticələr əldə etməyi bacarmalıdır.

Müəllim olacaq tələbə şəxsiyyətinin formalaşmasında valideynlərin də rolu böyükdür. Onlar uşaqların tapşırıqlarını yerinə yetirərkən ona istiqamət verilməsinə, gördüyü yaxşı işlərə, nailiyətlərinə görə təriflənməsinə, həvəsləndirilməsinə ehtiyacı olduğunu bilməlidirlər.

Müəllim hazırlığına diqqətlə yanaşmaq, dövrün tələblərinə cavab verən şəxsiyyətin formalasdırılmasına nail olmaq lazımdır. Təəssüf ki, təhsilin qarşısında qoyulan bu mühüm tələbə kifayət qədər əhəmiyyət verilmir.

Tələbələrin şəxsiyyətinin formalaşması onların nəzəri-pedaqoji hazırlıqlarının təmin olunmalarını, müasir prinsip, forma, vasitə, metod və priyomlara bələd olmalarını, şagirdlərin integrativ biliklərlə silahlanmaları üçün lazım olan bacarıq və vərdişlərə yiyələnmələrini, müəllim kimi yetişmələrini nəzərdə tutur. Müəllim olacaq tələbə dərsliklər, dərs vəsaitləri ilə tanış olmalı, onları təhlil etməli, tapşırıqlar və testlərlə işləməyi, onları təkmilləşdirməyi bacarmalıdır.

Təəssüf ki, müəllim olacaq tələbələrin bir çoxu yeni proqramların (kurikulumların) məzmununu, onlardan istifadəyə verilən tələbləri yaxşı bilmir, şagirdlərin yalnız nəzəri biliklərə yiyələnmələri ilə kifayətlənilər. Müşahidələr göstərir ki, onların kompüterlə işləmək qabiliyyətləri aşağı səviyyədədir. Elektron lövhələr, elektron dərsliklər, video-dərsliklər haqqında təsəvvürləri yoxdur.

Təlimin metod və priyomları ilə tanış olmaq tələbə üçün son dərəcə vacibdir. Bu sahədə də çatışmazlıqlar çoxdur.

Tələbə pedaqoji təcrübədə fəal iştirak etməli, dərs deməklə yanaşı, dərslərin təhlilindən, müsahibə prosesindən də kənarda qalmamalıdır. Pedaqoji təcrübənin VIII semestrdə, 12 həftə ərzində fasıləsiz həyata keçirilən mərhələsi yekun mərhələdir. Əsas məqsəd tələbə tərəfindən onun gələcəkdə tam ştatlı müəllim və sinif rəhbəri kimi fəaliyyət göstərə bilməsi üçün bilik, bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsidir. Tələbənin sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərin müəllim şəxsiyyətinin formalaşmasına təsirini öyrənib təhlil etməsi, qiymətləndirməsi də mü hüüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təhsilin müasir səviyyəsi müəllim olacaq tələbədən bir-iki xarici dil bilməyi, xarici təcrübədən istifadə bacarığı da tələb edir.

Tələbənin müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olması onun həmin sahələrdə ahəngdar inkişafını təmin edir. Ali məktəb həyatı üçün tipik olan müxtəlif fəaliyyət (idrak fəaliyyəti; ictimai, bədii, texniki fəaliyyət; kommunikativ fəaliyyət; qiymətləndirmə-oriyentasiya fəaliyyəti, idman fəaliyyəti və s.) tələbə şəxsiyyətinin inkişafını təmin edən aparıcı fəaliyyət növləridir. Tələbə gənclərin müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb edilmələri onların şəxsi fəallıqlarının inkişafına təkan verir, təkmilləşmələrinə, ümumi psixoloji xüsusiyyətlərinin təşəkkülünə kömək edir.

Müəllim olacaq tələbə ölkəmizdə azsaylı xalqların övladlarının təhsil aldıqları məktəblərdə, həmçinin azkomplektli məktəblərdə də təlimin təşkili ilə tanış olmalıdır. O, yüksək psixoloji hazırlanlığa yiyələnməli, inklüziv təhsil metodikasını bilməli, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməli və tədris prosesində nəzərə almalıdır. Gənc müəllim öz savadı, davranışları, ünsiyyəti ilə uşaqlara müsbət nümunə olmalıdır. Müəllimin xarakterindəki həssaslıq özünəməxsus barometr olub, şagirdlərin vəziyyətini hiss etməyə imkan verir, ehtiyacı olanlara kömək göstərməyə şərait yaratır. Müəllim böyüməkdə olan gənc nəslin taleyi üzərində öz məsuliyyətini hiss etməlidir.

Bütün bu deyilənlərdən aşağıdakı nəticələrə gəlirik:

- Pedaqoji təmayülli orta-ixtisas və ali məktəblərə qəbul düzgün təşkil olunmalıdır.
- Ən aşağı bal toplamış gənclərin müəllimlik ixtisasına yiyələnməyə yönəldilmələrinin qarşısı alınmalıdır.
- Pedaqoji təmayülli orta-ixtisas və ali məktəblərdə tələbələrə azkomplektli məktəblərdə işləməyin yolları öyrədilməlidir.
- Tələbələrə azsaylı xalqların kompakt yaşadıqları yerlərdə işin xüsusiyyətlərini (onların dillərini bilmək, azərbaycanlılar üçün tərtib olunmuş dərsliklərlə həftədə 2 saat müddətində tədrisi prosesində uşaqları yükləməmək) nəzərə almaq lazımdır.
- Gənc müəllimlərə pedaqoji ustalığa malik müəllimlərin köməyi təşkil olunmalıdır.
- Müəllim olacaq tələbələrə inklüziv təhsilin təşkili məsələləri də öyrədilməlidir.
- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil aldıqları məktəblər üçün müəllimlərin hazırlanmasına diqqət artırılmalıdır.
- Tələbə şəxsiyyətinin formallaşması üçün qrupdaxili ünsiyyətə və fəaliyyətə diqqət yetirilməlidir.
- Müəllim olacaq tələbələrə müəllim-tələbə, tələbə-tələbə, müəllim-valideyn münasibətlərinin gözlənilməsi də öyrədilməlidir

Müəllim olacaq tələbələrdə motivasiya, özünüinkişaf, tədqiqatçılıq, təşkilatçılıq, idarəetmə, özünütərbiyə, sosial fəaliyyət, vətənpərvərlik tərbiyəsi, şagirdləri peşələrə istiqamətləndirmə bacarıqları da tərbiyə olunmalıdır. Gələcək müəllimin bütün bunları bilməsi onu öz peşəsinə ləyaqətlə yerinə yetirməyə hazırlayır.

ədəbiyyat

1. Абдуллина Г.Т. Развитие интеллектуальных умений будущего учителя. Москва: «Педагогика», 2012, №8.
2. Бурзалова Т.В. Формирование личности будущего учителя. Москва: «Педагогика», 2013, №1.
3. Kərimov Y.Ş. Müəllim hazırlığı günün vacib məsələsidir. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə", 2007, № 4.
4. Mehrabov A.O., Əliyev R. Pedaqoji fəaliyyətin və müəllim şəxsiyyətinin bəzi psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı: "Təhsil, mədəniyyət, incəsənət", 2004.
5. Rüstəmov F., Dadaşova T. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı: "Mütərcim", 2007.
6. Ильина Н.Ф. Критерии готовности педагога к инновационной деятельности. Москва: «Педагогика», 2012, № 7.

Формирование студенческой личности как важный фактор в подготовке педагогических кадров

резюме

В статье рассказывается о том, что будущий педагог должен формироваться изучая все аспекты отраслей современного образования. Отмечается, что он должен присвоить все формы, средства, методы и приемы учебного процесса, должен интересоваться организацией внеклассных, внешкольных мероприятий.

В статье так же отмечается, что будущий педагог должен знать особенности организации обучения в малокомплектных школах, присвоить секреты инклюзивного обучения, уметь работать в школах малочисленных народов и должен владеть школьной практикой.

Formation of the individual student as an important factor in teacher training summary

The article explains that future educator should be formed to examine all aspects of modern education sectors. He shall assign all the forms, means, methods and techniques of the educational process. Future teachers must interestsvatsya organization of extra-curricular, extracurricular activities, and use it entirely help of parents.

The article also notes that a future teacher should know the features of the organization of training in small schools, to assign the secrets of inclusive education, to be able to work in schools and Indigenous peoples should own school practice.

MÜƏLLİMLƏRİN PEŞƏKAR İNKİŞAFINDA İXTİSASARTIRMANIN ROLU

Əminə Vəliyeva,

Bakı şəhəri, Suraxani rayonu, 75 nömrəli məktəbin müəllimi

E-mail: veliyeva.61@mail.ru

açar sözlər: müəllim, peşəkarlıq səviyyəsi, tələb, təhsil sistemi, ixtisasartırma;

ключевые слова: учитель, уровень профессионализма, потребность, система образования, повышение квалификации;

key words: teacher, levelof professionalism, the need, the education system, further training.

Təhsil işçisi öz elmi-metodiki, peşəkarlıq səviyyəsini yaxşılaşdırmalıdır, yeni informasiya mənbələrindən istifadə etmək, öyrənmək bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir. Müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinə verilən müasir tələblər, təbii olaraq, onları məcbur edir ki, peşə səriştəliklərini təkmilləşdirsinlər. Bu istiqamətdə müvafiq institutlar, ixtisasartırma və yenidən hazırlanma mərkəzləri (əlavə təhsil sistemi) onlara kömək göstərə bilər. İxtisasartırma institutları və ya mərkəzləri qabaqcıl pedaqoji təcrübəni ümumiləşdirərək, innovativ ideyalar, texnologiyalar səviyyəsinə qaldırmalıdır.

Təhsil sistemi müəllimlərin peşəkar inkişafı problemi ilə əlaqəlidir. Müəllimin şəxsiyyətinə və peşəkar fəaliyyətinin məzmununa verilən müasir tələblərlə yanaşı, onda aşağıda qeyd edilən keyfiyyətlərin də olması vacibdir:

- metodoloji, nəzəri və praktik hazırlıq;
- iradə və emosiya baxımından peşəkar fəaliyyətin sabitliyi, bu prosesdə şəxsi potensialların (idrak, əqli, yaradıcılıq, kommunikativ və estetik) reallaşdırılması səviyyəsini nəzərdə tutan müsbət motivasiya sahəsi;
- peşəkar səriştəlilik, yaradıcılıq fəaliyyətinə hazırlıq, kreativlik;
- peşə problemlərini həll etmək bacarığı;
- pedaqoji fəaliyyətdə analitik, proqnozlaşdırma, layihə, təşkilatlılıq və kommunikativ qabiliyyətləri formalasdırmaq bacarığı.

Bu keyfiyyətlər müəllimin daim dəyişən sosial-pedaqoji şəraitdə səmərəli işləmək bacarığını müəyyən edir. Bu, keyfiyyətlərin formalşaması metodlarının, inkişaf şəraitinin və təzahür məqamlarının tədqiq olunmasını aktuallaşdırır.

İxtisasartırma sisteminə müəllimlərin peşəkar inkişafına təsir göstərə bilən fasiləsiz təhsilin struktur elementi kimi baxılır. İxtisasartırma sistemi müəllimlərin peşəkar inkişafını təmin edir.

Müəllimlərin ixtisasartırma sisteminin təşkili onların bu sistemə cəlb olunmalarının epizodikiyi, pedaqogika, psixologiya və metodika elmlərində baş verən yeniliklər haqqında məlumatlandırılmaları ilə xarakterizə olunur. Bununla əlaqədar ixtisasartırma sistemində müəllimlərin peşəkar inkişafına müsbət təsir göstərən şərtlərin müəyyənləşdirilməsi aktuallaşır.

Müəllimlərin peşəkar inkişafında ixtisasartırma sisteminin yeri, rolu, problemlərin həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi üçün nəzəri-təcrübi tədqiqatların, pedaqoji təcrübənin ümumiləşdirilməsi nəticələrinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu problemin həlli üçün xarici ölkələrin təcrübəsi öyrənilməli və ondan istifadə edilməlidir. Müxtəlif ölkələrdə müəllimlərin peşəkar inkişafının təhlili göstərir ki, hazırlıq diferensiasiya edilmiş şəkildə həyata keçirilir. Dünya təcrübəsində müəllimlərin peşə hazırlığının bir neçə növü mövcuddur:

- təcrübəsiz müəllimlər üçün ilkin təhsil, adətən, pedaqoji fəaliyyətin əvvəlində, qiyabi və

ya distant (məsafədən) təhsil formasında həyata keçirilir;

- təcrübəli (çox stajı olan), lakin ixtisaslaşmamış müəllimlər üçün ilkin təhsil;
- pedaqoji təcrübəsi olmayan diplomlu mütəxəssislər üçün əlavə pedaqoji təhsil;
- pedaqoji təhsilə və iş təcrübəsinə malik olan ixtisaslaşmış pedaqoqlar üçün əlavə təhsil.

Müəllimlərin peşəkar inkişafı məktəblərin və müxtəlif müəssisələrin bazasında həyata keçirilir. Məktəb modeli müəyyən üstünlükərə malikdir:

- hazırlığın məzmununun praktik istiqamətləndirilməsi;
- müəllimlərin və məktəbin obyektiv tələbatları əsasında seçilməsi;
- kurs hazırlığı ilə müqayisədə daha ucuz ixtisasartırmanın həyata keçirilməsi.

ABŞ və Rusiyada məktəbdaxili peşəkar inkişaf çərçivəsində metodik birliklərin – fənn müəllimlərinin seminarlarının işi həyata keçirilir. Burada onlar yeni program, dörslik, dərs vəsaitləri və metodikalarla tanış olurlar. Onlar həmkarlarından və dəvət olunmuş mütəxəssislərdən məsləhətlər alır, təcrübələrindən yararlanırlar. Açıq dərslərin keçirilməsi, təhlili, pedaqoji treninglərin təşkili də fayda verir.

Yaponiyada məktəbin tələbatlarını pedaqoji kollektivin özü müəyyən edir. Orada müəllimlərin peşəkar inkişafı ister daxili qüvvələr, istərsə də, xarici mütəxəssislərin cəlb olunması hesabına həyata keçirilir.

V.B. Qarqay yazır ki, müəllimlərin məktəbdə diplomdan sonrakı təhsili qərb təhsilinin liderləri tərəfindən peşəkar inkişafın əsas forması kimi qəbul olunur. Bu, yeganə forma deyil. Avropanın Evridika informasiya şəbəkəsinin məlumatlarını buna misal göstərmək olar. Həmin məlumatlara əsasən, əksər ölkələrdə peşə hazırlığı müəllimlərin peşəkar inkişaf mərkəzlərinin, pedaqoji müəssisələrin, yaşlılar üçün təhsil müəssisələrinin və başqa birliklərin bazasında həyata keçirilir. Bu prosesdə müxtəlif mərkəzlərin, korporasiyaların, firmaların, beynəlxalq təşkilatların, xüsusi müəssisələrin rolü da böyükdür. Almaniyada müəllimlərin peşəkar inkişafının təşkili ilə kilsələr, əmanət cassaları, banklar, nəşriyyatlar məşğuldur. Bu, müəllimlərin peşəkar inkişafının dövlət və ictimai xarakter daşımasından xəbər verir.

Müasir şəraitdə müəllimlər dərslərində daha çox informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT), internetdən istifadə edirlər. Təhsildə belə yanaşmalar mükəmməl bacarıqlar tələb edir. Fransa, İtaliya, Macaristan, İrlandiya və digər ölkələrdə müəllimlərin İKT bacarıqlarına yiyələnmələri vacib tələbdir. Beləliklə, bir çox əlavə təhsil müəssisələrində müəllimlərin peşəkar inkişafları üçün İKT, tədris planları və proqramları hazırlanmışdır.

Son illərdə Finlandiyada təcrübənin yayılmasına əsaslanan yeni növ ixtisasartırma təlimləri inkişaf etmişdir. Bundan əsas məqsəd odur ki, orta məktəb müəllimləri gündəlik peşəkar fəaliyyətlərinə dair təcrübələrini, məlumatları universitet müəllimlərinə çatdırırlar. Universitet müəllimləri də öz tədqiqatlarının nəticələrinə əsaslanan fərqli təlim və metodoloji aspektlər barəsində müəllimlərə məlumat verirlər.

Bu ideyanın əsas məqsədi qarşılıqlı seminarların və pedaqoji tədbirlərin hər il birlikdə keçirilməsidir. Orta məktəbin, müəllim hazırlığı ilə məşğul olan universitetlərin müəllimləri bu görüşlərdə həm iştirakçı, həm də təlimatçı olurlar. Müəllimlər bu seminar və məruzələrdə iştirak etməklə kreditlər əldə edə bilirlər. Bu kreditlərdən onların magistr təhsili və ixtisasartırma təlimləri üçün istifadə oluna bilər.

ədəbiyyat

1. Вершловский С.Г. Как решаются сегодня проблемы профессиональной деятельности учителя. Москва, 2002.
2. Таратута Ю. Педагогическая приемка: учителя попали под скрытое распределение. URL: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=541509>.
3. Bolam R. Teacher recruitment and induction. International Encyclopedia of Teaching and Teacher Education. Oxford, 1995.

В статье рассказывается, о том, что для повышения качества образования необходимо уделять более пристальное внимание рефлексии педагогов над своей деятельностью. Отмечается, что действенным инструментом этого рефлексивного анализа могут стать проектные технологии. Так же, рефлексия, как обязательный заключительный этап проекта, влияет на совершенствование профессиональных компетенций, на развитие творческо-педагогической самостоятельности каждого педагога.

Place of training in professional development of teachers
summary

Analyzing the results, we concluded that to improve the quality of education must be more attention paid to teachers reflection on their activities. In our view, an effective tool that reflective analysis can be design technology, reflection, as a mandatory final stage of the project, impact on the improvement of professional competencies for the development of creative and educational autonomy of each teacher.

PEDAQOJİ TƏMAYÜLLÜ ORTA İXTİSAS MƏKTƏBLƏRİNDE MÜƏLLİMLƏRİN HAZIRLANMASI

Məmməd Kazimov,

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: memmedkazim@mail.ru

açar sözlər: integrativ təlim, keyfiyyət, təfəkkür, kreditli təhsil, fərdi plan, təhliletmə, beynəlxalq təcrübə, professional səviyyə;

ключевые слова: интегративное обучение, качество, мышление, кредитное обучение, индивидуальный план, анализировать, международный опыт, профессиональный уровень;

key words: integrative learning, quality, thinking, credit system of education, plan, analysis, international experience, expertise.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən orta ixtisas təhsili müəssisələri qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri tədrisdə kredit sisteminin tələblərindən, yeni təlim texnologiyalarından, integrativ metodlardan istifadə etməklə təlimin keyfiyyətini yüksəltmək, pedaqoji kadrların hazırlanmasında səriştəlilik qabiliyyətinin inkişafına nail olmaqdır.

Bunu həyata keçirmək üçün təhsil standartlarının, kurikulumun tələblərini yerinə yetirmək vacibdir. Bu, nəticəyönlü təhsilin inkişafına müsbət təsir göstərməklə, ixtisasına dərinlən yiyələnmiş mütəxəssislərin hazırlığına zəmin yaradır, fənlərin integrativ şəkildə öyrənilməsinin zəruriliyini ön plana çəkir. Tədris prosesində təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi konsepsiyaşı "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda ətraflı verilmişdir. Bu konseptual sənəddə göstərilmişdir ki, təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan innovativ təlim metodları və texnologiyalar vasitəsilə məzmunun səmərəli mənimsənilməsini təmin edə bilən təhsilverənlərin peşə səriştəliliyi təmin olunmalıdır. Bu zaman beynəlxalq təcrübə və meyarlardan istifadəyə geniş yer verilməsi vacibdir. Bunu nəzərə alaraq texnologiya fənninin tədrisi prosesində integrativ təlimin qurulmasında özünü göstərən bəzi problemlərin nəzərə alınmasını lazımlı bildik.

Integrativ təlim tələbələrin mənqiqi təfəkkürünün inkişafında yaxın fənlər üzrə mövzuların öyrənilməsinə, onların dərinləşdirilməsinə kompleks yanaşlarkən mühüm rol oynayır. Fənlər-arası əlaqələr və onların integrasiyası prosesində vaxta qənaət olunur. Bu, yalnız hər hansı mövzunun əsaslı şəkildə öyrənilməsinə deyil, həm də keyfiyyətli mənimsənilməsinə, əks-əlaqənin, müəllim-tələbə dialoqunun qurulmasına, qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaradır. Integrasiya nəticə etibarilə elmi mübadilənin yaradılmasının və təhsili inkişaf etdirən yeni konsepsiyanın əsasını qoyur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Boloniya bəyannaməsinə qoşulmaqla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev cənablarının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin Avropa təhsil məkanına integrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” sərəncamından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi, təhsildə kredit sisteminə keçilməsi ilə əlaqədar, attestasiya və akkreditasiya sistemi yaradılmış, tələbələrin biliklərinin qiymətləndirilməsində inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin qiymətləndirmə modeli tətbiq olunmuşdur. Boloniya təhsil sisteminin əsasını tələbələrin qazandıqları kredit təşkil edir. “Tələbə təhsil əməyinin həcm vahidi” kimi ölçülən kreditləri, mühazirə, seminar, fərdi tapşırıqlar, referatlar, kurs və diplom işlərinin yerinə yetirilməsi və istehsalat təcrübəsi prosesində də qazana bilər. Boloniya sisteminin tətbiqi prosesində qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri də orta ixtisas təhsili müəssisələrində mütəxəssis hazırlığı apararkən kreditli təhsil sistemindən geniş istifadə olunmasıdır. Kreditli təhsilin orta ixtisas təhsili müəssisələrində tətbiqi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2013-cü il, dekabrın 26-sı tarixli, 354 nömrəli qərarı ilə həyata keçirilmişdir. Kredit sistemi hər hansı fənnin öyrənilməsi başa çatdıqdan sonra öyrənənin, auditoriya və auditoriyadankənar yüksəlmə də daxil olmaqla, qabiliyyət tutumluğunu əks etdirən meydardır.

Tələbə krediti mühazirə, seminar, laboratoriya məşğələləri və auditoriyadankənar müstəqil işləri yerinə yetirməklə də qazana bilər. Əgər orta ixtisas təhsili müəssisəsinin tələbəsi həftədə hər hansı fənn üçün üç akademik saat sərf edirsə, deməli, həmin fənn bir kreditli hesab edilir. Tələbə semestrin nəticələrinə görə həmin fəndən müvəffəq qiymət alarsa, üç kredit qazanmış olur. Deməli, kredit sistemi tələbənin təhsil müddəti ərzində fərdi planı, kredit isə onun tədris prosesində əldə etdiyi müvəffəqiyyətin kəmiyyət göstəricisi kimi başa düşülür. Tələbənin öyrəndiyi fənnin hər 15 saatı bir kredit kimi nəzərdə tutulur. Onun öyrəndiyi fənn programı 60 saatlıqdırsa, bunun üçün 4 kredit hesablanır. Kolleclərdə bir tədris ilində əyani təhsilalma forması üzrə tədris vaxtının sayı 40 həftə, imtahan sessiyası 5 həftə qəbul edilməlidir. Auditoriyalarda tədrisin həcmində mühazirələrin təşkili, laboratoriya işi, praktik məşğələ və çalışma dərslerinin orta sıxlığı həftədə 26–30 saat arasında dəyişir. Hər bir tələbəyə dərs başlanan kimi semestr, yaxud tədris ili üçün fərdi dərs planları verilir, toplanılacaq kreditlərin miqdarı və vaxtı göstərilir. Tələbə bir semestrdə 30 kredit yiğə bilər.

Təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində 100 ballıq şkaladan istifadə olunur. Tələbə semestr boyu formativ qiymətləndirmədən, dərsə davamiyyətdən, praktik və laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsindən maksimum 50 bal, yekun imtahanlarda da 50 bal toplamalıdır ki, 100 bal toplanmış olsun. Semestr ərzində nəzərdə tutulan fənn üzrə toplanmış ballar cəmlənir və tələbə 51–100 bal qazandıqda minimum krediti toplamış hesab olunur. Bu, tələbə yazılı yekun imtahanlarından minimum 17 bal topladıqda həyata keçirilir. Belə ki, tələbə semestr ərzində fənn üzrə 34 bal, yekun imtahanında 17 bal (cəmi 51 bal) toplayarsa, tətbiq olunan programı orta seviyyədə mənimsəmiş hesab edilir. Tələbə hər hansı bir fənn üzrə yekunda 50-yə qədər bal topladıqda, həmin fənn üzrə kredit qazanmamış hesab edilir. Bunun üçün o, yenidən hazırlanaraq imtahan verməlidir. Bəzən orta ixtisas təhsili məktəblərinin qərarı ilə “yay semestri” adlanan üçüncü semestr təşkil edilir. Əgər tələbə hər hansı fəndən tələb olunan krediti toplaya bilməsə, həmin fənnin mənimsənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş saatlar həcmində əlavə dərs dinləyir və yenidən yekun imtahanına buraxılır. Orta ixtisas təhsili müəssisələrində yay semestrinin təşkili məqsədləri aşağıdakılardır:

- tələbələrin əsas sessiya müddətində yaratdıqları akademik borcları ləğv etmək;
- təhsil programında nəzərdə tutulmuş və pedaqoji şurada müəyyən edilmiş fənlərin kreditlərini qazanmaq ;
- tələbənin müvəffəqiyyət qazandığı fənn üzrə aldığı qiymətin yüksəldilməsini təmin etmək;
- orta ixtisas təhsili müəssisəsinin təklif etdiyi ayrı-ayrı fənlər üzrə digər orta ixtisas təhsili müəssisəsi tələbələrinin müvafiq kreditlər qazanmaları üçün şərait yaratmaq.

Yay semestrinin təşkilinə belə tələblər verilir:

siyyətyönümlü təhsilin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Beləliklə, kredit sisteminin, təhsil standartlarının və kurikulumlarının tələbləri yerinə yetirilir.

adəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 2013.
2. Abbasov A.N. və başqaları. Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar. Bakı: "Mütərcim", 2012.
3. Əhmədov H. H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: "Elm", 2010.
4. Kərimov Y.Ş. Təhsilin aktual problemləri. Bakı: "Mütərcim", 2007.
5. Kazimov M.S. Kolleclərdə integrativ təlim prosesinin mahiyyəti. (ARTPI-nin Elmi əsərləri). Bakı: "Mütərcim", 2015, №1.
6. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: "Mütərcim", 2010.
7. Сажина С.В. Технология интегрированного занятия. Москва, 2008.

Создание междисциплинарной интеграции в ходе кредитного учебного процесса резюме

В статье раскрываются возможности создания интеграции между дисциплинами и между темами в процессе кредитного обучения, а также указываются пути решения проблем, возникающих при этом.

В статье также раскрываются возможности интеграции технологии с другими дисциплинами с целью ее углубленного изучения в процессе кредитного обучения и выполнения студентами индивидуальных заданий, даются рекомендации по использованию новых методов в процессе интеграции.

Application of cross-curricular integration in credit system of education process summary

The article deals with the application of cross-curricular and cross-topical integration and talks about possible problems that might occur in the application process and suggests solutions to these problems. Moreover, the article talks about advantages of integration process for comprehensive acquisition of knowledge and skills by students while implementing individual tasks within credit system of education. Besides, the article suggests application of new methods for successful integration process.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA ÖZÜNÜAUDİTİN ƏSASLARI

İlhama Əsədova,
ARTPI-nin elmi işçisi, doktorant
E-mail: i.esedova@artpi.edu.az

açar sözlər: standart, fəaliyyət planı, qiymətləndirmə, xarici audit, daxili audit, proqnozlaşdırma, işgüzar mühit, metodik xidmət, şagirdyönümlülük;

ключевые слова: стандарт, план деятельности, оценивание, внешний аудит, внутренний аудит, прогнозирование, деловая среда, методическая служба, ученикоориентированность;

key words: standart, the action plan, the assessment, external audit, internal audit, forecasting, teaching, student orientation services, business environment.

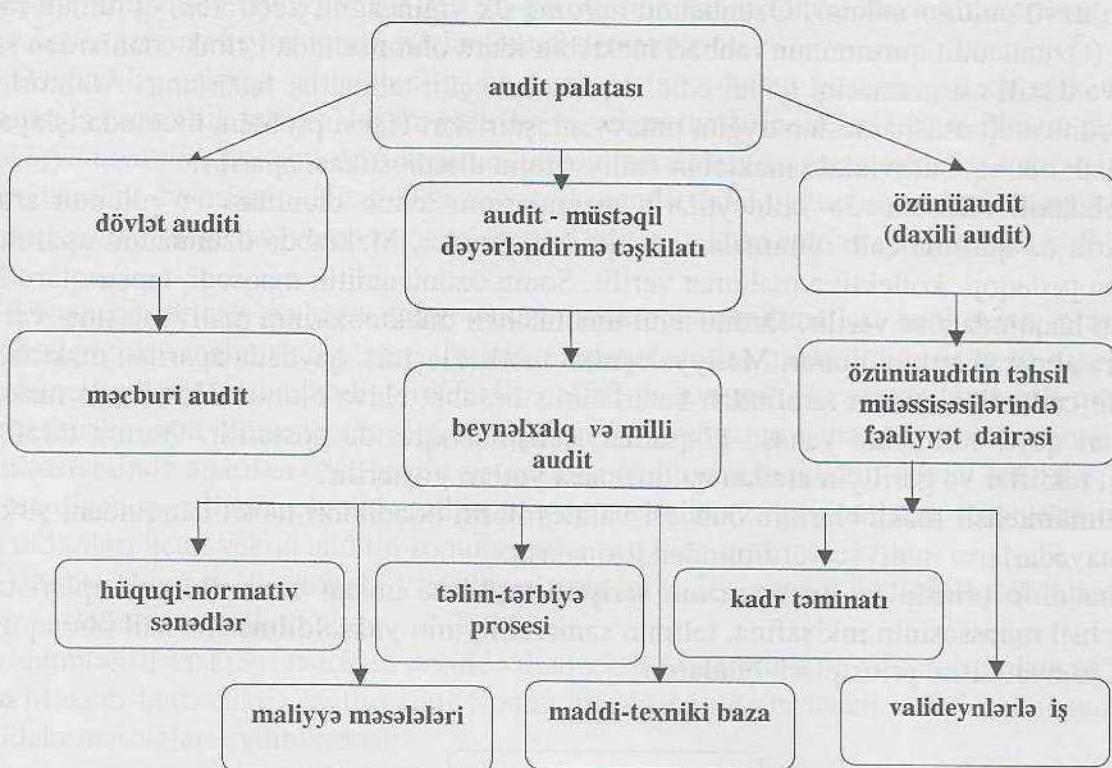

Cəmiyyətin inkişafının aparıcı sahələrindən biri olan təhsil sistemi innovasiyalar tələb edir. Cəmiyyətdə intensiv sosial-iqtisadi münasibətlər şəraitində təhsil sisteminin səmərəli idarə edilməsi, onun yeni proseslərə چevik adaptasiya olunması günün tələbidir. Xalqın tarixi, gələcəyi, inkişafı bünövrəsi möhkəm qoyulmuş təhsil sistemindən asılıdır. Yeni bilik və bacarıqların, həyatı vərdişlərin əldə olunması, insanın ümumi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi, hər hansı peşəyə istiqamətləndirilməsinin əsası məhz ümumtəhsil pilləsində qoyulur. Buna görə də ümumtəhsil məktəblərinin keyfiyyət göstəricilərinin tənzimlənməsi həlledici prosesdir.

Təhsilin keyfiyyəti onun necə idarə edilməsindən də asılıdır. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təkan verən idarəetmə onun tənzimlənməsinə, təşkilinə, inkişafına xüsusi metodlarla nail olur. Bu metodlardan biri də özünüauditdir.

Ümumtəhsil məktəblərində özünüaudit nədir? Özünüaudit – metodik fəaliyyət olaraq, idarəçiliyin baza elementləri sistəmli kimi müxtəlif bölmələrdən ibarətdir. Özünüaudit məktəb fə-

liyyətinin bütün sahələrində təftişin məcmusu olub, özünü yoxlamaq, özünü qiymətləndirmək kimi başa düşülür. Bu zaman demokratiklik və vətəndaş məmənunluğu əsas götürür. Auditi belə qruplaşdırmaq olar:

Məktəb təhsil və daxili audit haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"na (üçüncü istiqamət), "Ümumtəhsil məktəblərinin nümunəvi Əsasnaməsi"nə əsaslanaraq öz daxili nizamnaməsinə hazırlayır. Nizamnamədə məktəbdə özünüauditin tətbiqi nəzərdə tutulmalıdır. Özünüauditin əsasnaməsi və auditorların təlimatları məktəb direktoru ilə razılışdırılır. Nizamnamə məktəbin ümumi yığıncağında müzakirə edilərək, təsdiqlənmək üçün yuxarı idarəetmə orqanına göndərilir. Məktəb direktoru nizamnaməyə və yuxarıda adları sadalanan hüquqi-normativ sənədlərə əsaslanaraq daxili audit qurumunun yaradılması haqqında əmr verir. Əmrə əsasən, məktəb özünüaudit qurumu fəaliyyətə başlayır. Qurum tərtib etdiyi fəaliyyət planına uyğun iş bölgüsü aparır, diaqnostik audit başlayır. Yarımillik və yekun auditlə iş tamamlanır. Özünüauditin fəaliyyət planı illik proqnozlar əsasında tərtib olunur. Özünüaudit qurumunun əsasnaməsini nəzərdən keçirək:

siyyətönümlü təhsilin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Beləliklə, kredit sisteminin, təhsil standartlarının və kurikulumların tələbləri yerinə yetirilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 2013.
2. Abbasov A.N. və başqaları. Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar. Bakı: "Mütərcim", 2012.
3. Əhmədov H. H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: "Elm", 2010.
4. Kərimov Y.Ş. Təhsilin aktual problemləri. Bakı: "Mütərcim", 2007.
5. Kazimov M.S. Kolleclərdə integrativ təlim prosesinin mahiyyəti. (ARTPI-nin Elmi əsərləri). Bakı: "Mütərcim", 2015, №1.
6. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: "Mütərcim", 2010.
7. Сажина С.В. Технология интегрированного занятия. Москва, 2008.

Создание междисциплинарной интеграции в ходе кредитного учебного процесса

резюме

В статье раскрываются возможности создания интеграции между дисциплинами и между темами в процессе кредитного обучения, а также указываются пути решения проблем, возникающих при этом.

В статье также раскрываются возможности интеграции технологии с другими дисциплинами с целью ее углубленного изучения в процессе кредитного обучения и выполнения студентами индивидуальных заданий, даются рекомендации по использованию новых методов в процессе интеграции.

Application of cross-curricular integration in credit system of education process summary

The article deals with the application of cross-curricular and cross-topical integration and talks about possible problems that might occur in the application process and suggests solutions to these problems. Moreover, the article talks about advantages of integration process for comprehensive acquisition of knowledge and skills by students while implementing individual tasks within credit system of education. Besides, the article suggests application of new methods for successful integration process.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA ÖZÜNÜAUDİTİN ƏSASLARI

İlhamə Əsədova,

ARTPI-nin elmi işçisi, doktorant

E-mail: i.esedova@artpi.edu.az

açar sözlər: standart, fəaliyyət planı, qiymətləndirmə, xarici audit, daxili audit, proqnozlaşdırma, işgüzar mühit, metodik xidmət, şagirdyönümlülük;

ключевые слова: стандарт, план деятельности, оценивание, внешний аудит, внутренний аудит, прогнозирование, деловая среда, методическая служба, ученикоориентированность;

key words: standart, the action plan, the assessment, external audit, internal audit, forecasting, teaching, student orientation services, business environment.

Cəmiyyətin inkişafının aparıcı sahələrindən biri olan təhsil sistemi innovasiyalar tələb edir. Cəmiyyətdə intensiv sosial-iqtisadi münasibətlər şəraitində təhsil sisteminin səmərəli idarə edilməsi, onun yeni proseslərə ćevik adaptasiya olunması günün tələbidir. Xalqın tarixi, gələcəyi, inkişafı bünövrəsi möhkəm qoyulmuş təhsil sistemindən asılıdır. Yeni bilik və bacarıqların, həyatı vərdişlərin əldə olunması, insanın ümumi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi, hər hansı peşəyə istiqamətləndirilməsinin əsası məhz ümumtəhsil pilləsində qoyulur. Buna görə də ümumtəhsil məktəblərinin keyfiyyət göstəricilərinin tənzimlənməsi həlledici prosesdir.

Təhsilin keyfiyyəti onun necə idarə edilməsindən də asılıdır. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təkan verən idarəetmə onun tənzimlənməsinə, təşkilinə, inkişafına xüsusi metodlarla nail olur. Bu metodlardan biri də özünüauditdir.

Ümumtəhsil məktəblərində özünüaudit nədir? Özünüaudit – metodik fəaliyyət olaraq, idarəçiliyin baza elementləri sistemi kimi müxtəlif bölmələrdən ibarətdir. Özünüaudit məktəb fəa-

liyyətinin bütün sahələrində təftişin məcmusu olub, özünü yoxlamaq, özünü qiymətləndirmək kimi başa düşülür. Bu zaman demokratiklik və vətəndaş məmənunluğu əsas götürülür.

Auditi belə qruplaşdırmaq olar:

sxem 1

Məktəb təhsil və daxili audit haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na (üçüncü istiqamət), “Ümumtəhsil məktəblərinin nümunəvi Əsasnaməsi”nə əsaslanaraq öz daxili nizamnaməsini hazırlayır. Nizamnamədə məktəbdə özünüauditin tətbiqi nəzərdə tutulmalıdır. Özünüauditin əsasnaməsi və auditorların təlimatları məktəb direktoru ilə razılışdırılır. Nizamnamə məktəbin ümumi yığıncağında müzakirə edilərək, təsdiqlənmək üçün yuxarı idarəetmə orqanına göndərilir. Məktəb direktoru nizamnaməyə və yuxarıda adları sadalanan hüquqi-normativ sənədlərə əsaslanaraq daxili audit qurumunun yaradılması haqqında əmr verir. Əmrə əsasən, məktəb özünüaudit qurumu fəaliyyətə başlayır. Qurum tərtib etdiyi fəaliyyət planına uyğun iş bölgüsü aparır, diaqnostik audit başlayır. Yarımillik və yekun auditlə iş tamamlanır. Özünüauditin fəaliyyət planı illik proqnozlar əsasında tərtib olunur. Özünüaudit qurumunun əsasnaməsini nəzərdən keçirək:

sxem 2

Qurumun tərkibinə məktəbin qabaqcıl müəllimlərindən biri, məktəb icması və ictimai qurumların nümayəndələri, təqaüddə olan iş qabiliyyətli müəllimlər, idarəetmə və iqtisadi bacarıqlara malik ictimaiyyət nümayəndəsi, məktəbi idarə edənlərdən biri daxil olunur. Özünüaudit qurumuun üzvü *auditor* adlanır. Özünüaudit qurumu ilk yığıncağı keçirərək, qurumun rəhbərini seçir (Özünüaudit qurumunun rəhbəri məktəbin idarə olunmasında iştirak edənlərdən seçilə bilməz.) və daxili əsasnaməsini qəbul edir. Auditorlar üçün təlimatlar hazırlanır. Auditorlar öz işlərini özünüaudit əsasnaməsinə uyğun müəyyənləşdirirlər. Hansı problem üzərində işləyəcəklərindən asılı olaraq, bütövlükdə məktəbin fəaliyyətinin diaqnostikası aparılır.

Məktəbdaxili idarəetmədə valideynlərin maraqlarının təmin olunması və rolunun artması üçün onların da quruma cəlb olunmaları məqsədə uyğundur. Məktəbdə özünüaudit aparılların əvvəlcədən pedaqoji kollektivə məlumat verilir. Sonra özünüauditin məqsədi, tapşırıqları, keçirilmə vaxtı haqqında əmr verilir. Özünüaudit ümumtəhsil məktəblərinin maliyyələşmə variantları nəzərə alınaraq tətbiq olunur. Maliyyələşməsi mərkəzləşmiş qaydada aparılan məktəblərdə özünüaudit cədvəlinə qurum tərəfindən hazırlanmış hesabat əlavə olunur. Hesabatda məktəbin nailiyyətləri qeyd edilməklə yanaşı, nöqsanlar, çatışmazlıqlar da göstərilir. Qurum tərəfindən tövsiyələr, təkliflər və geriliyin aradan qaldırılması yolları göstərilir.

Özel ümumtəhsil məktəblərinin büdcəsi valideynlərin ödədikləri təhsil haqqından, şirkətlərin və himayədarların maliyyə yardımından formalasır.

Özünüauditin prinsipleri idarəetmənin səriştəli təşkilinə imkan verir. Bu prinsipləri tətbiq edərkən təhsil müəssəsinin inkişafına, təlimin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. Özünüauditin prinsipleri bunlardır:

Sxem 3

Ümumtəhsil məktəblərində özünüaudit prinsiplərini həyata keçirməklə fəaliyyətin idarə olunmasına, nəzarətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə, peşəkarlıq və səriştəliliyin artırılmasına nail olan sistem yaranır. Bu, həm də təhsil müəssisəsinin öz vəzifəsini yerinə yetirməsi-nə kömək edən obyektiv, təminatverici fəaliyyətdir. O, uğursuzluqların qarşısını almağa, müəssisə daxilində zəruri dəyişikliklər aparmağa kömək göstərir.

Özünüaudit şəffaflıq prinsipinə əsaslanmalıdır. Şəffaflığın təmin edilməsi görülən işin nəticəsinin aydın təzahür olunması üçün şərait yaradır. Özünüauditin təşkili və gedisi məktəbdə və tətəndəş məmənunluğunu təmin etməlidir. Bu, kollektivin hər bir üzvünün də öz fəaliyyətinin təftiş olunmasına yaxından kömək göstərir. Kollektiv üzvlərinə bərabər imkanlar yaranır, onların hüquqları təmin olunur.

Özünüauditin prinsiplerindən biri olan *demokratiklik* prosesin gedişi zamanı qarşılıqlı münasibətlərin sərbəstliyini, obyektivliyini formalasdırır. Bu prinsip təhsil müəssisəsinin dövlət-ictimai xarakterli fəaliyyətinin bariz nümunəsidir. Özünüaudit *müstəqillik* prinsipi baxımından öz səlahiyyəti daxilində fəaliyyət göstərir. İş prosesində kənar müdaxiləyə yol verilmir. Bu, həm də *müdaxilə etməmək* prinsipinin gözlənilməsi deməkdir.

Davamlılıq prinsipi özünüauditin üç mərhələsində özünü göstərir. Diaqnostik mərhələdə başlanan iş yarımillik təftişlə davam etdirilir və yekun mərhələ ilə başa çatır. Yekun mərhələsində *təklifyönümlülük* prinsipi üzrə aparılan təftişin nəticələri əsasında təkliflər və tövsiyələr verməklə hesabat hazırlanır. Hesabatda mövcud standartlara uyğunluq, təhsilin səviyyəsi, əldə olunmuş nailiyyətlər, baş verən nöqsanlar qeyd edilir, onların aradan qaldırılması yolları tövsiyə olunur.

Konkretlik prinsipinə görə, təftiş zamanı məktəbdə məlumatlar bankından təfərruat tələb olunmur, yiğcam məlumat toplanır. Çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün tövsiyə və təkliflər konkretləşdirilir. Özünüaudit tərəfsizdir, şəffaflığı qoruyur. Bu zaman tamamilə qərəzsiz təftiş aparılmalı, şəxsi münasibətlər, ictimai mövqə komissiyanın işinə təsir göstərməməlidir. Təhsil müəssisəsində aparılan özünüaudit prosesində auditorlar məktəbin dövlət sənədləri, məktəbə məxsus digər sənədlər, məktəbdə tətbiq olunan metodlar və priyomlarla, innovativ layihələrlə tanış olduqları üçün yekun auditin sonuna qədər *məxfiliyi* qorunmalıdır.

Özünüauditin təşkili müxtəlif variantlarda ola bilər. Bu zaman hər təhsil müəssisəsinin özünməxsusluğu nəzərə alınmalıdır.

Ümumtəhsil məktəbi tədris ili ərzində diaqnostik, yarımillik və yekun özünüaudit təşkil edə bilər. Məktəb bütövlükdə fəaliyyətini frontal araşdırmaq üçün təşkil etdiyi özünüaudit zamanı aşağıdakı məsələləri aydınlaşdırır:

- məktəbdə yerinə yetirilən fəaliyyətlərin koordinasiyasının vəziyyəti;
- baş verən döyişikliklərin keyfiyyətə təsiri;
- əlverişli imkanların reallaşdırılmasının mümkünlüyü;
- informasiya mübadiləsinin səviyyəsi;
- məktəbə rəhbərliyin optimal bölgündürülməsi vəziyyəti;
- məktəbin fəaliyyətinə nəzarətin təşkili;
- şagird nailiyyətlərinin summativ qiymətləndirilməsinin nəticəsinin aydınlaşdırılması;
- qarşıya çıxan problemlərin həllinin keyfiyyət nəticələri.

Özünüaudit qurumu müəyyən səlahiyyətlərə malikdir: nəzərdə tutulmuş vaxt ərzində müəllimin dərsini dinləmək, təhlil etmək, hər sahə, mərhələ üzrə müzakirə aparmaq və s. Məktəbdaxili audit prosesində müşahidə, müsahibə, anket sorğusu, testlərin tətbiqi, müvafiq sənədlərin (şifahi, yazılı, qrafik) öyrənilməsi və s. metodlardan geniş istifadə olunur. Qurum müəllimlərin və şagirdlərin fəaliyyəti üzərində müntəzəm müşahidə, yoxlama, təhlil və ümumiləşdirmələr aparmaqla, dərslərdə və tərbiyəvi tədbirlərdə vaxtaşırı iştirak etməklə, məktəb sənədlərini öyrənməklə, sinif rəhbərlərinin, şagird özünüidarə təşkilatlarının plan və hesabatları ilə tanış olmaqla, müəllimlər, şagird kollektivinin üzvləri, həmçinin valideynlər arasında sorğu aparmaqla çatışmazlıqları və uğurları aşkar edə bilər. Onlar həm də perspektivdə görüləcək işlərin məzmuunu, xarakteri, həcmi, icra vaxtını müəyyənləşdirə, həmin məsələlər üzrə tövsiyələr verə bilərlər.

Özünüaudit məktəb daxilində baş verən təşkilati, metodik, psixoloji prosesləri tənzimləmək, çatışmazlıqları aradan qaldırmaq, real vəziyyəti aşkara çıxarmaq və ona nəzarət etmək, təhsilin səviyyəsinin aşağı düşməsinin qarşısını almaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 2013-cü il, oktyabrın 24-i.
2. Auditor Xidməti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2011-ci il, fevralın 11-i.
3. Daxili audit haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2007-ci il, mayın 22-si.
4. Gökce Feyyat. Eytimde denetimin amac ve ilişkileri. Hacitəpe Üniverstitesi, 1994.

Основы и принципы самоаудита при управлении общеобразовательных школ
резюме

В статье объясняется роль самоаудита в организации управления в общеобразовательных школах. Также раскрывается ответ на вопрос “Что такое самоаудит?”. Коротко комментируется характер, принципы, цели и задачи, виды организации самоаудита. Подчеркивается качество регулирования самоаудита.

Fundamentals and principles in the management of the audit secondary schools
summary

The article is about the role of the audit itself management in schools. Is answer the question “What is the the audit itself ?”. The character, principles, goals and objectives of the organization, and briefly commented, types of audit. He stressed that means the audit itself regulation of quality.

BUNLARI BİLMƏK MARAQLIDIR.

1. *Qan təchizatı olmayan yeganə bədən hissəsi gözün buynuz təbəqəsidir. Bu orqan oksigeni havadan alır.*
2. *Asqırma zamanı insanın bütün orqanlarının, hətta ürəyinin də funksiyaları dayanır.*
3. *Bir cümləni oxuyarkən orqanızminzdə 50 000 hüceyrə yenisi ilə əvəz olunur.*
4. *Qadınların ürəyi kişilərindən daha tez-tez döyüür.*
5. *İnsan bədənində olan qan damarlarının ümumi uzunluğu 100 000 km-dir.*
6. *İnsan beli üstündə yata bilən yeganə canlıdır.*
7. *Diş insan orqanızmində bərpa olunmayan yeganə toxumadır.*
8. *Dünyada yaşayan insanların təxminən 7% -i solaxaydır.*
9. *Alma və bananın qoxusu arıqlamağa kömək edir.*
10. *Canlıların orqanızmində olan kalsiumun 99%- i dişlərdədir.*
11. *İnsan dodaqlarının hissiyyatı barmaq uclarının hissiyyatından qat-qat güclüdür.*
12. *İnsan orqanızmində olan dəmirdən yalnız saatın bir vintini düzəltmək olar.*
13. *Əl dirnaqları ayaq dirnaqlarından 4 dəfə tez uzanır.*
14. *Mavi gözlü insanlar ağrıya digərlərindən daha həssasdırlar.*
15. *İnsan bədənində olan ən güclü əzələ dildir.*
16. *İnsan gözü 10 000 000 rəng çalarını seçə bilir.*
17. *Uşaqlar yazda daha sürətlə böyüyürlər.*
18. *Səhərlər insan axşamkindən təxminən 8 mm hündür olur.*
19. *Sümüük poladdan 5 dəfə möhkəmdir.*
20. *İnsan doğulduğu andan onun gözlərinə nisbətən burnu və qulaqları sürətlə böyüyür.*

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL

Şəhla Məmmədova,
 Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, 121 nömrəli
 körpələr evi-uşaq bağçasının müdürü

açar sözlər: təhsil sistemi, islahatlar, məktəbəqədər təhsil, intellektual, fiziki və psixoloji inkişaf, insan kapitalı, hiperaktiv uşaqlar;

ключевые слова: система образования, реформы, дошкольное образование, интеллектуальное, физическое и психологическое развитие, человеческий капитал, гиперактивные дети;

key words: education system reform, early childhood education, intellectual, physical and psychological development, human capital, hyperactive children.

XXI əsr Azərbaycanda insan fəaliyyətinin bütün sahələrində islahatlarla səciyyələnir. Bu tələbat keçən əsrin sonlarında yaransa da, onun mahiyyəti, məzmunu, tətbiqi imkanları və metodları XXI əsrde dəqiqləşməyə və zənginləşməyə başlamışdır. Elm və mədəniyyət sahəsində intellektual potensialın formallaşması inkişaf etmiş təhsil sistemi ilə təmin olunur. Qabaqcıl təhsil insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, ictimai birliyə və həmrəyliyə istiqamətlənmiş dövlətin atributudur.

Təbii sərvətlərin əvvəl-axır tükənəcəyini bildirən prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir ki, ölkənin inkişafında aparıcı rol oynayan bilik, elmi-texniki tərəqqi və yeni texnologiyalardır. Prezident ölkəmizin davamlı inkişafını təmin etmək üçün təbii sərvətləri, bu sərvətlərdən gələn gəlirləri insan kapitalına çevirməyin vacibliyini bildirmiştir.

Azərbaycan təhsil sisteminin qarşısında dərin biliyə malik, vətəni, xalqı sevən, hərtərəfli inkişaf etmiş, sağlam nəsil formalasdırmaq kimi mühüm vəzifələr durur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində məktəbəqədər təhsilin rolü böyükdür. Məktəbəqədər təhsil təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların intellektual, psixoloji və fiziki inkişafında, onların şəxsiyyətinin formallaşmasında və məktəbə hazırlanmalarında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil sistemində baş verən müxtəlif proseslər mühüm vəzifələrin həllinə yönəldilmişdir. Bu proseslər məktəbəqədər təhsil sistemində yeni ya-naşmaların tətbiqini, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində səmərəli metodlardan istifadə olunmasını tələb edir. Məktəbəqədər təhsil təhsil sisteminin bünövrəsidir. Uşağın formallaşmasının təməli məhz bu dovrda qoyulur. Məktəbəqədər təhsil uşaqların potensial imkanlarının aşkarla çıxarılmasında, həyati bacarıqlarının formallaşmasında mühüm rol oynayır. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafi üzrə Dövlət Strategiyası"nda qeyd edildiyi kimi, təməl bacarıqlar uşaqlıq dövrünün ilk illərində əldə olunduğundan, erkən yaş dövründən uşaqların zehninin inkişaf etdirilməsi vacibdir. Gələcəyimiz olan uşaqların məktəbə hazırlığı uşaq bağçalarından başlayır. Təəssüf ki, ölkəmizdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların hamısı həmin müəssisələrə cəlb edilməyib.

Məktəbəqədər təhsil uşaqların intellektual, psixoloji və fiziki inkişafında, potensial imkanlarının aşkarla çıxarılmasında, onlarda mədəni keyfiyyətlərin, həyati bacarıqların formallaşmasında, məktəbə hazırlanmalarında mühüm rol oynayır. Maddi sərvətlərin insan kapitalına çevrilməsinin təməli məhz məktəbəqədər təhsil müəssisələrində qoyulur. Təsadüfi deyil ki, "Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında Qanunu"nda beş yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanmalarının zəruriliyi qeyd edilib. Ölkəmizdə məktəbəqədər təhsilin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasının təmin olunması, kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Təhsil Na-

zırliyində dövlət programı hazırlanıb. Programda məktəbəqədər təhsil müəssisələri şəbəkəsinin optimallaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, xidmətlərin əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin imkanlarına uyğun olması, kadrların təminatının yaxşılaşdırılması, bütövlükdə məktəbəqədər təhsilin ictimai statusunun yüksəldilməsi mühüm vəzifə kimi qeyd edilir.

“Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında Qanunu”nın 6.3-cü maddəsinə uyğun olaraq “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı” hazırlanmışdır. Bu program mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, respublikada fəaliyyət göstərən bütün məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə, tədris-metodiki rəhbərliyin tələblərinə əməl olunmasına, dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinə xidmət göstərir. Programda məktəbəqədər təhsilin məzmununa və təşkilinə aşağıdakı tələblər verilir:

- məzmunun nəticəyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, integrativlik prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilməsi;
- uşaqların meyil və maraqları, potensial imkanlarına uyğun olan öyrədici mühitin yaradılması, onlarda əqli, fiziki, sosial-emosional və nitq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- uşaqların fərdi, psixofizioloji və yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- uşaqların sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi;
- uşaqların şəxsiyyətinin harmonik inkişafının, onların maraqlarının, milli və ümumbaşəri dəyərlər əsasında qabiliyyətlərinin yüksəldilməsi;
- uşaqlara ictimai-sosial mühitdə yaşamağa və məhsuldar fəaliyyət göstərməyə imkan verən mənəvi keyfiyyətlərin aşilanması;
- sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla müvafiq korreksiya işinin təşkil edilməsi;
- kommunikativ, əqli inkişaf, oyun və digər fəaliyyətlərin stimullaşdırılması.

Göründüyü kimi, programda məktəbəqədər təhsilin bütün aspektləri əhatə olunmuşdur.

2-3 yaşlı uşaqlar üçün hər gün yeni əyləncə, yeni dostlar tapmaq maraqlıdır. Valideyn övladına nə qədər vaxt ayırsa da, uşaq həmişə öz yaşıdları ilə daha çox vaxt keçirmək istəyir. Buna görə də uşaqları məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə göndərmək məqsədəyündür.

XX əsrin sonuna qədər bütün uşaqlar məktəbəqədər müəssisələrə cəlb olunurdular, lakin indi bu sahədə problemlər yaranıb. Son illərdə dövlət programları çərçivəsində yeni məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri açılırsa da, bu tərbiyə ocaqları tələbatı tam ödəmir. Dövlət Statistika Komitəsinin 2015-ci ilin əvvəlinə olan rəsmi məlumatına görə, ölkə üzrə 1706 məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin 56-sı özəl olmuşdur.

Uşaqların bu dövrdə yaş səviyyələrinə görə ilkin hansı təlimləri görmələri, tərbiyə almaları olduqca vacibdir. Ona görə də valideynlərin hansı məktəbəqədər müəssisəni seçcəkləri mühüm məsələdir. Pedaqoq A. Eyyubova bildirir ki, dəbdəbəli reklama, böyük binasına, onun gözəlliyinə aldاناq bağça seçmək doğru deyil: “Təhsil, təlim və tərbiyə uşağın doğuluğu dövrdən başlayıb, həyatı boyu davam edən bir prosesdir. Övladlarımızın məktəb öncəsi təhsilinə erkən başlamasını istəyirik. Bunun üçün də ilk öncə övladımızı əmanət edə biləcəyimiz isti bir mühitə, güvənilən bir bağçaya və ya uşaq mərkəzinə ehtiyac olur”. O bildirir ki, uşağın tərbiyəsi ana bətnində başlayır, sonra ailədə, daha sonra bağçalarda davam edir: “Bağçaların əsas təyinatı uşağın ətraf aləmlə tanışlığını gerçəkləşdirmək, onun fiziki və zehni sağlamlığını qorumaq, ibtidai təhsilə dəstək üçün sadə biliklər vermək, normal ünsiyyət qaydalarını öyrətməkdir. Məhz bu səbəbdən YUNİSEF məktəbəqədər təhsil müəssisələrini həyata ən yaxşı başlangıç kimi görür”.

Bağçaya gedən uşaqların böyük əksəriyyəti şəhərlərdə yaşayır. Ölkəmizdə məktəbəqədər müəssisələr uşaqları əsasən 2 yaşından qəbul etməyə başlayır, lakin daha kiçik yaşda da övladını bağçaya əmanət edən valideynlər az deyil.

Uşağın bütün gününü bağçada keçirməsi də doğru deyil. Pedaqoqlar bunun uşağın ailədən uzaqlaşmasına, valideynlərlə münasibətlərdə soyuqluğa səbəb olacağını bildirirlər. Psixoloq N.Allahverdiyev uşağın saat 9-dan 18-ədək bağçada olmasını düzgün hesab etmir. O yazır: “İşləməyən valideynlər, ən çox da analar övladları ilə mümkün qədər çox vaxt keçirməlidirlər. Bu-

na görə də uşağı bağçadan gündüz saat 3-də, 4-də götürmək lazımdır. Sübh tezdən yuxulu-yuxulu bağçaya aparılan, qaçıb-oynamaqdan yorğun düşərək evə gələn kimi yatan uşagın ruhi durumunda problem yaranı bilər. Bu hal davam etsə, uşaq tezliklə valideynlərindən uzaqlaşacaq”.

Valideynlərə daha yaxşı bağça seçmək üçün məsləhətlər:

1. Tərbiyəçi seçimi. Bağça seçərkən diqqət edilməsi vacib olan məsələlərin birincisi pedaqoq məsələsidir. Tədris müəssisəsinin maddi imkanı, tədris programı nə qədər mükəmməl olsa da, uşaqlarla bütün gün birlikdə olan, programı həyata keçirən tərbiyəcidir. Uşaqlarla səviyyələrinə görə davranışan, körpələrə şəfqətlə yanaşan, onların ehtiyaclarına ana qədər ürəklə yanaşan pedaqoqun olması mühüm şərtdir. Tərbiyəcidə vacib olan əsas amillər onun şəxsi təhsili, təcrübəsi, xüsusiyətləri, uşaqlarla ünsiyyət yaratma bacarığı, iş yoldaşları ilə, valideynlərlə müناسibətidir.

2. Qrupda uşaqların sayı. Hazırda bağçalarda yer çatışmazlığı üzündən 15 nəfərlik otaqlara 20–25 uşaq yerləşdirilir. Bu təqdirdə vaxt çatışmadığından tərbiyəçi uşaqlara lazıminca diqqət yetirə bilmir. Pedagoqların məsləhətlərinə görə, 2–3 yaş qrupunda hər 5 uşaga bir tərbiyəçi xidmət etməlidir, yəni 15 nəfərlik qrupda 3 tərbiyəçi olmalıdır. 3–6 yaş qrupunda isə tərbiyəçinin öhdəsinə (köməkçi tərbiyəçinin olması şərtilə) 12 uşaq vermək olar.

3. Programın keyfiyyəti və uşagın inkişaf səviyyəsi. Məktəbəqədər tədris müəssisələrində müxtəlif təhsil proqramlarından istifadə olunur. Bu proqramlar uşaqların yaşlarına, əqli inkişaf səviyyələrinə görə müəyyən edilir. Son zamanlar bağçalarda Avropa modelinin tətbiqi uşaqların zamanın tələbləri ilə ayaqlaşmalarını təmin etsə də, zehni və fiziki cəhətdən yüksəlmələrinə səbəb olur. Proqram diferensial olmalıdır, yəni əqli cəhətdən öz yaşını qabaqlayan uşaqla nisbətən ləng, gec qavrayan uşagın tədris proqramı eyni olmamalıdır. Mümkün qədər sadə, eyni zamanda dolğun proqramla işləyən bağça seçmək məqsədə uyğundur.

4. Valideyn – tərbiyəçi əməkdaşlığı. Valideynlər mütləq tərbiyəcilərlə əməkdaşlıq etməlidirlər. Uşagın gün ərzində nə yədiyini, necə davrandığını, əhvali-ruhiyyəsini hər gün tərbiyəcindən soruşmaq lazımdır. Valideynlə pedagoqun təcrübəsi birləşdikdə, uşagın təlim-tərbiyəsində daha gözəl nəticələrə nail olmaq mümkündür.

5. Məktəbəqədər müəssisənin sanitari-gigiyenik qaydalara cavab verməsi. Valideynlər övladlarını məktəbəqədər müəssisəyə qoymazdan əvvəl onunla yaxından tanış olmalı, şəraitini öyrənməlidirlər. Müəssisə təhlükəsiz ərazidə yerləşməli, təmiz olmalı, gigiyenik qaydalara cavab verməli, qrup otaqlarının və həyətin quruluşu uşagın səhhətinə zərər verməməli, oyunçalar keyfiyyətli olmalı, qrup otağında yixılacaq stol, şkaf, kəsici, deşici və iti əşyalar olmamalıdır. Məktəbəqədər müəssisənin musiqi və idman zalları, oyun meydançası olmalıdır. Bu müəssisələrdə hiperaktiv uşaqlar üçün qruplar yaratmaq, proqramlar hazırlanmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, hiperaktiv uşaqlar üçün pedagoq çatışmazlığı problemi mövcuddur. Belə uşaqlarla işləmək çətin olduğundan həmin qruplar üçün xüsusi təlim görmüş tərbiyəcilər seçilməlidir.

Hazırda uşaq bağçalarının hansı quruma tabe olması problemi də nəzəri cəlb edir. Məlumdur ki, bir neçə il əvvəl bəzi məktəbəqədər təhsil müəssisələri Təhsil Nazirliyindən alınıb, icra hakimiyyəti orqanlarının tabeliyinə verilmişdir. İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) 2015-ci il üzrə illik məruzəsində, həmçinin Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı üçün tərtib olunmuş proqramın təqdimatındakı çıxışında bu problemlərdən bəhs edib.

Təhsil ekspertləri də belə hesab edirlər ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələri Təhsil Nazirliyinə tabe olmalıdır. Ekspert Etibar Əliyev *virtualaz.org*-a açıqlamasında bildirib ki, birmənalı şəkildə məktəbəqədər təhsil müəssisələri Təhsil Nazirliyinin tabeliyinə verilməlidir. Onun fikrincə, icra hakimiyyəti orqanlarının məktəbəqədər təhsilin inkişafı istiqamətində istər məzmun, istərsə də tərbiyə işinin təşkili baxımından potensialı yoxdur: “Tarix boyu həmişə məktəbəqədər təhsil müəssisələri Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olub. Bütün dünyada təhsilin sistemli şəkildə çalışması ön plana çəkilib, ola bilməz ki, təhsilin mühüm pillələrindən biri başqa bir

quruma tabe olsun. Bu, təhsilin ən vacib pilləsidir və bütün dünyada məktəbəqədər yaşlı uşaqların gələcək inkişafı üçün çox ciddi mərhələ sayılır".

Ekspert hesab edir ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin icra hakimiyyəti orqanlarına tabe olduğu müddətdə onların işində ciddi geriləmələrə yol verilib. "Əslində bütün dünyada belə bir tendensiya üstün tutulur ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin inkişafı ilk növbədə uşaqların ibtidai təhsil pilləsini daha yaxşı başa vurmalarına kömək edir. Bu zəncirin qırılmaması üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələri Təhsil Nazirliyinə tabe olmalıdır".

Beləliklə, hərtərəfli inkişaf etmiş gələcək vətəndaşın formalasdırılması üçün həyatı problemləri həll etməkdə lazım olan bilik, bacarıq və vərdişlərin aşilanması üçün müvafiq şəraitin təşkili zəruridir. Uşaq öz fəaliyyətinin subyekti olmağı, öz potensialını görməyi, öz gücünə inanmağı, müvəffəqiyət qazanmağı öyrənməlidir. Bu, uşaqları sosiallaşdırmaqla yanaşı, onların məktəbəqədər müəssisədən məktəbə keçidini də əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirir, məktəb təliminə maraq yaradır və inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı. (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il, 16 iyul tarixli, 137 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.)

2. Cəfərova L. Təhsil işçilərinin 2015-ci il sentyabr konfransı üçün tövsiyələr. Məktəbəqədər təhsil. "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015-ci il, sentyabrın 9-u.

3. Uşaq bağçaları hansı quruma veriməlidir? www.islamin.sesi-virtualaz.org.

Дошкольное образование в Азербайджане

резюме

В статье рассказывается о состоянии дошкольного образования в Азербайджане, отмечается важность подготовки пятилеток к школе. Раскрываются проблемы дошкольного образования, даются советы родителям о выборе дошкольных учреждений для своих детей. Обсуждается вопрос о том, что под руководством каких организаций должны находиться дошкольные учреждения. Так же анализируется требования «Государственного стандарта и программы дошкольного образования», выдвигаемые перед дошкольными учреждениями.

Pre-school education in Azerbaijan

summary

The article describes the state of pre-school education in Azerbaijan, noted the importance of preparing five-year plans for school. Reveals the problems of pre-school education, given advice to parents about the choice of pre-school facilities for their children. The question that under the leadership of public organizations must be pre-school. Also analyzed the requirements of "State standard and program of preschool education" put forward to the pre-school institutions.

МƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN MƏZMUNUNDAN SOSİAL İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

Təranə Sadıqova,

ADPU-nun müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Sevil Cəmilzadə,

ADPU-nun müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, yeni məzmun, sosial inkişaf, problemlər;

ключевые слова: дошкольное образование, новое содержание, социальное развитие, проблемы;

key words: preschool education, new content, social development, the problems.

Respublikamızda məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və modernləşdirilməsi ilə bağlı müəyyən işlərin görüldüyü bir vaxtda uşaqın sosial inkişafı problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaqın sosial inkişafı onun cəmiyyətin həya-

tına daxil olması ilə başlayır. Onun davranışında, ətrafdakılara münasibətində, kollektiv daxilində fəaliyyətində yeni calarlar formalaşır. Bioloji fərd olan uşaq inkişaf nəticəsində cəmiyyətin fəal üzvünə, şəxsiyyətə çevirilir. Uşağın yeni tələbləri, didaktik qanunlarda olduğu kimi, hərəkətetdirici qüvvəyə çevirilir. Bu prosesdə aparıcı qüvvə təbiət olsa da, sosial mühit və uşağı əhatə edən insanların təsiri də həllədici rol oynayır. Uşağın inkişafı onun anadangalmış imkanlarının ictimai mühitdə dəyişməsi prosesidir. Cəmiyyət bu inkişafı həm sürətləndirir, həm də ləngidə bilər.

Sosiallaşma prosesi insanı mənsub olduğu cəmiyyətin üzvü kimi formalaşdırmaq məqsədinə xidmət edir. Hər bir cəmiyyət öz mədəni, əxlaqi, etik, dini məqamlarına uyğun şəxsiyyət tipinin formalaşdırılmasında maraqlıdır. İnsanlara müxtəlif sosial institutlar vasitəsilə yaşıdları cəmiyyətin yaşayış normaları və konstitusional məqsədləri haqqında məlumat verilir. Tərbiyə cəmiyyətin məramlarına uyğun insan tipinin formalaşdırılmasına xidmət edən vasitələrdən biridir. «Sosiallaşma dedikdə, fərdin sosial mühitdə daxil olmaq yolu ilə ictimai təcrübəni mənimseməsi nəzərdə tutulur» (H.Əlizadə).

Məktəbəqədər yaşı uşağın fəal sosiallaşması, yaşıdları və böyükərlə ünsiyyətinin inkişaf etməsi, mədəni vərdişləri mənimseməsi, mənəvi və estetik hissələrin oyanması dövrüdür. Sosial inkişaf prosesində uşaq yaşadığı cəmiyyətin mədəniyyətini, adət-ənənələrini mənimseməyir. Sosiallaşma insanın bütün həyatı boyu davam edir, lakin məktəbəqədər dövr sosial münasibətlər aləminə daxil olma baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son illər respublikamızda məktəbəqədər təhsilli bağlı hazırlanmış aşağıdakı sənədlərdə uşağın sosial inkişafına xüsusi diqqət yetirilir: “Məktəbə hazırlığın təşkili qaydaları” (2010-cu il, yanvarın 8-i); “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı” (2010-cu il, iyulun 16-sı); “Məktəbəqədər təhsilin programı (kurikulumu)” (2012-ci il, iyulun 10-u).

“Məktəbə hazırlığın təşkili qaydaları”nda uşağın məktəb təliminə hazırlığı zamanı, hər şeydən əvvəl, onun fiziki, intellektual, sosial və şəxsiyyətönümlü hazırlığı nəzərdə tutulur.

Sosial hazırlığa verilən tələblər aşağıdakılardır:

- yüksək əxlaqi dəyərlərin və vətəndaşlıq hissələrinin formalaşdırılması;
- yaşıdları və böyükərlə ünsiyyətdə mədəni davranış qaydalarının gözlənməsi;
- davranışda əxlaq normalarına riayət olunması.

Göründüyü kimi, uşağın məktəbə sosial hazırlığına xüsusi diqqət yetirilir. “Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı”nda uşağın sosial-emosional inkişafı ilə bağlı təlim nəticələri belə müəyyənləşdirilmişdir:

- Uşaq sosial qaydalara və normalara əməl edir.
- Uşaq ailədaxili qaydaları anlayır və onlara riayət edir.
- Uşaq başqaları ilə ünsiyyət qurur, əməkdaşlıq edir, onlara qayıq, inam və hörmətlə yanaşır.
- Uşaq başqalarının istək və tələbatlarını nəzərə alır.
- Uşaq lazıim gəldikdə ətrafdakılara yardım edir.

Məktəbəqədər təhsilin programında (kurikulumunda) inkişaf sahələri (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizliyin qorunması, idrakın inkişafı, estetik, yaradıcı və sosial-emosional inkişaf) üzrə yeni məzmun xətləri həyata keçirilir. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, məktəbəqədər yaşılı uşaqlarda sosial və emosional keyfiyyətlər vəhdətdə inkişaf edir. Uşaq öz emosional əhvalını yaşadığı sosial mühitin normalarına uyğun olaraq tənzimləyir. Sosial-emosional inkişaf prosesində uşaqlarda başqasının dərdinə şərik olmaq, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, qarşılıqlı yardım və s. mənəvi keyfiyyətlər formalaşır. Onlar oyun, əmək və əməli fəaliyyətə, kollektivdə davranış qaydalarına dair ilkin bacarıqlara yiyələnirlər. Kommunikasiyanın köməyi ilə birgə fəaliyyətin müxtəlif növlərində şəxsiyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı təsir və anlaşılma təmin olunur. Kommunikasiya uşağın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas vasitəyə çevirilir. Bununla bağlı aşağıdakı ümuminkişaf və təlim nəticələri nəzərdə tutulur:

- Uşaq sosial-mənəvi dəyərlərə öz münasibətini bildirir.

- O, insanlara hörmət, dözümlülük (tolerantlıq) nümayiş etdirir.
- Uşaq özündən kiçiklər, həmyaşıdları və böyükrlər qarşılıqlı ünsiyyət qurur.
- O, sosial normaları qavrayır və davranışında onlara riayət edir.
- Uşaq özünüdərk bacarıqlarını nümayiş etdirir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı dedikdə, onların yaşıdları və böyükrlər asan ünsiyyətə girmələri, mədəni ünsiyyət qaydalarını öyrənmələri, öz davranışlarını idarə edə bilmələri, aqressiv, dalaşqan olmamaları, yad adamlarla ünsiyyətə girməyi bacarmaları, yeni şəraitə uyğunlaşmaları, yaşlıların əhvalini, münasibətlərini fərqləndirə bilmələri, ünsiyyətdən qaçmamaları nəzərdə tutulur.

Məktəbəqədər dövrdə əsas fəaliyyət növü olan oyun uşağıın sosiallaşmasının effektiv formasıdır. Oyun prosesində gələcək şəxsiyyətin bünövrəsi qoyulur. Bu məqsədlə qrup otağında oyun guşələrinin təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər təhsilin programında (kurikulumunda) aşağıdakı fəaliyyət mərkəzlərinin təşkili nəzərdə tutulmuşdur:

- elm guşəsi;
- kitab guşəsi;
- riyaziyyat guşəsi;
- stolüstü oyunlar guşəsi;
- təsviri fəaliyyət guşəsi;
- qum və su guşəsi;
- tikinti materialları guşəsi;
- süjetli-rollu oyunlar guşəsi;
- məişət-təsərrüfat guşəsi;
- milli guşə;
- kukla guşəsi;
- nəqliyyat guşəsi;
- təbiət guşəsi;
- əl əməyi guşəsi.

Xüsusi vəsaitlərlə təchiz olunmuş bu mərkəzlərdə uşaqların kiçik qruplarda oynayıb, ünsiyyət qura bilmələri üçün əlverişli şərait yaranır. Uşaqlar oyun prosesində qarşılıqlı münasibətlər qurur, ünsiyyətə girirlər.

Oyun həm də məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial fəallığının formallaşmasında mühüm rol oynayır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial fəallıqları onların müxtəlif tələbatlarında ifadə olunur:

- vətənə məhəbbət;
- yeni biliklərin qazanılması tələbatı, didaktik oyun prosesində əqli vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı biliklərdən müstəqil və səmərəli istifadə etmək bacarığı (əşya və hadisələrin özünəməxsus cəhətlərini tapmaq, düzgün əqli nəticə çıxarmaq), müşahidəçilik, fəhmlilik və hazırlıqlıq;
- təbiət gözəlliklərini görmək, başa düşmək və qiymətləndirmək;
- oyunların yerinə yetirilməsi, didaktik materialla məqsədyönlü hərəkətlər;
- yaşıdları ilə bilik mübadiləsi etmək səyi, bu prosesdə nitq fəallığının göstərilməsi;
- oyun zamanı müxtəlif peşələr seçmək;
- yaşlıların əməyinə maraqlı, onlara kömək etmək,.

Məktəbəqədər yaşlı uşaq oyun prosesində öz hərəkət və davranışlarını təşkil etmək bacarığına yiyələnir. Oyunun birinci mərhələsində onda fəal hərəkət etmək, yaşıdları ilə oynamaq arzusu yaranır. Bu, sosial fəallığın formallaşmasında mühüm an olub, ünsiyyətin inkişafına kömək edir ki, bunun da əsasında uşaqda dostluq, yoldaşlıq, qarşılıqlı yardım və s. xüsusiyətlər formalasılır.

İkinci mərhələdə uşaq oyunun məqsədini müəyyənləşdirir, onun qaydalarını yerinə yetirməyi öyrənir, onda düzlik, məqsədyönlük, təkidlilik, təkcə özünün yox, həm də yoldaşlarının müvəffəqiyyətlərinə sevinmək kimi mühüm keyfiyyətlərin əsası qoyulur.

Üçüncü mərhələdə uşaq artıq oyunun qaydaları ilə tanışdır və hərəkətləri (seçmək, tapmaq, tutuşdurmaq, təsvir etmək) yerinə yetirməlidir. Bunları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün fərasətli, fəhmlı olmalı, hazırlıq göstərməlidir. Uşaq oyunu mənimsədikdən sonra onun təşkilatçısına və fəal iştirakçısına çevrilir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqın sosial inkişafında oyunlardan başqa məşğələlər, müşahidə, söhbətlər, əmək, musiqi ilə tanışlıq, oxunmuş kitabın müzakirəsi, tədbirlərin təşkili, bayramların keçirilməsi, muzeylərə, tarixi yerlərə, sərgilərə ekskursiyalar, uşaqların nailiyyətlərinin rəğbət-ləndirilməsi və s. böyük rol oynayır.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqın həyat təcrübəsi az olduğundan o, sosial aləmi özünə-məxsus şəkildə dərk edir. Onun ətraf aləmi qavrama xüsusiyyətləri belədir:

- müşahidəcilik, hər şeyi bilmək, görmək istəyi, suallar vermək;
- təqlidçilik;
- emosionallıq (Emosional qiymətləndirmə obyektiv münasibəti üstələyir.);
- eqosentrizm (həmişə özünü haqlı, üstün hesab etmək).

Uşaqlar elə hesab edirlər ki, hamı onlar kimi düşünür. Ona görə də özlərini başqalarının yerinə qoymaq onlar üçün çətindir. Psixoloq J.Piaje eqosentrizmi 3-6 yaşlı uşaqların inkişafının xüsusi mərhələsi kimi qiymətləndirirdi. O hesab edirdi ki, sosiallaşma uşağa öz eqosentrizminin öhdəsindən gəlməyə imkan verən prosesdir.

Uşaqın sosial təcrübədə qazandığı nailiyyətlər bunlardır:

- ünsiyyət, qrupda həmyaşidləri ilə müxtəlif münasibətlərdə olmaq;
- oyun, təlim, əmək prosesində başqaları ilə birgə fəaliyyət;
- özünüdərketmə, öz hərəkətlərinin, bacarıqlarının təhlili və mənimsənilməsi.

Bütün bunları nəzərə alaraq, tərbiyəçi uşaqın sosial inkişafını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- uşaqın sosial inkişafının diaqnostikasını aparmalı;
- təlimdə, ünsiyyətdə, adaptasiyada problemi olan uşaqlara pedaqoji kömək göstərməli;
- qrupda əlverişli mikroiqlim yaratmalı, uşaqların davranışını idarə etməyi bacarmalı;
- uşaqların sosial kompetensiyalarını (biliklər, bacarıqlar, dəyərlər, keyfiyyətlər, vərdişlər) inkişaf etdirməli;
- uşaqların fərdi və cinsi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır;
- ailəni öyrənməli, valideynlərə məsləhət verməli, uşaqlarının sosial-pedaqoji problemlərinin həllində onların səriştəliliklərini artırmalarına yardım etməli.

Bu vəzifələri yerinə yetirə bilməkdən ötrü tərbiyəçi öz pedaqoji ustalığını artırmalı, məktəbəqədər təhsilin yeni məzmununu mənimsəməli, onun reallaşdırılması yollarını öyrənməlidir.

Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 iyul , 2010-cu il tarixli, 137 nömrəli qərarı.
2. Məktəbə hazırlığın təşkili qaydaları. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il, 8 yanvar tarixli, 4 nömrəli qərarı.
3. Məktəbəqədər təhsilin programı (kurikulumu). Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 2012-ci il, 10 iyul tarixli, 1329 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.
4. Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir. Bakı: "Nağıl evi", 2000.
5. Əlizadə H. Sosial pedaqogikanın aktual məsələləri. Bakı: "Səda", 1998.
6. Sadıqova T.B., Əliyeva Z. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkili. Bakı: "Nərgiz", 2010.

Проблемы социального развития в новом содержании дошкольного обучения

резюме

В статье рассказывается о том, социальное развитие представляет собой многоаспектный процесс, в результате которого осуществляется приобщение человека к “всесоциальному”. Дошкольный возраст является чувствительным периодом в социальном развитии человека. Социальное развитие детей дошкольного возраста осуществляется в актуальной деятельности по освоению предметного мира и мира отношений между людьми.

Также отмечается что, задача воспитателя – воспитание активной творческой личности, способной к самореализации, умеющей устанавливать гармоничные отношения с другими людьми, с самим собой.

Social development problems of the new content of pre-school education

resume

The article tells about the social development is a multidimensional process by which the human introduction to the "social general." Preschool age is a sensitive period in the social development of man. Social development of children of preschool age is carried out in the current activities on the development of the objective world and the world of human relations. It is also noted that the task of the educator - training an active creative personality, capable of self-realization, able to establish harmonious relationships with other people, with yourself.

МӘКТӘBӘQӘDӘR YAŞLI UŞAQLARIN ƏMƏK PROSESİ İLƏ TANIŞLIĞI

Rəxşəndə Məmmədova,

Bakı şəhəri, Binəqədi rayonu, 327 nömrəli körpələr evi-
uşaq bağçasının təbiyəçisi

açar söz: məktəbəqədər təhsil, pedaqoji proses, kommunikativ bacarıqlar, integrativ təlim;

ключевая слова: дошкольного образования, педагогический процесс, коммуникативные способности, интегративного обучения;

key word: preschool education, teaching process, teaching integrative.

Azərbaycanda təhsilin bütün pillələrində olduğu kimi, məktəbəqədər təhsil pilləsində də əsaslı dəyişikliklər aparılır. Təhsilin bu pilləsi uşaqların şəxsiyyətinin formallaşmasına, onların hərtərəfli inkişafına xidmət edir.

Şəxsiyyətin sosiallaşması prosesində uşaqlarda əmək fəaliyyətinə, peşələrə maraqlı artır, peşələr haqqında məlumatları formalasır. Onlarla səhbətlər təfəkkürün, ünsiyyət qurmaq bacarığının inkişafını, lügət ehtiyatının peşələrə aid sözlərlə zənginləşməsini təmin edir.

Kreativliyin inkişafı kiçik yaşlardan şəxsiyyətin inkişafının mərkəzi xəttini təşkil edir ki, bu da uşaqlara fərdi xüsusiyyətlərini göstərməyə imkan verir.

Yeni pedaqoji texnologiyalar, təlim metodları uşağın müşahidə aparma, təhliletmə, ümumişdirmə, əqli nəticə çıxarma bacarıq və vərdişlərinin yaranmasına kömək göstərir. Öyrənməyi öyrətmək texnologiyası əsasında qurulan təlim uşağın məntiqi təfəkkürünü maksimum dərəcədə inkişaf etdirir.

Məktəbəqədər müəssisənin təbiyəçiləri müasir təlim texnologiyalarına yiyələnməli, uşaqların inkişafını və məktəb təliminə hazırlanmalarını təmin etməlidirlər. Məşğələlərdə təlim texnologiyalarından istifadə etməkdən məqsəd uşaqları daim yeni biliklərə yiyələndirmək, biliklərini müstəqil artırmağa yönəltməkdir. Müasir təlim metodlarının tətbiqi yalnız uşaqları deyil, təbiyəçiləri də xeyli fəallaşdırır, onları yeni axtarışlar aparmağa, tədqiqatçılığa, öyrənməyə öyrətməyə sövq edir. Mən yeni təlim texnologiyalarına tez-tez müraciət edirəm. Keyfiyyətli təlimin təşkili qarşımızda mühüm vəzifələr qoyur:

- **Elementar tədqiqatçılıq.** Uşaqlar qarşılarda həyata hazırlaşmaq məqsədi qoyur, qarşılaşanları əmək prosesini izləyir, əqli nəticəyə gəlir, bu proseslərin gedişini öyrənməyə, yeni axtarışlar aparmağa çalışırlar.
- **Yeni texnologiyalardan istifadə.** Tərbiyəçi-uşaq qarşılıqlı əməkdaşlığına əsaslanan pedagoji prosesin təşkilində səmərəli təlim metodlarından istifadə olunur. Biz təcrübədə əmin olduğum, bu metodlar sadə ailə əməyi vərdişlərinin, yaradıcı qabiliyyətlərin və kommunikativ vərdişlərin inkişafına imkanı verir.

- **İnkişafetdirici əşyavi mühitin yaradılması.** Belə mühit uşaqlara özünütəsdiqləmə imkanı verir, onlara nəyi isə dəyişdirməyə, işi müstəqil yerinə yetirməyə maraq oydur.

Ailə əməyi (evin süpürülməsi, təmizliyə riayət olunması, qabların yuyulması, xörəyin birişilməsi, odunun yarılması, ev quşları və heyvanlarına qulluq edilməsi, tərəvəzin yetişdirilməsi və s.) ilə tanışlıq prosesində “Niyə?”, “Nə üçün?”, “Nə cür?” suallarının verilməsi, əməkla məşğul olanlara hörmət və qayğıının göstərilməsinə şərait yaradan mühitin təmin edilməsi vəzifəsi tərbiyəçinin üzərinə düşür.

Tərbiyəciler məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində fiziki və psixoloji baxımdan təhlükəsiz, həvəsləndirici mühit yaradaraq, uşaqların müstəqil, qrupdakı uşaqlarla birlikdə əmək xarakterli oyunlar, gil və plastilinlə yapma işlərini təşkil etməlidirlər.

Bu məsələlərin həlli müxtəlif yollarla həyata keçirilir:

- **Məşğələlər.** Uşaqlar məşğələlərdə tərbiyəçinin söhbətləri əsasında insanların əməyi, peşələr, onların xüsusiyyətləri haqqında təsəvvürlərə yiyələnlərlər. Bununla da onlarda əməyə maraq, böyüklərin əməyinə hörmət hissi, bu sahədə yeni bilik və bacarıqlar qazanmaq arzusu formalaşır.

- **Əmək alətləri, əyani vəsaitlər və televiziya verilişlərindən istifadə.** Tərbiyəçi hər hansı bir sahəyə aid əmək alətləri və ya onların təsvir olunduğu əyani vəsaitlərlə uşaqları tanış edir, həmin alətlərin funksiyalarını başa salır. Bu məqsədlə televiziya verilişlərindən də istifadə etmək olar.

- **Əmək adamları ilə görüşlər.** Uşaqların müxtəlif peşə sahiblərinin əməyi ilə tanış olmaları üçün bağban, bənnə, dərzi, çörəkçi, sürücü, elektrik, satıcı və başqaları ilə görüşlər təşkil etmək, hər peşənin xarakteri və insanlara faydası haqqında sadə məlumatlar vermək lazımdır.

- **Süjetli-rollu oyunlar.** Oyun uşaqlarda tədqiqat, risketmə, sosiallaşma və təlimə motivasiyanı stimullaşdırır. Oyun vasitəsilə uşaqlar yaşlarına uyğun maraq və mənə kəsb edən məsələləri araşdırır, öz mövqelərini eks etdirə bilərlər. Təsadüfi deyil ki, oyunu “uşaqlığın yoldaşı” adlandırmışlar. Məktəbəqədər yaşılı uşaqın biliyinə açarı məhz oyunda axtarmaq lazımdır, çünki bu, onun təbiətinə, fəaliyinin ifadəsinə uyğundur. Oyun uşaqın psixi, fiziki və şəxsi inkişaf üçün əlverişli şərait yaradan aparıcı fəaliyyət növüdür. Uşaq hələ bacarmadığını oyun prosesində öyrənməyə çalışır. Oyun yalnız əyləncə deyil, həm də uşaqın yaradıcı əməyi, həyatıdır. Oyun prosesində uşaq yalnız onu əhatə edən dünyamı deyil, həm də öz yerini dərk edir. Uşaq oynaya-oynaya bilik qazanır, onu fəaliyyətə çevirir.

- **Məqsədyönlü müşahidə və ekskursiya.** Bunlar parlaq emosional təəssüratların toplanmasına şərait yaradır. Bu zaman uşaqlar insan əməyi nəticəsində baş verən dəyişikliklərə (kələ-kötür taxta hamarlanması, xırda dənlər çörəyə çevrilir, parça hissələri dərzinin əlində geyimə çevrilir və s.) heyran olurlar.

- **Uşaqların möisət-təsərrüfat əməyinə cəlb edilmələri.** Bundan məqsəd məktəbəqədər yaşılı uşaqlarda əməyin cəmiyyət üçün əhəmiyyətinin dərk edilməsi, birgə əməkdən sevinc hissini tərbiyə olunmasıdır.

- **Validəynlərlə iş.** Mən valideynlərlə işə xüsusi diqqət yetirirəm. Bu istiqamətdə uşaqların diqqətinin ailədəki böyüklərin əməyinə cəlb edilməsi çox mühümdür. Valideyn iclaslarının bərində uşaq bağçasında uşaqların əməyi haqqında “Baxın, bu bizik!” mövzusunda videofilm nümayiş etdirdim. Onlara əmək vərdişlərinin ailədə formalasdırılmasının vacibliyindən danışdım.

Söylədim ki, valideynlər uşaqların nə etdikləri ilə maraqlanmalı, onlara sadə əmək tapşırıqları verməli, uşaqlar bu tapşırıqları müstəqil yerinə yetirməlidirlər. Bu zaman çətinlik yaranarsa, onları dəstəkləmək, rəğbətləndirmək lazımdır. Nəticədə uşaqdə təşəbbüskarlıq formalaşır, o, birgə ünsiyyətdən fərqli olur.

Bütün bunlar məktəbəqədər yaşı uşaqlarda böyüklerin əməyinə hörmət hissinin təbiyəsin-də mühüm amillərdir. Biz ümid edirik ki, peşələr haqqında sadə təsəvvürlərə yiyələnən uşaqlar gələcəkdə peşə seçimində təşəbbüskar olacaq, fəal, yaradıcı və müstəqil olmaları onların təhsildə uğur qazanmalarına kömək edəcək.

Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər təhsilin dövlət standartı və programı. Bakı, 2010.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 2013.
3. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil programı (kurikulumu)(3-6 yaş). Bakı: "Kövsər", 2014.

Использования новых учебных технологий при ознакомлении детей старшего дошкольного возраста с профессиями

резюме

В статье рассказывается о том, как элементарные представления о профессиях помогает дошкольникам в будущем стать инициатором активности и творчества в выборе профессии. Отмечается, что это помогает им и в дальнейшем учёбе в школе.

Great familiarity with the use of new learning technologies at the professional children of preschool age

summary

The basic idea is that this will help them in their further education, vocational guidance in the future, our children will learn how will his creativity and professional about who initiated the activity of the school.

USAQLARI BEYNƏLXALQ MÜDAFIƏ GÜNÜ

1950-ci il, iyun ayının 1-də BMT Baş Assambleyasında Uşaqları Beynəlxalq Müdafiə gününün qeyd olunması qərara alındı. Həmin gün təşkil olunan Qadınların Beynəlxalq Konfransında uşaq hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı təkliflər səsləndi və iyunun 1-ni uşaqların beynəlxalq müdafiəsinə həsr etmək qərarı verildi. Bundan sonra iyunun 1-i Uşaqları Beynəlxalq Müdafiə günü kimi tarixə düşdü. Dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu gün qeyd edilir.

Bu bayramla yanaşı, BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən noyabrın 20-də Ümumdünya Uşaqlar Günü də qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında uşaqlara dövlət qayğısının gücləndirilməsi, uşaq problemlərinə vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının diqqətinin artırılması və ölkənin uşaq-larla bağlı demoqrafik perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə 2008-ci il, dekabrın 22-si tarixli sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncama görə, 2009-cu il Azərbaycanda "Uşaq ili" elan olunmuşdu.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАГИЧЕСКИХ КВАДРАТОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ УМЕНИЯ РАССУЖДАТЬ

Д.Ю. Планкина,

педагог Московского Городского Педагогического Университета

ключевые слова: начальный курс математики, магические квадраты, умение рассуждать, развитие математических способностей, умение обобщать;

açar sözlər: riyaziyyatın ibtidai kursu, sehrli kvadratlar, mühakimə qabiliyyəti, riyazi bacarıqların inkişafı, ümumi-ləşdirmə bacarığı;

key words: basic mathematics, magic squares, the ability to reason, the development of mathematical skills, the ability to generalize.

Одной из задач начального курса математики является развитие математических способностей учащихся. При этом работу в данном направлении необходимо проводить с каждым школьником, независимо от его природной одаренности. Ее результаты будут выражаться как в значительном развитии этих способностей, так и в их коррекции. Хорошо развитые математические способности характеризуются умением обобщать математический материал, строить дедуктивные умозаключения, легко запоминать математические факты, методы решения задач.

Умение рассуждать формируется при изучении различного материала, а не только математического. Нас заинтересовали в этом плане возможности магических квадратов.

Магическим называют квадрат, разделенный на клетки (количество которых по вертикали и горизонтали одинаковы), в которые вписан последовательный ряд чисел. Причем числа записаны так, что их сумма по вертикали, горизонтали и двум диагоналям постоянна.

В.М.Туркина называет магические квадраты математическими и предлагает использовать их как средство развития умения вычислять и рассуждать. В работе О.П.Куличковой и Н. Улановой описаны игры с применением магических квадратов.

Задания с использованием магических квадратов есть в действующих учебниках математики для начальных классов, в частности, в учебниках авторского коллектива под руководством М.И.Моро и учебниках Л.Г.Петerson.

В учебниках авторского коллектива под руководством М.И. Моро понятие **магический квадрат** используется начиная со II класса. Например: «Сложи числа в каждом квадрате по строкам, по столбцам, из угла в угол. Если суммы равны, то такой квадрат называется магическим» [1,65]

6	1	8
5	0	7
2	9	4

5	0	7
6	4	2
1	8	3

По мере прохождения материала, задания, связанные с магическими квадратами, усложняются: ученики заполняют пустые клетки [2,15].

	10	
	8	
11	8	

	4	
	6	
	8	3

Работа с магическими квадратами в учебниках М.И.Моро и др. ведется на протяжении всего обучения в начальной школе. Приведем примеры заданий из соответствующих учебников.

Задание 1. Проверь, магические ли эти квадраты [3,29].

9	8	13
14	10	6
7	12	11

40	5	30
15	25	35
20	45	10

Задание 2. Заполни магический квадрат, используя только числа 1,2,3 [4,46].

Задание 3. Заполни магические квадраты и сравни их [5,84].

	6	
12	22	8

	106	
112	122	108

В учебниках Л.Г.Петерсон магические квадраты используются в основном для организации познавательных игр и стоят под звездочкой, что означает необязательность их выполнения, например:

Задание 1. Игра «Магические квадраты» [7, 45].

	16	
	8	
14		

12		
	16	
28		20

3		
13		5
11		

Задание 2. Заполни пустые клетки и найди магические квадраты [8,71].

6	16	
	8	
	10	

		13
	14	
15	10	

20		
15	25	30

В учебнике для IV класса в викторине «Хочу все знать» Л.Г.Петерсон использует магический квадрат для приобретения учениками исторических знаний: «В пустые клетки квадрата запиши такие числа, чтобы квадрат стал магическим. Найди сумму вписанных чисел, и ты узнаешь, в каком году случилось описанное событие. В каком веке это было?» [9,51].

395		59	391
179	251		
275		227	
	419		83

Предлагаемые в учебниках задания магическими квадратами нацелены в основном на развитие у школьников вычислительных умений. Это важное назначение магических квадратов, но задания с ними можно использовать и для развития умения рассуждать. Проводить соответствующую работу можно как на уроке (в ходе организации устной работы, направленной на актуализацию знаний), так и во внеурочной деятельности, не только решая вычислительные задачи, но и изучая свойства магических квадратов, проводя доказательства. Приведем примеры таких заданий.

Задание 1. Дан магический квадрат. Докажите, что в клетке со звездочкой не может стоять число 32.

8		
6		*
16	2	

Рассуждения могут вестись двумя способами.

Способ 1. Установить с помощью вычислений, что в данной клетке должно стоять число 14. Следовательно, в ней не может быть записано число 32.

Способ 2. В квадрате даны все числа в левом столбике. По ним можно найти постоянную сумму: $8+6+16=30$. Так как сумма должна быть не меньше каждого слагаемого, то все числа в клетках должна быть не больше 30, но $32 > 30$, значит, 32 не может стоять вместо *.

Вероятно, что ученики сами не найдут второй способ рассуждения. Тогда учитель должен помочь им. После анализа нескольких подобных заданий появятся учащиеся, которые будут предпочитать рассуждать вторым способом. Это важно для их математического развития. Постепенно и другие ученики будут переходить к выполнению подобных заданий с помощью рассуждений.

Задание 1. Дан магический квадрат. Найди сумму чисел, которые спрятались за буквами А, Б, В.

4	9	А
3	5	Б
	1	В

Для выполнения таких заданий младшие школьники чаще всего используют вычисления, а не рассуждения, но ценность данного упражнения состоит в том, что при его выполнении они убеждаются в рациональности второго способа. Можно провести такое рассуждение: «Так как числа, которые обозначены буквами А, Б, В стоят в одном столбике, то их сумма равна постоянной сумме квадрата. Найдем ее, подсчитав для этого, например, сумму чисел, стоящих в среднем столбике: $9+5+1=15$. Значит, $A+B+C=15$ ».

Задание 1. Дан магический квадрат. Найди сумму чисел, которые спрятались за буквами А, Б, В, Г.

8	18	А
6	10	Б
Г	2	В

Это задание более трудное по сравнению с предыдущим, но в данном случае найти сумму можно и вычислением, и рассуждением. Например: «Так как числа А, Б и В стоят в одном столбике, то их сумма равна постоянной сумме квадрата. Найдем ее. Для этого вычислим сумму чисел, стоящих в среднем столбике: $18 + 10 + 2 = 30$. Тогда сумма чисел в правом столбике 30, т.е. $A+B+C=30$. Найдем, чему равно число Г ($30 - 8 - 6 = 16$) и требуемую сумму: $30 + 16 = 46$ ».

К полученному результату можно прийти и с помощью другого рассуждения: «Так как известны числа, которые стоят в одном столбике, то мы можем найти постоянную сумму квадрата: $18 + 10 + 2 = 30$. Тогда сумма всех чисел квадрата равна $30 \cdot 3 = 90$. Для того чтобы найти значение искомой суммы, можно из общей суммы вычесть сумму известных чисел:

$$90 - (8+18+6+10+2)=90-44=46$$

Задание 4. Докажите, что квадрат является магическим.

2	9	4
7	5	3
6	1	8

Доказательство требует проведения дедуктивного рассуждения. Оно может быть следующим: «Известно, что в магическом квадрате суммы чисел по горизонтали, вертикали и диагоналям равны (в данном случае 15). Значит, данный квадрат является магическим».

Магические квадраты обладают особыми свойствами. Отметим основные.

Свойство 1. Магический квадрат останется магическим, если все числа, входящие в его состав, увеличить или уменьшить на одно и то же число.

Познакомить младших школьников с этим свойством можно в ходе выполнения задания: «Увеличь каждое число квадрата на 6. Будет ли полученный квадрат магическим?».

20	30	13
18	22	26
28	14	24

Увеличив каждое число на 6, учащиеся (сначала вычисляя, а затем рассуждая) устанавливают, что полученный квадрат является магическим, и делают вывод, используя индуктивное умозаключение: при увеличении/уменьшении каждого числа квадрата на одно и то же число его магические свойства не изменятся.

Свойство 2. Магический квадрат останется магическим, если все числа, умножить или разделить на одно и то же число.

Для подведения учеников соответствующему выводу они могут выполнить задание: «Увеличь каждое число квадрата в 2 раза. Будет ли полученный квадрат магическим?»

19	26	21
24	22	20
23	18	25

Оно похоже на предыдущее, но, выполняя его, учащиеся должны увидеть разницу в вычислительных операциях: здесь надо увеличить числа в 2 раза. Найдя магическую постоянную нового квадрата, учащиеся делают вывод, пользуясь индуктивным умозаключением: при увеличении/уменьшении каждого числа квадрата в одно и то же количество раз его магические свойства не изменяются.

Свойство 3. Из двух магических квадратов можно получить третий, складывая числа, расположенные в соответствующих полях. Магическая сумма такого квадрата равна сумме соответствующих чисел.

9	16	11
14	12	10
13	8	15

+

19	26	21
24	22	20
23	18	25

=

С целью изучения этого свойства ученики могут выполнить задание: «Сложи числа двух магических квадратов, расположенные в соответствующих полях и получи новый квадрат. Будет ли он магическим?»

После получения чисел в третьем квадрате учащиеся находят его магическую постоянную и, рассуждая, делают вывод: из двух магических квадратов можно получить третий, складывая числа, расположенные в соответствующих полях.

Опыт использования магических квадратов на уроках и во внеурочной работе показывает, что выполнение заданий с магическими квадратами вызывает интерес у учащихся, что делает процесс формирования вычислительных навыков внутренне мотивированным. Кроме того, их использование способствует не только формированию вычислительных навыков, но и развитию мышления, умения планировать и контролировать свою деятельность.

литература

1. Моро М. . и др. Математика. 2 класс. В 2 ., часть 1–2. Москва, 2011.
2. Моро М. . др. Математика. 3 класс. В 2 ., часть 1–2. Москва, 2012.
3. Моро М. . и др. Математика. 3 класс. Учебник для общеобразовательных учреждений с электронным носителем. В 2 ., часть 1. Москва, 2012.
4. Куличкова О. ., Уланова Н. Формирование вычислительных навыков в процессе игры. « Начальная школа», 1987, №2.
5. Петерсон Л. . Математика. 2 класс. В 3 ., часть 1-2. Москва, 2006.
6. Петерсон Л. . Математика. 4 класс. В 3 ., часть 2. Москва, 2008.
7. Туркина В. . Математические квадраты как средство развития умения вычислять и рассуждать . « Начальная школа», 2001, № 9.

Mühakimə qabiliyyətinin inkişafı üçün schrli kvadratlardan istifadə xülasə

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinin mühakimə yürütmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində sehrli kvadratlardan istifadədən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, bu kvadratlardan istifadə yalnız uşaqların hesablama qabiliyyətlərinin yox, həm də təfəkkürlərinin, öz fəaliyyətini planlaşdırmaq və ona nəzarət etmək bacarığının inkişafına xidmət göstərir.

The use of magic squares for the development of the ability to reason summary

The article describes the use of magic squares facts to develop in children the ability to reason. It is noted that their use contributes not only to the formation of computing skills, but also the development of thinking, the ability to plan and monitor their activities.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ СПОРТИВНЫХ ИГР В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Нигяр Мурадова ,
ведущий научный сотрудник ИПОАР,
доктор философии по педагогике, доцент
E-mail: [rita-nigar@mail.ru](mailto:rta-nigar@mail.ru)

ключевые слова: физическое воспитание, младшие школьники, национальные виды спортивных игр, интерпретация;

açar sözleri: bədən tərbiyəsi, kiçik yaşlı məktəblilər, milli idman növləri, şərh;

key words: physical education, junior high school students, national kinds of sports, interpretation.

На современном этапе физическое воспитание учащихся начальных классов является актуальным вопросом общеобразовательных школ. Процесс физического воспитания школьника, необходимо обосновывать на основе изучения национальных игр, сформировать у него чувство единства с Родиной, народом, живущим рядом с ним, включить его в культурную национальную среду. «Народ наш, нация наша – это народ, нация физически здоровых людей по генетическим характеристикам. Физическое здоровье и физическая сила в совокупности со здоровьем духовным – особенность, присущая азербайджанскому народу» [1].

Для реализации данного вопроса целесообразно применение интерпретационного метода и использование проекта «Игровая площадка «Чанлибель». Данный проект, структурированный на данном методе, представляется как образец для учителей начальной школы. Почему называется именно «Чанлибель»? Потому что, Чанлибель – это место сбора храбрых воинов, где проводились состязания в мужестве, ловкости и смелости. Воины, одержавшие победы в поединках, получали имена, например, *Газан* (Победитель), *Озан* (Сказатель), *Огуз* (Предводитель турков) и др. Значение имен зависело от характера поединков. Лучшей наградой для воинов-храбрецов считались следующие слова: «Я даю тебе это имя. А годы тебе даст Аллах». Именно они вдохновляли и призывали юношей того времени к исполнению священного для них долга – стать сильными, ловкими, смелыми, благородными витязями определенного ханства. «В жизни каждый сам выбирает славу или бесславие, личное благополучие или общественный долг, корыстолюбие или совестливость» [2].

Содержание данного маршрута отражает теоретические основы игр (*крикет, бейсбол, поло, гольф*), идущие из корней азербайджанских игр (*човган, чилинг-агач* и др.). Тут в целях поиска новых игр путем реконструкции, имеющих, хорошо известных древних азербайджанских игр дается интерпретация национальных игр. Представляем некоторые из них.

Човган. Игра човган, являющиеся командным видом спорта, сформировалась в середине первого тысячелетия нашей эры, столетиями были популярны в Азербайджане, Средней Азии, Иране, Турции, Ираке и в других соседних странах. Источники рассказывают о проведении первых в истории международных состязаний човган среди наездников стран Средней Азии, проводившихся в одном из центров культуры исламского мира Багдаде в XII веке.

Фактическим доказательством того, что човган – старинная азербайджанская игра, является неоднократное изображение ее на азербайджанских миниатюрах, сведения о правилах ее проведения, имеющиеся в письменных источниках древности.

В распространении и развитии игры човган, как и других видов спорта, популярных на Востоке, в более отдаленных регионах большая роль принадлежит англичанам. Эта игра, доставленная в XIX веке из Индии в Англию, все развивалась, получив распространение в Америке и Европе уже на основе новых правил. Именно по инициативе англичан игра эта под названием *поло*, впервые в 1900 году была включена в программу II Олимпийских Игр, проходивших в Париже. Таким образом, в Западной цивилизации было закреплено это название.

Игра получила свое название човган от деревянного инструмента, который используется в игре и похож на хоккейную клюшку. Игра упоминается в эпосе «Деде Коркут» (VII век нашей эры) и поэме Низами «Хосров и Ширин». Игроки на лошадях ударяют по мячу човганом, изогнутой на конце деревянной палкой длиной 120–130 см, чтобы забросить мяч в ворота противника. Игра проводится на поле длиной 120–130 м и шириной 60–70 м. Высота ворот составляет два метра, а ширина – пять метров. Игра идет под музыку и длится два часа, включая перерывы. Все игроки одеты в национальные костюмы (папаха, архалык (плотно прилегающий жакет) и шаровары). Судят игру три арбитра.

интерпретация к игре човган

Игра проводится в футбольном поле. Под фонограмму национального танца «Яллы» игроки бьют ногой по мячу, чтобы забросить мяч в ворота противника. Однако движения ног игроков должны напоминать движения из этого танца.

Чилинг-агач – популярная детская игра, в которую играют с помощью колышка и биты. Игра похожа на британский крикет и американский бейсбол. Вместо мяча в игре используется маленькая деревянная палка длиною 10–12 см.

Крикетный матч предполагает соревнование двух команд, каждая из которых представлена одиннадцатью игроками. Игра проходит на травяном поле, имеющем форму эллипса. В центре поля расположена прямоугольная земляная площадка – *питч* (длина более 20 метров, ширина – 3 метра). На торцах питча находятся деревянные калитки. Игровые зоны на концах питча отделяются от его основного пространства специальными полосами – *кризами*. Команды по очереди отбивают мяч, пытаясь набрать максимальное количество очков, или соответственно помешать в этом сопернику.

интерпретация к игре чилинг-агач

В игре каждая команда в отдельности имеет двух вратарей. Вратари команд отбивают мячи, а игроки играют в поле, пытаясь забить максимальное количество мячей, или помешать в этом сопернику.

Нарды или триктрак – согласно историческим свидетельствам, это самая древняя в истории человечества игра. Принято считать, что нарды появились в Месопотамии в древней Персидской империи. Игра проходит на деревянных досках или на камнях с пронумерованными игральными костями, изготовленными из кости, камня, дерева или керамики. На протяжении всей своей истории нарды считались игрой царских особ и аристократов. Их популярность среди аристократов Персии, Греции, Рима и Дальнего Востока подтверждается множеством фактов. Персы называют нарды «такхте-нард», что в переводе означает «битва на дереве» (*такхте* – деревянная доска, *нард* – битва). Когда персы захватили Египет, они принесли с собой эту игру, которая получила название «*тай*». По-гречески нарды называются *тавли*, по турецки *тавла*, в Азербайджане – *нэрд*.

интерпретация к игре нарды

Игра проходит на спортивной площадке. В игре принимают участие те игроки, которые профессионально обладают навыками жонглирования мяча. Задача игры заключается в том, чтобы игрок, чеканивший мяч не дал мячу упасть на землю, подкидывая его вверх с помощью ног, груди, плеч и головы.

«Семь красавиц» – это соревнование, в ходе которого семь девушек получают крючки и нитки разных цветов. За определенное время они должны связать чулки. Выигрывает та девушка, которая быстрее всех связает самые лучшие чулки.

два варианта интерпретации к игре «Семь красавиц»

1-й вариант. Соревнование организовывается на уроке трудового обучения для девочек. Девочки получают разноцветные нитки мулине семи цветов. За установленное время они должны вышить национальный орнамент на платке головного убора. Выигрывает та девушка, которая скорее всех сумеет не только вышить самый красивый национальный орнамент, но и умело использовать семь цветов радуги в орнаменте.

2-ой вариант. Соревнование проходит в футбольном поле между двумя женскими командами под фонограмму национальной песни «Булейли». В каждой команде семь игроков. За определенное время они должны забить в ворота семь голов. Выигрывает та девушка, которая быстрее всех забьет в ворота максимальное количество голов за представленное время.

«Диредёйме» также является древней спортивной игрой. По правилам, дети разделяются на две группы, рисуют круг и бросают *гюббе* (камень). Команда, которой выпадает камень, входит в *мере* (круг). Каждый игрок кладет под ногу ремень. Те, кто остались за кругом стараются поймать ремень, а находящиеся в круге сбиваются ногой, чтобы не позволять им отнять ремень. Если кто-нибудь из находящихся внутри круга коснется ногой хотя бы одного из находящихся вне круга, то находящиеся внутри круга выходят, а на-

ходящиеся за кругом заходят в круг. Если игроку, находящемуся вне круга, удается вывести кого-нибудь из находящихся внутри круга, поймав его за руку, он передает любому члену своей команды выведенного игрока для удержания, а сам пытается достать оставшийся без хозяина ремень. В это время игроки, находящиеся внутри круга должны беречь не только свои ремни, но и ремни своих друзей, выведенных за круг. Или, наоборот, если игрокам, находящимся внутри круга, удается поймать и ввести в круг внешнего игрока с использованием какого-либо приема, то команды меняются местами. Если одному из внешних игроков удается поймать ремень, то он начинает толкать находящихся внутри круга игроков, стараясь отнять их ремни. Команда, собравшая у себя все ремни, считается победителем. В то время, как игроки, находящиеся внутри круга, сбивают внешних игроков ногой, при этом стараясь удержать другую ногу в круге, внешние игроки, в свою очередь, спутывают их ремнями.

интерпретация к игре дидедейме

Игроки разделяются на две группы. Первая и вторая группы имеют свое небольшое поле, в форме круга. Каждый игрок первой группы кладет под ногу мяч. Игроки второй группы остаются за кругом стараются выбить мяч. Игроки, находящиеся в круге крепко держат ногой мяч и не позволяют отнять его. Если кто-нибудь из находящихся внутри круга коснется ногой хотя бы одного из находящихся вне круга, то игрок внутри круга выходит оттуда, а находящиеся за кругом заходят в круг. Если игроку, находящемуся вне круга, удается вывести кого-нибудь из находящихся внутри круга, поймав его за руку, он передает любому члену своей команды выведенного игрока для удержания, а сам пытается достать оставшийся без хозяина мяч. В это время игроки, находящиеся внутри круга должны беречь не только свои мячи, но и мячи своих друзей, выведенных за круг. Команда, собравшая у себя все мячи, считается победителем.

Галагапы. С древних времен караваны верблюдов, нагруженные белым и черным кишмишом, продвигаясь с Востока на Запад и с Запада на Восток, превратились в традиционных носителей материально-нравственных ценностей, а также традиций, национальных народных игр и др. знаний. Из этой категории древняя национальная игра галагапы считается жемчужиной древней восточной культуры. Игра галагапы, основа которой заложена в Китае и близлежащих ей территориях, успешно пройдя этап модернизации и усовершенствования в Японии, за последнее тысячелетие стал широко распространенным во всем мире.

Галагапы является стратегической настольной игрой, отражающей в себе образ жизни, быт людей, их философию и мировоззрение. Во время игры обеспечивается распределение жизненного баланса между игроками. Поэтому часто выражение «Галагапы учит жить» имеет одинаковое значение на разных языках.

В древние времена в Азербайджане галагапы играли не белыми и черными камнями, а белым и черным кишмишем. Поэтому нередко эту игру называли «кишмиш оюну» («игра в кишмиш»).

В отличие от других настольных игр, эту игру начинают черные, и завершается это тем, что они кладут черный камень на игральную доску (в настоящее время используется игральная доска, размером 19x19) в сторону сердца (как признак близости к сердцу, искренности) сопротивления. Взамен как «сифте» (начала) несколько черных камней (после 2003-го года 6 камней) отдается белым, и это своего рода уравновешивает силы игроков на поле боя. Затем наступает очередь белых. По принципу, игроки могут по очереди класть в любой пустой квадратик доски свой камень. Надо только постараться, чтобы на начальной стадии игры выборы были сделаны с умом и стратегически профессионально. Каждый выбор должен иметь философское объяснение и логическое продолжение.

интерпретация к игре галагапы

Игра проходит в футбольном поле под девизом. Играют две футбольные команды мальчиков: «Белые лошади» и «Черные лошади». Условие игры состоит в том, какая команда забьет больше мячей за 30 минут (одного матча) в составе семерых игроков.

Зорхана. Согласно историческим фактам, зорхана была систематизирована Пуръяйи Вели (Махмуд-ибн-Велиеддин) 700 лет назад. Зорхана имеет древнюю историю. Крыша зорханы куполообразная, а пол расположен ниже уровня земли. Из-за невысокого дверного проема, желающий зайти должен был нагнуться при входе. Это прививало спортсменам чувство скромности. Дверь открывается в узкий и низкий проход, ведущий в *сардам*. Сардам – это трон высотой 1 или 1,5 метра. Муршид с прекрасным голосом восседает на сардаме и поет песни, соответствующие спортивной игре, и обычно поощряет спортсменов воинственными стихами, избранными из «Шахнаме».

Зорхана – это площадь, где в древних азербайджанских городах сражались пехлеваны. В Азербайджане есть древние, фундаментальные традиции пехлеванства с национальными корнями. В зорхане группа музыкантов играли на зурне «Дженги». Как составная часть народных торжеств и уличных представлений, сохранивших свою форму и в наши дни, мериться силами, испытывать силу, ломать бревна, играть камнями, гнуть шею быкам, ходить по канату были не только динамико-драматическими играми тюркско-огузских народов, но и народов всего мира, и доставляли удовольствие зрителям. Народные представления зорханы и пехлеванства на стадиях развития, следующих за торжеством Новруз, превратились в отдельный вид представления, профессию. В богатых фольклорных образцах, являющихся отражением азербайджанского духа, такой образ пехлевана представляется, как символ несравненной и неисчерпаемой силы. Представление образа пехлевана в народном духе как непреодолимого и непобедимого, не носило обычный характер. Пехлеван был реальным образом, рожденным народным духом.

интерпретация к игре зорхана

Игра «Юные таланты» организовывается в ходе национального праздника «Новруз» и проводится для детей детских домов. Особенность праздника состоит в том, что его артистами и зрителями являются сами дети, которые будут радоваться, и радовать других. Содержание игры насыщено короткими игровыми упражнениями, при помощи которых ребята будут мериться силами, ломать бревна, играть камнями и показывать свою ловкость, ходить по канату и многое другое.

Таким образом, данный маршрут знакомит учащихся с различными видами игр древнего азербайджанского и других восточных народов, с историей их происхождения и значения, подчеркнет их сходство и различие. Наряду с этим отметим некоторые из нынешних азербайджанских детских игр: «Гизленгач», «Алма-алма», «Гара чобан», «Чумур-чумур», «Кэлин-кэлин», «Тап гюрюм», «Чубан», «Бановша», «Энзели», «Самандар, ай Самандар» и т.д. Каждая игра отличается своеобразностью и разнообразием форм их проведения в зависимости от специфики каждого региона Азербайджана.

Представляем содержание одной из них, например, детская игра «Самандар, ай Самандар». Один из игроков выходит на середину, а остальные, участвующие в игре окружают его. Игрок, который стоит в середине выбирает себе помощника, вместе с ним договаривается о названии птицы и начинает описывать ее: «У меня есть птица – вот такая-то, Самандар, ай Самандар». Тот, кто посередине, громко произносит первую строку и руками показывает величину птицы, которую имеет в виду. А участники хором повторяют вторую строку: «Самандар, ай Самандар. У нее голова вот такая, Самандар, ай Самандар. У нее глаза вот такие, Самандар, ай Самандар». Таким образом, он повторяет все

основные признаки птицы. После перечисления признаков он резко хватает за руку одного из участников игры и спрашивает название птицы.

Кто не сможет отгадать, того отводят на место «штрафного задания» игрового характера. Когда на месте «штрафного задания» сберутся 5–6 человек, объявляется перерыв в игре. В качестве «штрафного задания» поручают выполнение конкретного задания: сплясать танец, исполнить песню, прочитать стихотворение, рассказать анекдот. Во время прохождения праздника Новруз данная игра является более интересной. Проигравшего игрока посыпают по домам за сладкими угощениями, или собирать хворост для праздничного костра. Продолжительность игры зависит от процесса выполнения домашнего задания.

Также с детьми можно провести спортивную викторину в области их знаний об азербайджанском спорте с целью просвещения.

– Какие традиционные виды спорта и игры более популярны на национальном и местном уровне?

–На национальном и местном уровне популярны разнообразные традиционные виды спорта и игры: «Топалдыкач» («Кражи мяча»), «Суррапаг» (игра проходит на лошадях), «Яйлыг качыртды» («Кражи косынки»), «Човган» (поло), «Чилинг-агач», «Гулеш» («Борьба»), «Нарды», «Семь красавиц» и др.

–В 1952–1992 годах азербайджанские спортсмены выступали на Олимпийских играх в команде СССР и сколько выиграли медалей золотых, серебряных и бронзовых?

–В 1952–1992 годах азербайджанские спортсмены выступали на Олимпийских играх в команде СССР и выиграли 10 золотых, 11 серебряных и 7 бронзовых медалей.

–В 1996 году Азербайджан впервые самостоятельно выступал в качестве национальной команды на Олимпийских играх в Атланте. Какое место заняла команда в списке из 197 стран, участвовавших в играх?

–В 1996 году Азербайджан впервые самостоятельно выступал в качестве национальной команды на Олимпийских играх в Атланте. Команда выиграла одну золотую медаль и заняла 61-е место в списке из 197 стран.

–Когда футбол в Азербайджане обрел популярность?

–Футбол в Азербайджане обрел популярность в начале XX века. В 2001 году отмечалось 90-летие азербайджанского футбола. В историю азербайджанского футбола золотыми буквами был вписан 1966 год. Бакинская команда «Нефчи», занявшая на чемпионате СССР 3-е место, завоевала бронзовые медали.

–В честь какого известного футбольного судьи в Азербайджане и, в каком году был назван национальный футбольный стадион? Какая причина служит его известности?

–Знаменитый Тофик Бахрамов был известным футбольным судьей в Азербайджане, и в честь его в 2006 году был назван национальный футбольный стадион. Он сыграл значимую роль в присуждении спорного гола англичанам в финале Чемпионата мира 1966 года.

–На международном турнире по художественной гимнастике «Мисс Валентина» азербайджанские гимнастки завоевали сколько золотых, серебряных, бронзовых медалей?

–На международном турнире по художественной гимнастике «Мисс Валентина» азербайджанские гимнастки завоевали пять золотых, пять серебряных, две бронзовых медалей.

–Кого называют единственным азербайджанским футболистом, четырежды завоевавшим звание чемпиона СССР?

–Алекпер Мамедов единственный азербайджанский футболист, четырежды завоевавший звание чемпиона СССР, звание заслуженного мастера спорта и заслуженного тренера. Самой большой доблестью его явились 4 гола, забитые в одном матче в 1955 году в Италии в ворота местного чемпиона «Милана».

–В каком году азербайджанская команда гандболисток «Автомобилист», успешно выступив на соревнованиях за европейский кубок, смогла выйти в финал?

–В 1977 году азербайджанская команда «Автомобилист», успешно выступив на соревнованиях за европейский кубок, смогла выйти в финал.

–Кто является автором логотипа Первых Европейских Игр?

–Автором логотипа Первых Европейских игр является 35-летний Адам Юнисов. При создании символа игр он стремился передать гордость азербайджанского народа и его готовность к приему европейской спортивной Олимпиады. Этот знак объединяет в себе пять символов: огонь, воду, птицу феникс, элементы ковра, и главный национальный фрукт – гранат.

–Где было принято решение о проведении первых в истории Европейских олимпийских игр?

–Решение о проведении первых в истории Европейских олимпийских игр было принято 8 декабря 2012 года на 41-ой Генеральной ассамблее Европейского Олимпийского комитета, прошедшей в Риме, в штаб-квартире Национального олимпийского комитета Италии на стадионе «Фора Италика».

–Какие виды олимпийских игр были включены в программу Европейских олимпийских игр?

Какие не олимпийские виды спорта были включены в программу?

— В первых олимпийских играх стран Европы приняли участие спортсмены из 49 стран Европы. В программу были включены 15 из 28 летних олимпийских видов (борьба, волейбол, гандбол, дзюдо, таэквондо, бадминтон, бокс, стрельба, стрельба из лука и др.). Также в программу были включены два не олимпийских вида спорта : каратэ и спортивные танцы .

— Сколько дней проносились по Азербайджану Эстафета огня Европейских игр 2015?

— Эстафета огня Европейских игр 2015 с 26-го апреля по 12-ое июня – в течение 47 дней проносились по Азербайджану.

— Какие три слова составляют девиз Олимпиады?

— Девиз Олимпиады: «Быстрее, выше, сильнее!»

— Какая страна является родиной дзюдо?

— Родиной дзюдо является Япония.

— Какой спортивный титул получает команда или спортсмен навсегда?

— Титул «Олимпийский чемпион» получает команда или спортсмен навсегда.

— В какой стране возникли Олимпийские игры?

— Олимпийские игры возникли в Древней Греции.

— Кто был организатором современных Олимпийских игр?

— Барон Пьер де Кубертен, французский спортивный и общественный деятель. Инициатор организации современных Олимпийских игр (проводятся с 1896) Президент Международного олимпийского комитета.

— Назовите столицу первых современных Олимпийских игр.

— Афины – столица первых современных Олимпийских игр (1896)

— Что относится к олимпийской символике?

— олимпийской символике относятся олимпийский флаг, огонь.

Считается целесообразным организация развлекательно-спортивной секции для начальных классов полных средних школ «Мама, папа и я» в целях плодотворного проведения совместного времени родителей и детей младшего школьного возраста, улучшения психологической атмосферы в их взаимоотношениях, укрепления физического состояния, эффективного развития физических способностей, спортивной смекалки и находчивости школьников, формирования у них таких нравственных качеств как дружба, взаимоуважение, взаимопомощь, отзывчивость и др.

Таким образом, педагогический проект «Игровая площадка «Чанлибель» включает школьника в культурную национальную среду, обоснованная на основе изучения национальных игр и их интерпретации. Данный проект является действенным фактором плодотворного физического воспитания школьника. Он посредством этого проекта создает свой образ «Я» и социальное пространство, в котором протекает процесс развития и становления его личности как гражданина, патриота и хозяина своей страны. Данный процесс будет эффективным и результативным, только лишь активно участвуя в нем.

литература

1. Kərimov Y.Ş. Pedaqoji tədqiqat metodları (dərs vəsaiti). Bakı: "Azərnəşr", 2009.
2. Laxin R. A. Народная игра как средство социально-нравственного воспитания младших школьников и подростков. Москва, 2012.
3. www. heydar-aliyev
4. <http://www.azerbaijans.com/content>

Kiçikyaşlı məktəblilərin fiziki tərbiyəsində milli idman oyunlarından istifadə xülasə

Məqalədə müasir mərhələdə ümumtəhsil məktəblilərinin ibtidai siniflərində fiziki tərbiyə problemlərinin aktuallığınından danışılır. Məktəblilərin fiziki tərbiyəsinin milli oyunlar əsasında həyata keçirilməsi əsaslanıdır. Qeyd olunur ki, şagirdləridə vətənə, xalqa bağlılıq hissini formalasdırmaq üçün onları milli-mədəni mühitə daxil etmək zəruridir. Bu zəmində milli oyunlarımız müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Small-year-old physical education of schoolchildren using the national sport summary

In the article the problems of the present stage of physical education at primary schools aktualli-gündan spoken. Əsaslanıdır physical education of schoolchildren carried out under the National Games. It is noted that sagirdləridə the motherland, the people, to create a sense of commitment necessary to include them in the national-cultural environment. The ground is of paramount importance in the national games.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ DİDAKTİK OYUN XARAKTERLİ QRAMMATİK TAPŞIRIQLARDAN İSTİFADƏ

Aynur Kərimova,

Bakı şəhəri, 54 nömrəli məktəbin ibtidai sinif müəllimi

açar sözlər: ibtidai siniflər, didaktik tapşırıqlar, səslər və hərfələr, saitlər və samitlər, düşüncə, yaradıcılıq, mənqiqi təfəkkür, öyrədici, inkişafetdirici, tərbiyədici təlim;

ключевые слова: начальные классы, дидактические упражнения, звуки и буквы, гласные и согласные, мышление, творчество, логическое мышление, обучающее, развивающее и воспитывающее обучение;

key words: elementary school, teaching exercises, sounds and letters, vowels and consonants, thinking, creativity, logical thinking, train, develop and educate training.

Oyun məktəbəqədər yaşlı uşaqların əsas fəaliyyət növüdür, lakin ondan məktəbdə, xüsusilə ibtidai siniflərdə də istifadə olunur. Oyun prosesində kiçikyaşlı uşaqların arzuları yerinə yetirilir. Onlar üçün fiziki oyunlar daha xarakterikdir. Fiziki oyunlar uşaqların bədənlərini möhkəmləndirir, çevikliklərini artırır.

Məktəbəqədər yaşıdan başlayaraq uşaqlar üçün didaktik oyunlar da təşkil olunur. Sadə didaktik oyunlar onların zehni, psixoloji inkişafına qida verir.

Məlumdur ki, ev tapşırıqlarının verilməsi təlim prosesinin mühüm mərhələlərindən biridir. Oxunmuş mətni evdə təkrar oxumaq, onun üzünü köçürmək, təbiətdəki əşya və hadisələr haqqında yazmağı tələb etmək dövrü artıq keçmişdir. Belə tapşırıqları ya valideynlər, böyük bacı və qardaşlar yerinə yetirir, ya da uşaqlar yoldaşlarından köçürürlər. Bu, uşaqların özlərinə inamını, məsuliyyətini azaldır, onları arxayınlaşdırırı.

Müasir dərs ev tapşırıqlarının xarakterini dəyişməyi tələb edir. Mən şagirdlərə evdə hansı tapşırıqları necə yerinə yetirəcəklərini başa salıram. Dərsliklərdə sinifdə yerinə yetirilməsi məsləhət görülən tapşırıqların bir çoxu çətindir. Onları elə izah edirəm ki, şagirdlər tapşırığın məhiyyətini dərk etsinlər. Məqsəd aydın olanda şagirdlərin işi asanlaşır. Buna görə də daim araşdırır, düşünür, təlimə yenilik gətirməyə çalışıram.

Psixoloji hazırlıq təcrubi fəaliyyəti düşünülmüş istiqamətə yönəldir. Mən çalışıram ki, dərsdə uşaqların daha çox duyu üzvləri iştirak etsin. Bu məqsədlə bütün dərslərdə didaktik xarakterli tapşırıqlar verirəm.

Keçəcəyim mövzunun məzmunundan, məqsədində asılı olaraq hansı metod və priyomlardan istifadə edəcəyimi əvvəlcədən müəyyənləşdirirəm. Sualın qoyuluşuna xüsusi fikir verirəm. K.D.Uşinski demişdir: "Düzgün qoyulmuş sual ona alınan cavabın yarısı deməkdir." Sual elə qoyulmalıdır ki, şagird düşünsün.

Ibtidai siniflərdə hər bir fənnin məzmununu ilə əlaqədar əyləncəli tapşırıqlar tərtib etmək mümkündür. Mən yalnız Azərbaycan dili üzrə didaktik oyun xarakterli qrammatik tapşırıqlar üzərində dayanacağam.

I sinifdə şagirdlər səslər və hərfələr, saitlər və samitlərlə tanış olarkən onlardan istifadə qaydalarını öyrənir, bir hərfin dəyişməsi ilə mənanın dəyişməsi haqqında məlumatə yiyələnirlər.

Bir neçə misalı nəzərdən keçirək:

I. Sözlərin əvvəlindən bir hərfi götürməklə alınan yeni sözləri yazın.

Mən yazı taxtasına *şad*, *qaç*, *yağ*, *yay*, *dil*, *gal*, *sel*, *sat* sözlərini yazıram. Şagirdlər dəftərlərində *ad*, *aç*, *ağ*, *ay*, *il*, *əl*, *el*, *at* sözlərini yazır, verdiyim suallara əsasən məna fərqlərini izah edirlər. Sonra şagirlərə *dayaz*, *lələk*, *çıçək*, *kötək* sözlərini verib, hər dəfə sözün əvvəlindən bir hərfi götürməyi təklif edirəm. Onlar *dayaz-ayaz-yaz-az*; *lələk-ələk-lək-ək*; *çıçək-içək-çək-ək*; *kötək-ötək-tək-ək* sözlərini yazırlar.

II sinifdə tapşırıqların xarakteri bir qədər dəyişir.

III. Sözün əvvəlindəki hərfi dəyişməklə yeni sözlər düzəldin.

Mən onlarla sözün içindən seçərək *bar*, *sər*, *tor*, *bal*, *bil*, *yaz* sözlərini alt-alta yazı taxtasında yazıram. Şagirdlər hər bir sözün qarşısında 2–3, hətta 5–10 söz yazırlar.

bar – dar, kar, qar, nar, şar, tar, var;

sər – dər, gər, hər, nər, pər, tər, zər;

tor – xor, kor, qor, sor, şor, tor, yor, zor;

bal – çal, dal, fal, hal, xal, kal, qal, lal, mal, nal, sal, şal, val, yal, zal;

bil – dil, fil, gil, lil, mil, sil;

yaz – daz, qaz, maz, naz, paz, saz, vaz.

IV. Sözü hər iki tərəfdən başlayaraq (soldan sağa və sağdan sola tərəf) oxuyun.

Mən yazı taxtasına *ana*, *ata*, *ara*, *ada*, *səs*, *kök*, *şış*, *mum*, *yay*, *ələ*, *tut*, *kəpək*, *kələk*, *iki*, *iri*, *iti* sözlərini yazıram. I sinif şagirdləri bu tapşırığı asanlıqla yerinə yetirir, sözlərin mənasının dəyişmədiyini görüb sevinirlər.

V. Bu sözlər necə yaranıb?

Uşaqlar heca haqqında məlumataya yiyələndikdən sonra belə bir tapşırıq verirəm. Onlara *ba-ba*, *nə-nə*, *də-də*, *lə-lə*, *bibi*, *bə-bə*, *cü-cü*, *kükü*, *şaxşax*, *çilçil*, *bül-bül*, *Tərtər* sözlərinin necə yaranması haqqında fikirləşməyi təklif edirəm. Şagirdlərin diqqətini sözlərdə hecaların təkrar olunmasına yönəldirəm. Onlar tapşırığı yerinə yetirərkən heca anlayışını daha aydın dərk edir, özləri də belə sözlər tapmağa çalışırlar.

VI. Sözün axırına a və ya ə hərfini artırmaqla yeni sözlər düzəldin.

Şagirdlərə *may*, *dər*, *xal*, *mal*, *əl*, *at*, *dar*, *dəl*, *yaş*, *çən*, *şir* sözləri verilir və onlar yazırlar: *maya*, *dərə*, *xala*, *mala*, *ələ*, *ata*, *dara*, *dələ*, *yaşa*, *çənə*, *şirə*.

VII. Sözü sağdan başlayıb, sola tərəf oxuyun və alınan sözləri yazın.

Mən *das*, *kəl*, *pas*, *ayaq*, *mələk*, *yaz*, *qala*, *kal* sözlərini yazı taxtasına yazır, onları sağdan sola tərəf oxumağı və yazmayı tələb edirəm. Onlar həmin sözlərin qarşısında müvafiq olaraq *şad*, *lək*, *sap*, *qaya*, *kələm*, *zay*, *alaq*, *lak* sözlərini yazırlar. III–IV siniflərdə daha mürəkkəb tapşırıqlar verilir.

VIII. Sözlərdə hecaların yerini dəyişməklə alınan sözləri yazın.

Mən *yanda*, *atsa*, *rəndə*, *kisə*, *tapar*, *gündüz* sözlərini yazıram. Uşaqlar hecaların yerini dəyişərək tələffüz edir, yeni sözlərin mənaları üzərində düşünür, *dayan*, *saat*, *dərən*, *səki*, *parta*, *düzgün* sözlərini yazırlar. Bu tapşırığı yerinə yetirərkən onlar sözləri hecalara düzgün ayırmayı da öyrənirlər.

IX. Sözdəki hərflərdən istifadə etməklə yeni söz düzəldib yazın.

Mən yazı taxtasında *yaşıl*, *anam*, *sarı*, *atlı*, *çariq*, *adam*, *idarə*, *tülkü*, *ulduz*, *gözlə*, *dələ*, *çil-paqq*, *asma*, *baliq* sözlərini sütun şəklində yazıram. Onlar hər sözün qarşısında ardıcılıqla *yaşlı*, *aman*, *sıra*, *altı*, *çıraq*, *dama*, *iradə*, *tüklü*, *duzlu*, *gözəl*, *əldə*, *palçıq*, *masa*, *qalib* sözlərini yazırlar. Bu oyun daha çox düşünmək və yaradıcılıq tələb edir.

X. İki sözün birləşməsindən alınan sözlərin mənalarına, həmin sözləri təşkil edən hər bir sözə diqqətlə baxın.

Tapşırığın tələbinə uyğun olaraq, şagirdlərə adam adları yazmayı tapşırıram. Onlara kömək məqsədilə *Ay*, *gün* və *gül* sözləri ilə başlayan adlar yazmayı tələb edirəm. Uşaqlar bir qədər düşünür və *Aynur*, *Aygün*, *Aytən*, *Aytac*, *Aybəniz*, *Ayxan*, *Günay*, *Günel*, *Gülbahar*, *Gülbəniz*, *Gül-dəstə*, *Gülnar*, *Gülnarə*, *Gülşən* adlarını yazırlar.

Şagirdlərin özləri də müstəqil şəkildə başqa adlar da tapıb yazırlar: *Ağayar*, *Adığözəl*, *Bal-oğlan*, *Şiraslan*, *Əlipaşa*, *Əlişah*, *Mirabbas*, *Nurcahan*, *Nurməmməd*, *Xəzangül*, *Selcan*, *Balaki-şi*, *Eldar*, *Seyidəğa*, *Hacibala*, *Əlibala*, *Elşad*, *Elnur*, *Elxan*, *Elşah*, *Nurəli*, *Həsənağa* və s.

Dərsliklərdəki bəzi testlər əyləncə xarakteri daşıyır, lakin onlar şagirdlərin araştırma apar-malarını təmin edir.

Didaktik xarakterli qrammatik tapşırıqlar şagirdləri müstəqilliyə, şüurlu fəaliyyətə yönəltməli, düşündürməli, onların təfəkkürlərini inkişaf etdirməlidir. Belə tapşırıqlar başqa məktəb-

lərdə tətbiq olunduqda, bəzi bölgələrdə (azkomplektli məktəblərin olduğu, xüsusilə azsaylı xalqların toplum halında yaşadıqları) şagirdlərin Azərbaycan dilini bilmə dərəcəsinə, psixoloji hazırlıqlarına diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Mənim dil üzrə tərtib etdiyim tapşırıqlar, əsasən, verilmiş sözlər üzərində əməliyyatların yerinə yetirilməsinə əsaslanır. III-IV siniflərdə şagirdlər həmin tapşırıqlara bənzər nümunələr tapmaq üzərində düşünürlər.

Didaktik məzmunlu tapşırıqlar yazılı şəkildə yerinə yetirildikdə şagirdlər orfoqrafik və qrammatik normaların gözlənməsinə nail olurlar. Təcrübə göstərir ki, belə tapşırıqlar dərsin maraqlı keçməsi ilə yanaşı, məzmunun dərindən mənimşənilməsini, təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsini də təmin edir.

Dərsdə məqsəd aydınlığının yaradılması mühüm şərtidir. Hansı metodu harada, nə vaxt, nə məqsədlə, necə tətbiq etmək, nəticələri öyrənmək və yaymaq müəllimi düşündürməlidir.

İnteraktiv təlim metodları ilə aparılan yeni təlim şagirdlərin tədqiqatçılığa cəlb olunmalarını təmin edir. Müəllim dərsin mərhələləri arasında mənqi bağılılığı təmin etmək üçün tədqiqatçı olmalıdır. Şagirdləri maraqlandıran yeni təlim metodlarının tətbiqi müəllimdən tədqiqatçılıq bacarığı tələb edir.

İşlədiyim illər ərzində təlim fəaliyyətinin müxtəlif çətinlikləri ilə qarşılaşmışam: dərsin mövzusu, məqsədi, vəzifələrinin uşaqların maraqlarına, səviyyələrinə uyğun gəlməməsi, dərk edilməməsi, qazanılmış biliklərin tətbiq olunmaması və s.

Dərsdə mövzunun mənimşənilməsi ilə kifayətlənmir, uşaqlarda müsbət xüsusiyətlərin təbiyə olunmasına da üstünlük verirəm.

Təlimə öyrədici, inkişafetdirici, tərbiyədici proses kimi baxıram. Məktəb öz fəaliyyətini ilk növbədə savadlı, yeni texnologiyaları dərindən bilən, istedadlı şagirdlər formalaşdırmağa yönəltməlidir. Müasir dövr təhsilin qarşısında yeni tələblər qoyur. Cəmiyyətin sosial-mədəni inkişafı ilə əlaqədar qanuna uyğunluqlar və tələblər şagirdlərin ibtidai təhsil pilləsində zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərə uyğunlaşdırmaq, bildiklərini tətbiq etməyi bacarmalarını tələb edir. Bunun üçün müxtəlif metod və priyomların köməyilə təlimdə fəallığı təmin etmək lazımdır. Bu principlər milli kurikulumda öz əksini belə tapmışdır: milli və ümumbəşəri dəyərlərə meyil və maraqları nəzərə almaqla əlverişli təlim şəraitinin yaradılması; tələbyönümlülük; şagirdyönümlülük; integrativlik.

Uşaqlarda özünüdərketmə, əsasən, başqalarını təqlid etməklə baş verir. Ona görə də məktəb psixoloqları kiçikyaşlı uşaqlarla daha çox işləməli olurlar. Onların fikirlərinə görə, mənqi təfakkürün inkişafı imkanları yüksək olan şagirdlər biliklərə mükəmməl uyğunlaşdırılmalıdır.

Cəmiyyətimizdə baş verən yeniləşmə uşaqlarda daim araşdırmağa, öyrənməyə həvəs yaradır. Yeni təlim metodlarından yararlanmaqla məktəbə həm mənəvi, həm də psixoloji cəhətdən hazır, mədəni davranış vərdişlərinə uyğunlaşdırmaq, uşaqlar gəlməlidirlər. Bunun üçün məktəbə-həzırlıq qruplarında I sinfin tələblərini qismən təmin edən metod və priyomlardan istifadə olunması vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: "Nasir", 1997.
2. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: "RS Poliqraf MMC", 2009.
3. I-IV siniflər üçün Azərbaycan dili dərslikləri.

Использование грамматических упражнений дидактического характера на уроках Азербайджанского языка

резюме

В статье рассказывается о практике использования грамматических упражнений на уроках Азербайджанского языка в начальных классах общеобразовательных школ. Отмечается, что грамматические упражнения дидактического характера должны формировать у учеников независимость, сознательную деятельность, развивать мышление.

Use of grammar exercises didactic the lessons of Azerbaijani language summary

The article describes the practice of using grammar exercises on the lessons of Azerbaijani language in the early grades of secondary schools. It is noted that the grammar exercises didactic dlozhny form pupils independent, conscious activity, develop their thinking.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Esmira Ağayeva

Bakı şəhəri, İ. Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın
ibtidai siniflər üzrə direktor müavini

açar sözlər: təhsil sistemi, təhsilin məzmunu, təhsilin keyfiyyəti, şagird nailiyyətləri, meyarlar, standartlar, qiymətləndirmə, obyektiv qiymətləndirmə, özünüqiymətləndirmə, anket sorğusu, sorğunun nəticələri;

ключевые слова: система образования, содержание образования, качество образования, достижения учащихся, критерии, стандарты, оценивание, объективное оценивание, самооценивание, анкетирование, результаты анкетирования;

key words: system of education, the content of education, quality of education, student achievement, criteria, standards, evaluation, objective evaluation, self-assessment, questionnaire, survey results.

Dövlətin, cəmiyyətin və təhsilalanların təhsil sisteminə sosial tələbi onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Təhsilin keyfiyyəti necə müəyyən olunur, onu necə idarə etmək olar? Ümumiyyətlə, istənilən sahədə *keyfiyyət* anlayışı müəyyən standartlara uyğunluğu ifadə edir. Sistemin səviyyəsini xarakterizə edən parametrlər standarta nə qədər yaxındırsa, keyfiyyət də bir o qədər yüksək olur. Təhsilin keyfiyyəti əldə olunan nəticələrin standartlara nisbəti ilə müəyyən edilir. Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdlərin təlim nəticələridir. Bu nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyəti üzərindən etibarlı amildir.

Ölkəmizdə vətəndaşların təhsil hüququna Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 42-ci maddəsi ilə təmin olunur. Hər bir vətəndaşın bu hüquqa nail olması və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması dövlətin təhsil siyasətinin prioritet məsələlərindəndir. Təsadüfi deyil ki, son onillikdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin qayğısı və Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə təhsil sahəsində müxtəlif layihələr həyata keçirilir, köklü islahatlar aparılır.

Təhsilin məzmunu və təlimin təşkilinə verilən tələblərdə müasirləşmə prosesi gedir. Təhsilin məzmununun müasir tələblərə uyğun müəyyənləşdirilməsi, yeniləşməsi və idarə olunması problemləri günü-gündən aktuallaşır.

Təhsilin məzmunu hər hansı bir təhsil müəssisəsində həyata keçirilən təlim prosesinin sonunda təlimalanın əldə etməli olduğu biliklərə, bacarıqlara, vərdişlərə yiyələnməsi ilə müəyyən edilən bir anlayışdır. Bu tələblər cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilir və onun inkişaf səviyyəsindən asılı olur. Elmi-texniki tərəqqinin, mədəni səviyyənin, ümumiyyətlə, cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar təhsilin məqsədlərinə çatmaq üçün onun məzmununa verilən tələblər də dəyişir. Onlar konkret olaraq müəyyən normativ sənədlər – standartlar şəklində ifadə edilir. Həmin tələblərə görə, ictimai həyata hazır olan, öz gələcək peşə fəaliyyətlərini müəyyən edə bilən məzunlar bu sahədə təhsillərini davam etdirmək üçün lazımı bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməlidirlər.

Bütün dövrlərdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün müxtəlif vasitə, metod və priyomlar mövcud olmuş, illər keçidkə qiymətləndirmənin məqsədi, obyekti, vəzifəsi, xüsusiyyətləri, formaları, metodları, keyfiyyət göstəriciləri dəyişmişdir.

Təhsildə qiymətləndirmə şagirdləri fərqləndirmək üçün deyil, onların problemlərini, mənim-səmə səviyyələrini aşkarla çıxarmaq üçün istifadə edilən ölçü vasitəsidir. Bu məqsədlə şagirdlərin şəxsi keyfiyyətləri deyil, fəaliyyətləri qiymətləndirilməlidir. Obyektiv qiymətləndirmə şagirdlərdə müsbət emosiyalar yaratmalıdır. Müəllim daha çox şagirdin səhvlərini deyil, nailiyyətlərini vurgulamalı, cəzalandırmadan çox dəstək verməyə çalışmalıdır.

Şagirdlərin təlim zamanı müsbət nəticələrə nail olmaları üçün qiymətləndirmə prosesinin iştirakçıları (şagird, müəllim, idarəedənlər, valideynlər) çevik, obyektiv işləməlidirlər.

Məktəbdaxili qiymətləndirmə məqsədyönlü olmalı, əsas istiqamətləri müəyyənləşdirməyə, qərarlar qəbul etməyə və onları reallaşdırmağa kömək göstərməlidir. Məqsəd nə qədər dəqiq müəyyənləşdirilərsə, qiymətləndirmə də bir o qədər keyfiyyətli və obyektiv olar.

Hazırda Azərbaycan Respublikası ümumtəhsil məktəblərinin I-VIII siniflərində yeni fənn programları (kurikulumları) tətbiq olunur. Bu program bir sıra xüsusiyyətlərinə görə ənənəvi programlardan fərqlənir. Yeni qiymətləndirmənin ən fərqli xüsusiyyəti isə rəqəmli qiymətləndirmənin aparılmamasıdır. Bu tədbir müəllimlər, şagirdlər və valideynlər tərəfindən birmənalı qarşılanır.

Yeni məktəbdaxili qiymətləndirmə ilə bağlı fikirləri öyrənmək üçün 50 nəfər müəllim, 120 nəfər valideyn və 80 nəfər şagird arasında anket sorğusu keçirilmişdir. Anket sorğusu müəllimlər üçün 11, şagirdlər üçün 11, valideynlər üçün isə 8 sual və təkliflərdən ibarət idi.

müəllimlər üçün anket sorğusu

Hörmətli müəllimlər! Anket sorğusunu aparmaqda məqsədimiz yeni məktəbdaxili qiymətləndirmə ilə bağlı Sizin fikrinizi öyrənməkdir.

1. yaş qrupu:

- a) 25-30; b) 31-40; c) 41-50; d) 51-60; e) 60-dan yuxarı

2. cinsi:

qadın

kişi

3. təhsil səviyyəsi:

- a) orta-ixtisas; b) bakalavr; c) magistr; d) daha yüksək.

4. ixtisası:

ibtidai sinif

humanitar fənlər

dəqiq fənlər

digər fənlər

təbiət fənləri

5. təhsil müəssisəsində pedaqoji fəaliyyətiniz:

- a) 5 ilə qədər; b) 6-15 il; c) 16-25 il; d) 26-35 il; e) 35 ildən yuxarı.

6. Diaqnostik qiymətləndirməni hansı məqsədlə aparırsınız?

- a) şagirdlərin ilkin bilik və bacarıqlarını müəyyənləşdirmək üçün;
b) şagirdlərin irəliləmə və geriləmələrini müəyyənləşdirmək üçün;
c) şagirdlərə illik qiymət yazmaq üçün;
d) Qiymətləndirmənin bu növündən istifadə etmirəm.

7. Formativ qiymətləndirmə jurnalında nələr qeyd olunur?

- a) standartlar, mövzu, məqsəd, meyarlar, rubrikələr;
b) standartlar, mövzu, məqsəd, meyarlar, qiymətlər;
c) standartlar, mövzu, məqsəd, meyarlar, sözlər;
d) Belə jurnaldan istifadə etmirəm.

8. Summativ qiymətləndirmə tapşırıqlarını hazırlayarkən sualların çətinlik dərəcəsini necə müəyyənləşdirirsiniz?

- a) Asan səviyyəli suallar 20%, orta səviyyəli suallar 40%, çətin səviyyəli suallar 40%-i təşkil edir.
b) Asan səviyyəli suallar 20%, orta səviyyəli suallar 30%, çətin səviyyəli suallar 30%, ən çətin suallar 20%-i təşkil edir.
c) Asan səviyyəli suallar 40%, orta səviyyəli suallar 40%, çətin səviyyəli suallar 20%-i təşkil edir.
d) Tapşırıqları hazırlayarkən səviyyələrə fikir vermirəm.

9. Şagirdlərin irəliləmələrini və geriləmələrini müəyyənləşdirərkən onları rəqəmlərlə, yaxud meyarlarla daha dəqiq ifadə etmək mümkündür?

- a) rəqəmlərlə; b) meyarlarla; c) hər ikisi ilə; d) heç biri ilə.

10. Summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlayarkən Blüm taksonomiyasından necə istifadə edirsniiz?

- a) Vasitələri taksonomiyanın səviyyələrinə uyğun hazırlayram.
- b) Daha çox anlama və bilmə səviyyələrindən istifadə edirəm.
- c) Taksonomiyaların səviyyələrinə görə vasitələr hazırlamaq olmur.
- d) Heç vaxt istifadə etmirəm.

11. Nə kimi təklifləriniz var?

Yuxarıda göstərilən anket sorğusunda 50 nəfər müəllim iştirak etmişdir.

Anket sorğusunda “Diaqnostik qiymətləndirməni hansı məqsədlə aparırsınız?” sualına sorğuda iştirak edən 50 nəfər müəllimin hamısı düzgün cavab verərək “b” variantını, yəni, “şagirdlərin ilkin bilik və bacarıqlarını öyrənmək üçün” cavabını vermişdir.

“Formativ qiymətləndirmə jurnalında hansı məlumatlar qeyd olunur?” sualına respondentlərin 90%-i “Bu jurnaldan istifadə etmirəm.” cavabını vermiş, 10%-i isə səhv variantlar seçmişdir.

“Summativ qiymətləndirmə tapşırıqlarını hazırlayarkən sualların çətinlik dərəcəsini necə müəyyənləşdirirsiniz?” sualına respondentlərin hamısı düzgün cavab verərək “b” variantını, yəni, “Asan səviyyəli suallar 20%-i, orta səviyyəli suallar 30%-i, çətin səviyyəli suallar 30%-i, ən çətin səviyyəli suallar 20%-i təşkil edir.” cavabını seçmişdir.

“Şagirdlərin irəliləmə və geriləmələrini qiymətləndirərkən onları rəqəmlərlə, yaxud meyarlarla daha dəqiq ifadə etmək mümkündür?” sualına respondentlərin 35% -i “meyarlarla”, 65%-i isə “rəqəmlərlə” cavabını vermişdir.

“Summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlayarkən Blüm taksonomiyasından necə istifadə edirsiz?” sualına respondentlərin 75%-i “Daha çox anlama və bilmə səviyyələrindən istifadə edirəm.”, 10%-i “Taksonomiyaların səviyyələrinə görə vasitələr hazırlamaq olmur.”, 15%-i isə “Heç vaxt istifadə etmirəm.” cavabını vermişlər.

Müəllimlər üçün anket sorğusunun nəticələrini ümumiləşdirərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, onlar yeni qiymətləndirmə sisteminin qaydalarına tam əməl etmir, gündəlik qiymətləndirmənin ənənəvi qaydada – rəqəmlərlə aparılmasının tərəfdarlıdırular, formativ qiymətləndirmə jurnalından istifadə etmir, summativ qiymətləndirmə vasitələri hazırlayarkən daha çox *bilmə* və *anlama* səviyyələrinə əssaslanırlar. Bu da şagirdlərin inkişafına xələl gətirir. Formativ qiymətləndirmə jurnalından istifadə edilməməsi şagirdlərin gündəlik irəliləmə və geriləmələrinin izlənməməsi deməkdir. Bu qiymətləndirmə şagirdləri dərs prosesində müşahidə etməyə imkan yaradır, onların irəliləmə və geriləmələrinin müəyyənləşdirilməsində müəllimə kömək edir. Formativ qiymətləndirmə müəllimin şagirdlərin irəliləmələrini izləməsinə, geriləmələr zamanı isə bunun vaxtında aşkar çıxarılmasına və qarşısının alınmasına, şagirdin isə öz məsuliyyətini dərk etməsinə şərait yaradır. Formativ qiymətləndirmə sayəsində şagirdlər gündəlik təlim fəaliyyətində qiymət almaq üçün deyil, yaxşı nəticə göstərmək üçün çalışırlar.

Şagirdlər üçün sorğuda 80 nəfər iştirak etmişdir.

şagirdlər üçün anket sorğusu

Əziz şagirdlər! Anket sorğusunu aparmaqdə məqsədimiz sizin yeni məktəbdaxili qiymətləndirmə ilə bağlı fikirlərinizi öyrənməkdir.

1. cinsi:

oğlan

qız

2. Neçənci sinifdə oxuyursunuz?

3. Müəllimlər siz qiyatləndirərkən nələri nəzərə alırlar?

- a) biliyimi; b) bacarıq və vərdişlərimi; c) tərbiyəmi; ç) hər üçünü.

4. Müəllimlərin yazdıqları qiyatlərlə razılaşırsınız mı?

- a) həmişə; b) əsasən; c) arabir; ç) heç vaxt.

5. Müəllimlər gündəliyinizi nə yazırlar?

- a) rəqəmli qiymət; b) meyar; c) şikayət; ç) heç nə.

6. Müəllimlər siz qiyatləndirərkən sinifdəki digər şagirdlərin səviyyələrini nəzərə alırlar mı?

- a) həmişə; b) əsasən; c) arabir; ç) heç vaxt.

7. Qrup işləri zamanı müəllimlər siz necə qiyatləndirirlər?

- a) rənglərlə; b) rəqəmlərlə; c) smayılıklərlə; ç) qiyatləndirmirlər.

8. Müəllimlər siz özünüqiyatləndirmə üçün şərait yaradırlar mı?

- a) həmişə; b) əsasən; c) arabir; ç) heç vaxt.

9. Dərs prosesində bir-birinizi qiyatləndirirsinizmi?

- a) həmişə; b) əsasən; c) arabir; ç) heç vaxt.

10. Özünüqiyatləndirmədən istifadə edirsinizmi?

- a) həmişə; b) əsasən; c) arabir; d) heç vaxt.

11. Nə kimi təklifləriniz var?

Anketlərdən göründüyü kimi, sualların cavabları daha çox “həmişə”, “əsasən”, “arabir”, “heç vaxt” kimi cavablandırılmışdır.

“Müəllimlər siz qiyət yazarkən, əsasən, nələri nəzərə alırlar?” sualına şagirdlərin 50%-i “biliyimi”, 30%-i “bacarıq və vərdişlərimi”, 10%-i “tərbiyəmi”, 10%-i isə “hər üçünü” cavablarını vermişlər.

Şagirdlər üçün anket sorğularının təhlilindən belə bir nəticəyə gəlirik ki, müəllimlər hələ də şagird nailiyətlərini qiyatləndirərkən daha çox onların biliklərini nəzərə alırlar. Müşahidələr və anket sorğuları göstərir ki, bir çox hallarda şagirdlər onlara verilən qiyatlərlə razılaşmışlar. Qiymətləndirmə zamanı obyektivliyin olmaması bir sıra subyektiv faktorlarla izah edilir. Özünüqiyatləndirmə isə şagirdin öz zəif və güclü tərəfləri haqqında informasiyanın təhlilinə yönəldilmiş bir prosesdir. Müəllim şagirdlərdə öz bilik və bacarıqlarını obyektiv qiyatləndirmə qabiliyyəti formalasdırmaqdır. Şagirdlərdə özünüqiyatləndirmə bacarıqları öz işlərini müxtəlif meyarlarla qiyatləndirərkən yaranır. Anket sorğularından görünür ki, müəllimlər şagirdlərin özlerini qiyatləndirmələrinə şərait yaratırlar.

Qiymətləndirmə valideyn üçün də aydın, çevik, rahat, çoxvasitəli, obyektiv olmalıdır. Valideynlər üçün anket sorğularında 120 valideyn iştirak etmişdir.

valideynlər üçün anket sorğusu

Hörmətli valideynlər! Anket sorğusunu aparmaqda məqsədimiz Sizin məktəbdaxili qiyatləndirmə ilə bağlı fikirlərinizi öyrənməkdir.

1. yaşınız:

- a) 25–30 yaş; b) 31–40 yaş; c) 41–50 yaş; ç) 51–60 yaş; d) 60-dan yuxarı.

2. cinsi:

qadın

kisi

3. təhsiliniz:

- a) orta ixtisas; b) bakalavr; c) magistr; ç) daha yüksək.

4. Yeni məktəbdaxili qiyatləndirmə siz qane edirmi?

- a) bəli; b) qismən; c) əsasən; ç) xeyr.

5. Övladınızın gündəlik nailiyətləri necə qiyatləndirilir?

- a) rəqəmlərlə; b) meyarlarla; c) işaretlərlə; ç) qiyatləndirilmir.

6. Övladınızın nailiyətləri necə qiyatləndirilsə, sizə aydın olar?

- a) rəqəmlərlə; b) meyarlarla; c) işaretlərlə; d) Qiymətləndirmə lazımdır.

7. Yeni qiymətləndirmə prosesi siz qane edirmi?

- a) Yeni qiymətləndirmə uşağın inkişafına müsbət təsir göstərir.
- b) Yeni qiymətləndirmə uşağı müxtəlif mənbələrlə işləməyə sövq edir.
- c) Yeni qiymətləndirmə uşağı stimullaşdırır.
- ç) Fərqli görmürəm.

8. Nə kimi təklifləriniz var?

Valideynlərin təklifləri içərisində üstünlük təşkil edən variant qiymətləndirmənin rəqəmlərlə aparılmasıdır. Bir çox valideynlər isə meyarların təkmilləşdirilməsini, daha anlaşıqlı olmasına təklif etmişlər.

Müəllimlər valideynlərin qiymətləndirmə ilə bağlı maarifləndirilmələrinin, bu prosesin da-ha obyektiv, anlaşıqlı, sadələşdirilməsinin tərəfdarı olduğunu bildirmişlər.

ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. 2013 .
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sisteminde Qiymətləndirmə Konsepsiyası. Bakı, 2009.
3. Ümumi təhsil səviyyəsində yeni dövlət proqramları (kurikulumları). Bakı, 2013.
4. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). (müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 2005.
5. İnteqrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. (müəllimlər üçün vəsait). Bakı, 2005.
6. K.B. Бардин . Как научить детей учиться. Москва, 1987.
7. History-Social Science Framework for California Public Schools.
8. Curriculum standards for social studies. National Council for the social Studies.

Оценивание ученических достижений

резюме

В статье речь идет об оценивании ученических достижений, о полезности новых форм и методов оценивания. Рассказывается о диагностических, суммативных и формативных оцениваниях. Так же раскрываются итоги анкетирования, проведенные среди учителей, учеников и родителей. Отмечаются положительные стороны самооценивания, диагностического, формативного и суммативного оценивания.

Assessment of student achievement

summary

In this article we are talking about evaluating student achievement, the usefulness of the new forms and evaluation methods. It is told about the diagnostic, summative and formative assessment. Also disclosed the results of the survey conducted among teachers, pupils and parents. There have been positive aspects of self-evaluation, diagnostic, formative and summative assessment.

İBTİDAİ SINİFLƏRDƏ HƏNDƏSİ ELEMENTLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ HAQQINDA

Şəhla Həsənova,

Bakı şəhəri, 246 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

E-mail: shehla.hesenova71@mail.ru

açar sözlər: ibtidai sinif, riyaziyyat, kompüter, şagird, öyrədici təlim;

ключевые слова: начальная школа, математика, компьютер, ученик, учебная подготовка;

key words: elementary school, mathematics, computer, pupl, training.

İbtidai sinif şagirdləri riyaziyyat dərslərində sadə həndəsi elementlərlə tanış olurlar. Bu biliklər həyatın müxtəlif sahələrdə fəaliyyət zamanı lazım olur. Riyaziyyatın tədrisi prosesini maraqlı edən amillərdən biri də həndəsi elementlərin kompüterlə vizuallaşdırılmasının təmin olunmasıdır. Müəllimlər kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə tədris prosesini daha səmərəli qura bilərlər. Kompüterin köməyi ilə informasiyaları az vaxtda, asanlıqla mənimşətmək, həmçinin tədris prosesini daha maraqlı etmək olar. Əgər yuxarı siniflərdə həndəsi məsələlərin seçimi böyük çətinlik törətmirsə, ibtidai siniflərdə bu sahədə müəllim diqqəti

olmalıdır, çünkü seçilən məsələlər ibtidai siniflərin riyaziyyat programına uyğun olmalıdır. Bu siniflərin riyaziyyat kursu mənfi olmayan tam ədədlər və əsas kəmiyyətlər hesabını, cəbr və həndəsə elementlərini özündə birləşdirir.

Hesab üzrə materiallar ibtidai riyaziyyat kursunun özəyini təşkil edir. Kəmiyyətlər, cəbr və həndəsə elementləri bu kursun ayrıca bölmələri olmayıb, əsas məzmunla əlaqələndirilərək hesab materiallarının daha yaxşı mənimşənilməsinə xidmət etməklə, riyaziyyat kursunun öyrənilməsinə hazırlıq məqsədi daşıyır.

Ibtidai siniflərin riyaziyyat programı şagirdlərə həyatda rast gəldikləri riyazi məsələlərin həlli zamanı məsuliyyət hissi aşılamaq, onlarda müstəqil çalışmaq, təfəkkürlərinin gücünə inam yaratmaq, təşəbbüskarlıq, zəhmətə qatlaşmaq kimi keyfiyyətlərin inkişafı üçün imkanlar açır.

Hər bir şagird təhlil etməyi, fərziyyəni faktdan ayırmayı, öz fikirlərini aydın ifadə etməyi bacarmalıdır. Onlarda məkan və zaman təsəvvürleri, məsələnin həllini əvvəlcədən görmək bacarığı yaranmalıdır.

Müasir dövrdə riyaziyyat elmi bütün elmlərlə sıx əlaqədə olduğundan onların inkişafına təsir göstərir. Riyaziyyat elmi-texniki tərəqqinin təməlini təşkil edir və şəxsiyyətin formallaşmasının vacib komponentidir.

Riyaziyyatın tədrisinin əsas məqsədlərindən biri uşaqlarda fəza təfəkkürünü inkişaf etdirmək, onlara mücərrəd obyektlərlə “işləmək” bacarığını aşılamaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün sinif müəllimi öz fənnini mükəmməl bilməklə yanaşı, tərbiyəçi, psixoloq, hətta programçı olmalıdır, çünkü yalnız yeni metodlardan istifadə etməklə təhsil qanununda eks olunmuş məqsədlərə çatmaq mümkün kündür. Həndəsə məsələlərinin kompüter vasitəsilə tədrisi zamanı şagirdlər yorulmur, diqqətlərini uzun müddət cəmləşdirə bilirlər. Onlar əşya, hadisə və proseslər arasında məntiqi əlaqəni müəyyənləşdirməyi bacarır, getdikcə mücərrəd anlayışlarla işləyə bilirlər.

IV sinif riyaziyyat dərsliyinə nəzər salsaq, görərik ki, həndəsə məzmun xətti üzrə materiallar dördüncü bölmədə verilmişdir. Bu bölmədə şagirdlərin öyrənəcəkləri həndəsə materialları belə təsnif edilmişdir:

- bucaqları transportirlə ölçmək və çəkmək;
- təpə nöqtələrini işaretləməklə çoxbucaqlıları adlandırmaq;
- həndəsi fiqurların dönmə, əksetmə və sürüşmə hərəkətlərini müəyyənləşdirmək;
- perimetr və sahəni hesablaması bacarmaq;
- fəza fiqurlarının açılış şəkillərini çəkmək;
- açılış şəkillərindən fəza fiqurları düzəltmək;
- verilmiş planı, sxematik təsviri oxumaq və ifadə etmək;
- verilmiş miqyasa görə real ölçüləri müəyyən etmək;
- fəza təsəvvürleri üzərində qurulmuş məsələləri həll etmək.

Forma, ölçü və fəza təsəvvürlərinə uşaqlar hələ məktəbəqədər dövrdə yiyələnirlər. Oyun və praktik iş zamanı onlar əşyalara baxır, əlləri ilə toxunur, onların şəkillərini çəkir, gildən, plastilindən formalarını düzəldirlər. 6–7 yaşlı uşaqlar düzbucaqlı, üçbucaqlı, kürə, dairə, kvadrat, kub formalı əşyaları düzgün göstərirlər, lakin bu anlayışlar haqqında ümumiləşdirmə səviyyəsi hələ yüksək deyil: uşaqlar öz təcrübələrində rastlaşmadıqları əşyaları tanımağa bilərlər. Fiqurun tərəfləri, yaxud bucaqlar arasında əlaqəyə adət etmədiklərindən onların fikirlərində qarışıklıq (müstəvi üzərində istər çox böyük, istərsə çox kiçik fiqurların yerləşməsi) yaranır. Uşaqlar tez-tez fiqurların adlarını əşya adları ilə dəyişik salırlar.

Uşaqlar əşyaların fəzada yerləşməsini xarakterizə edərkən, əgər obyekt özü varsa, fəza münasibətlərini (sola-sağa, irəli-geri, yuxarı-aşağı, yaxın-uzaq və s.) daha sərbəst qururlar.

Təlim prosesində uşaqların mövcud təcrübələrinə əsaslanmaq, onların təsəvvürlərini genişləndirmək və dəqiqləşdirmək vacibdir. Bu məqsədlə sahə üzrə iş prosesini parça üzərindəki işlə müqayisə etmək faydalıdır. Oxşar və ümumi cəhətlər sadalandıqdan sonra şagirdlərə öyrədilir

ki, sahə müstəvi fiqurlarının xüsusiyyətidir. Uşaqlar hələ məktəbə gəlmədən müqayisə edə bilirlər ki, həyətdəki, yoxsa stadiondakı futbol meydançası böyükdür.

Həndəsi materialların öyrənilməsində müxtəlif əyani vasitələrdən istifadə etmək lazımdır. Bunlar aşağıdakılardır: demonstrasiya, rəngli kartondan və qalın kağızdan hazırlanmış həndəsi fiqurlar, diaqram, fiqurların təsviri olan plakatlar, diafilmlər, yazı taxtasında çertyojlar və s. Ayrı-ayrı cisimlərin öyrədilməsində uşaqlarla birlikdə vəsaitlər, əl işləri hazırlamaq daha əlverişlidir. Şagirdlərdə aydın təsəvvürün yaranması üçün belə işlərin modellərini və ya şəkillərini slaydlarda vermək, fayl kimi şagirdlərə paylamaq olar.

Bundan əlavə, IV sinif riyaziyyat kursuna daxil olan digər mövzuların, məsələn, qalıqli bölmənin də həndəsi elementlərlə əlaqəli öyrədilməsi mümkündür. Qalıqli bölmənin tədrisini belə bir məsələ üzərində başa salmaq olar: 25 dm^2 -lik düzbucaqlını hər biri 4 dm^2 -lik kvadratlara ayırtıq, qalan hissə isə qalıq hesab olunur. Paletdən istifadə etməklə şagirdlərə qalığın alınması prosesini əyani şəkildə göstərmək mümkündür. Belə tapşırıqları kompüterdə ayrı-ayrı slaydlarla vermək daha səmərəlidir. Programlaşmaya əsasən, düzbucaqlı mavi, 4 dm^2 -lik kvadratlar qırmızı, qalıq isə sarı rənglə verilir. Əvvəlcə ekranda mavi rəngli düzbucaqlı təsvir olunur. Sonra hər bir 4 dm^2 -lik kvadratlar tapıldığca, qırmızı rənglə verilir və sira ilə düzbucaqlıdan kənarda düzülür. Sonda isə qalıq müəyyən edilir və cursor qalıq hissəni göstərən an onun rəngi sarı olur. Məsələnin belə əyani şəkildə verilməsi şagirdlərin mövzunun daha yaxşı qavramalarına imkan verir.

IV sinifdə şagirdlər çoxrəqəmli ədədlər və onlar üzərində əməllər haqqında biliklərə yiyələnlərlər. Bu yaşda şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün əvvəlki illərə nisbətən daha çox inkişaf etməsi tədris prosesində mürəkkəb məsələlərdən istifadə olunmasına imkan verir.

Riyaziyyat dərslərində şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafına xidmət edən məntiqi və əyləncəli məsələlərdən istifadə onların dünyagörüşlərini genişləndirir, həndəsi biliklərin həyatda tətbiqini asanlaşdırır.

Riyaziyyat programı əsasında hazırlanmış dərslik komplekti bir-birini tamamlayan üç kitabdan ibarətdir: dərslik, iş dəftəri və müəllim üçün vəsait. Odur ki, dərs planlaşdırıllarkən onların hər üçündən istifadə etmək lazımdır.

Dərslikdə tapşırıqlar elə tərtib olunmuşdur ki, şagird fərdi, cütlərlə, qruplarla, kollektiv iş, oyun və məşğələlər prosesində bir sıra sosial bacarıqlara yiyələnir, informasiya toplayır, yeni anlayışı özü araşdırır, nəticə çıxarır, sistemləşdirir və təqdim edir.

Ənənəvi metodlardan fərqli olaraq təqdim etdiyimiz metod əyanılıyə, yeni informasiya texnologiyalarından, ən əsası – kompüterdən istifadəyə əsaslanır. Bu, milli kurikulum programına əsaslanan yeni təhsil sisteminin tələblərindən biridir.

Ədəbiyyat

1. Həmzəyev M. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: "Adıloğlu", 2003.
2. Alişov M.Ə. Kompüter təliminə ibtidai siniflərdən başlamalı. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər təbiyyə", 1998, № 4.
3. Anan'ev A., Fedorov A. Samouchitel' Visual Basic. Kiev, 2005.
4. Kazimov N.M., Həşimov Ə.S. Pedaqogika. Bakı: "Maarif", 1996.
5. Həmidov S.S. İbtidai siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADNA, 2006.

Об обучении геометрическим элементам в начальных классах резюме

В статье речь идёт об обучении геометрическим элементам в начальных классах, о плодотворности применения новых технологий, и о результативности процесса обучения в начальных классах во время применения этих технологий. Отмечается, что доставляется максимум информации за минимум времени, при этом процесс обучения становится более интересной.

About learning geometric elements in the primary grades summary

In this article we are talking about learning geometric elements in the primary grades, the fruitfulness of the application of new technologies, and on the effectiveness of the learning process in primary school during the application of these technologies. It is noted that the maximum information is delivered for a minimum of time, and the learning process becomes more interesting.

INKLÜZİV TƏHSİLİN TƏŞKİLİNDE AİLƏ VƏ CƏMIYYƏTİN ƏLBİR İSİ

Elmira Kərimova,
ARTPI-nin inklüziv təhsil şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi,
E-mail: ema.umudova@mail.ru

açar sözlər: inklüziv təhsil, xüsusi təhsil cəhətiyəcları olan uşaqlar, sistemli ya-naşma, məktəbdənkənar iş;

ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, системный подход, внешкольная работа;

key words: inclusive education, children with special educational needs, systemic approach, extracurricular activities.

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin bir sahəsi olmaqla, sosial konsepsiya kimi ictimai əlaqələrin humanistləşdirilməsini və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların tipik yaşlıları ilə birgə təlim almaq hüququnun qəbul olunmasını özündə əks etdirir. Təhsildə inklüziya həm onun qəbul olunduğu cəmiyyətə aparan yol, həm də bu cəmiyyətin humanist ideyalarından biridir.

Inklüziya uşaqın nöqsanlarının korreksiyasına və dəyişməsinə deyil, onun məktəb və sosial mühitin imkanlarına adaptasiya olunmasına istiqamətlənməlidir. Beynəlxalq sənədlərdə inklüziya, psixofiziki imkanlarından asılı olmayaraq, bütün uşaqların cəmiyyətin həyatında iştirakını təmin edən bir dəyər kimi qiymətləndirilir. Göründüyü kimi, burada "sağamlıq imkanları məhdud uşaqlar" anlayışından istifadə edilmir. İnklüziv təhsil yeni təhsil forması kimi təqdim edilmir, çünki inklüziv təhsil ümumi təhsilin bir forması deyil, öz fəlsəfəsi olan yeni, sərbəst seçim və imkanlar təhsilidir. İnklüziv təhsilin ətrafında gedən pozitiv və neqativ mübahisələr bəzən anlaşılmazlıqlara gətirsə də, ümumilikdə prosesin inkişafına, inklüziv təhsil anlayışının məzmunca dolğunlaşmasına, bu sahədə yeniliklərin formallaşmasına kömək edir.

Atipik uşaqların valideynləri ilə iş, xüsusilə məktəbdənkənar birgə fəaliyyət inklüziyanın vacib aspektidir. Təhsilin əsas məsələlərindən biri olan mədəni vərdiş və bacarıqlara yiyələnmək, cəmiyyətə integrasiya olunmaq müəllimin və valideynin birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Cəmiyyətə integrasiya olunmaq isə təhsil almaqla yanaşı, çox insanla ünsiyyət saxlamaq, təcrid və özünütcəridlə mübarizə aparmaq deməkdir. Beləliklə, təhsildə və cəmiyyətdə inklüziya birlikdə həll olunmalı problemdir. A.V. Suvorov bunu *birgə pedaqogika* və ya *şəxsi inklüziya* adlandırır.

Məktəblə ailənin əməkdaşlığını təmin etmək üçün cəmiyyətin diqqətini inklüziya məsələlərinə cəlb etmək lazımdır. Sağamlıq imkanları məhdud uşaqların yalnız məktəbdə deyil, cəmiyyətdə də özlərinin lazımlı olduqlarını bilmələri, onun fəaliyyətində fəal iştirak etmələri vacibdir. Təəssüf ki, bəzi valideynlər də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətdə ayrı-seçkilik nümayiş etdirirlər. Buna görə də məktəb geniş maarifləndirmə işləri aparmalı, valideynləri, ictimaiyyəti sosial və təhsil inklüziyası barəsində məlumatlandırmalıdır.

Uşaqın maraqlarını nəzərə alan məktəb onların üzünə açıq olmalıdır. İctimaiyyətin və valideynlərin diqqətinin inklüziv təhsilə yönəldilməsi, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara bu təhsil forması haqqında dolğun informasiyanın təqdim edilməsi əsas problem olaraq qalır. Bu problemin həlli cəmiyyətdə, məktəbdə belə uşaqlara qarşı ayrı-seçkililiyin qarşısını almağa və düzgün münasibətin formallaşmasına kömək edir. Məktəb bütün valideynlərlə, xüsusilə sağlam-

həq imkanları məhdud uşaqların valideynləri ilə sıx əməkdaşlıq etməlidir. Bununla bağlı yaranan bir neçə suala cavab verək:

1. *Nə üçün ailə və ictimaiyyət bu məsələdə məktəbin tərəfdaşı olmalıdır?*

Nahaq yerə deyilmir ki, ailə uşağın ilk məktəbidir. Ailə, uşağa təqdim etdiyi imkanlardan və yaratdığı şəraitdən asılı olaraq, onun tərbiyəsində və sosiallaşmasında özünü göstərən mühitlərdən biridir. Uşaqların xarakterində mənəvi və əxlaqi inkişafında valideynləri tərəfindən qoyulmuş izlər onları həyatları boyu müşayiət edəcək. Deməli, ailədə olan sosial-psixoloji iqlim, davranış modeli uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında əsas rol oynayır.

Cəmiyyət həm sosial, həm də təhsil baxımından uşaqlara mühüm təsir göstərir. Uşaq cəmiyyət üzvləri arasında olan münasibətləri müəyyənləşdirir, onların qəbul etdikləri nəzəri normaların davranışında həyata keçirilməsinə fikir verərək müəyyən nəticələrə gəlir. Bu səbəbdən uşağı həyatda düzgün istiqamətləndirmək üçün məktəbin ailə və ictimaiyyətin köməyinə böyük ehtiyacı var. Başqa sözlə, ictimaiyyət, valideynlər məktəbin tərəfdaşları olanda kollektiv düzgün mexanizm kimi formalaşır.

2. *Ailə, ictimaiyyət və məktəb arasındaki münasibətlərdə hansı çətinliklər var?*

Aparğıımız müşahidələr, müsahibələr, seminar və konfrans tribunalarından səslənən çıxışlar bu çətinlikləri araşdırmağa imkan verir.

- Cox vaxt sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynlərini təhsil prosesində iştiraka cəlb etmək mümkün olmur. Onlar belə hesab edirlər ki, uşağın tərbiyəsinə bütövlükdə məktəb cavabdehdir. Bəziləri ancaq valideyn iclaslarında iştirak etməklə kifayətlənir, yalnız böhran vəziyyətləri yarananda müəllimlə əlaqə saxlayırlar. Bəzən tipik uşaqların valideynləri sinifdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların olmalarına neqativ yanaşırlar. Bu, vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir.

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil aldığı bəzi məktəblərdə ailələrlə əməkdaşlıq arzuolunmaz bir yük kimi qəbul edilir və pedaqoji personal bu işdən boyun qaçırır.

- Bəzi yerli icra orqanları, sahibkarlar və b. təhsil ocaqları ilə əməkdaşlıq etmir, məktəbdə inklüziv mühitin yaradılmasında onların iştirakı formal olur.

3. *Əsl inklüziv mühit yaratmaq üçün məktəbin ailə və ictimaiyyətlə real tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsi sahəsində hansı tədbirlər həyata keçirilməlidir?*

- Təhsil müəssisələrinin işçiləri ailənin və ictimaiyyətin diqqətini inklüziyaya cəlb etməlidirlər. Məktəb inklüziv təhsil formasına aid layihələr (seminarlar, görüşlər və s.) hazırlayıb həyata keçirməlidir. Valideynlər bu layihələrin iştirakçısı, lazım gəldikdə, təşkilatçısı olmalıdır.

- Məktəb və ailə arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafında valideyn komitələrinin və birliliklərin xüsusi rolu vardır. Məktəb bu birliliklərin fəaliyyətini elə istiqamətləndirməlidir ki, onlar ailə-məktəb əməkdaşlığının fəal və dinamik strukturlarına çevrilsin.

- İnkluzyiv təhsil mühitinin yaradılması məqsədilə məktəb inklüziya ilə əlaqədar mövzuların müzakirəsinə, valideyn iclaslarına icra orqanlarının nümayəndələrini dəvət etməlidir. İcra orqanlarında inklüziyaya aid məsələlərin müzakirəsində də müəllimlər, valideynlər iştirak etməlidirlər.

- Yerli təsərrüfat subyektləri, sahibkarlar məktəb mühiti, eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, bütün şagirdlər üçün gücləri çatan tədbirləri, maddi yardım təşkil edə bilərlər. Məktəb öz ehtiyacları barədə onları dəqiq məlumatlandırdıqda əməkdaşlıq hər iki tərəf üçün faydalı ola bilər.

- İnkluzyiv təhsilin inkişafı üçün resurs mərkəzinin yaradılması çox vacibdir. Bu mərkəz həm xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar, həm də onların valideynlərinin fəaliyyəti üçün əlverişli mühit yarada bilər. Məktəb, ailə, icra orqanları və ictimaiyyətin nümayəndələrindən ibarət resurs mərkəzi məktəbdə və cəmiyyətdə inklüziv təhsilə yardım mühitinin yaradılmasını təmin edir. Valideynlərin diqqətini maarifləndirmə işlərinə yönəltmək üçün hansı tədbirləri təşkil etmək lazımdır?

Məktəb, ailə və ictimaiyyətin əməkdaşlığı valideynlərlə evdə, yaxud məktəbdə görüşlərdə, fərdi məsləhətləşmələrdə, məktəbin təşkil etdiyi tədbirlərdə (resurs mərkəzində seminarlar, treninglər, dəyirmi masalar və s.) mümkündür. Bu tədbirlərdə inklüziya problemləri də nəzərə alınmalıdır.

İnklüziya həm tipik, həm də atipik uşaqların sinifdənxaric və məktəbdən kənar birgə fəaliyyətlərinin məqsədyönlü təşkilini tələb edir. İnklüziya və cəmiyyətə integrasiya problemini əlavə təhsil vasitəsilə həll etmək daha məqsədə uyğundur. Uşaqlar sinifdənxaric və məktəbdən kənar mühitdə bir-biri ilə daha tez dil tapırlar.

Şəxsi inklüziyanın bir forması da dərnəklərin yaradılmasıdır. Özfəaliyyət dərnəklərində uşaqlar rəqs və oyunların, səhnəciklərin iştirakçısı olur, yaradıcılıq nömrələri ilə çıxış edərək özlərinin lazımlı olduqlarını hiss edirlər.

Şəxsi inklüziyanın başqa bir forması da idmandır. Maraqlıdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud insanlar arasında müxtəlif idman növlərində yüksək nailiyyətlər qazananlar var. İdman elə fəaliyyət növüdür ki, burada şəxsi inklüziyanın imkanları yüksək olur, çünki idmançı həmişə kiçik cəmiyyətin – komandanın tərkibində olmaqla onun maraqları ilə yaşayır və qalib gəlmək uğrunda mübarizə aparır.

Şəxsi inklüziyanın daha bir forması tətillərin düşərgələrdə keçirilməsidir. Burada uşaqlar birlikdə dincəlib, səmərəli vaxt keçirə bilirlər.

Şəxsi inklüziyanın həyata keçirilməsi üçün vasitə və metodlar (korreksion müəssisələrdə çıxışlar, məruzələr, ustاد dərsləri, birlikdə teatra, konsertə getmək və s.) kifayət qədərdir. Şəxsi inklüziyadan əsas məqsəd sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların yaşadıqları mühitdə özlərinə yer tapmaları, orada özlərini cəmiyyət üçün lazımlı hiss etmələri, imkanlarını maksimal dərəcədə həyata keçirmələrindən ibarətdir.

Yaxşı olar ki, bu sahədə təcrübəli mütəxəssislər öz fikirlərini bölüşün, video və çap materialları nümayiş etdirsin, çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün çıxış yolu axtarsınlar.

ədəbiyyat

1. Акатор Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы. (учебное пособие для студентов высших учебных заведений). Москва: ВЛАДОС, 2003.
2. Беляева М.А., Кузнецов И.Е. Социально-педагогическая работа с семьей ребенка-инвалида. (учебное пособие). Екатеринбург, АМБ, 2001.
3. Галкина Е. В. Работа с семьей ребенка с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) . Актуальные вопросы современной педагогики. (материалы II международной научной конференции). (г. Уфа, июль 2012 г.).
4. Стребелева Е.А., Зацепина А.В. Особенности работы с семьей, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья. «Дефектология», 2005, №1.
5. Суворов А.В. Инклузивное образование: методология, практика, технологии. (Материалы международной научно-практической конференции (20–22 июня, 2011, Москва). Москва: МГППУ, 2011.

Семья и общество как основные партнеры инклюзивного образования

резюме

В статье рассказывается о том, что в настоящее время инклюзивное образование является прогрессивным и перспективным образовательным процессом. Отмечается, что школа должна проводить работу по сотрудничеству и участию в этом процессе родителей всех детей, а также всех членов общества.

The family and society as the main partners of inclusive education summary

The article explains that currently, inclusive education is a progressive and promising educational process. It is noted that the school should must work in cooperation and participation in this process, the parents of all children, as well as all members of society.

İBTİDAİ SINİFLƏRDƏ TƏRBİYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİ

Lalə Həsənova,

Bakı şəhəri, 299 nömrəli məktəb-liseyin ibtidai sinif müəllimi

E-mail: lalahasanova21@yahoo.com

açar sözlər: uşaq, valideyn, müəllim, ibtidai məktəb, tərbiyə, qarşılıqlı əlaqə ;

ключевые слова: дети, родители, учитель, школа, образование, взаимодействие;

key words: child, parent, teacher, school, education, interaction.

Müasir dövrdə cəmiyyətdə gedən proseslər, qloballaşma və inkişaf etmiş dünya dövlətlərinə integrasiya, təhsil islahatları şagirdlərin tərbiyə modelinə də diqqət tələb edir. Bu model uşaqın üzərində nəzarətə deyil, onu inkişaf etdirməyə, şəxsiyyətini formalasdırmağa yönəldilməlidir. Təlim və tərbiyənin şəxsiyyətönümlü olması üçün aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilməlidir:

- a) Uşaqın həyata sevinc mənbəyi kimi baxması, ətrafdakılara inanması təmin olunmalıdır.
- b) Müəllim uşaq şəxsiyyətinin formalasdırılmasına çalışmalıdır.
- c) Uşaqın fərdi xüsusiyətləri nəzərə alınmalıdır.
- ç) Bilik, bacarıq və vərdişlərin qazanılmasına şəxsiyyətin inkişafında başlıca rol oynayan vasitə kimi baxılmalıdır.
- d) Valideynlərlə müəllimlərin qarşılıqlı əlaqəsi ən yüksək dəyərlər yaradılmasına – vahid sosial sahəyə istiqamətlənməlidir.

Ibtidai sinif müəllimlərinin valideynlərlə əlaqəsi uşaqların inkişaf səviyyələrini, xarakterlərini, davranışlarını, tərbiyə olunma metodlarını proqnozlaşdırmağa imkan verir. Müəllim heyəti və valideynlər işi iki istiqamətdə (grup və fərdi şəkildə) həyata keçirirlər. Təcrübədə bu işin ən səmərəli formaları (kollektiv və fərdi müzakirələr, mühazirələr, konfranslar, ailələrə getmək, valideyn iclasları, valideynlərlə birlikdə müxtəlif mövzularda vəsaitlərin tərtibi, uşaqların əl işlərinin sərgisi, bayramların keçirilməsi) mövcuddur.

Təcrübədə valideynlərlə kollektiv işin geniş formaları tətbiq edilir. Buraya pedaqoji informasiyanın verilməsi, təcrübə mübadiləsi, ictimai rəyin yaradılması, şagirdlərin fəaliyyətlərində valideynlərin iştirakının təmin olunması daxildir. Kollektiv iş iki yolla – pedaqoji mədəniyyətin və təlim-tərbiyə işlərinin səviyyəsinin yüksəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Bu işin əsas məqsədi ailədə tərbiyəvi işi intensivləşdirmək, ona məqsədyönlü, sosial xarakter verməkdir. Valideynlərlə işin əsas forması sinif valideyn iclaslarıdır.

Valideyn iclaslarında “Kiçikyaşlı məktəbli şəxsiyyətinin formalasması”, “Ailədə məcburi (zor gücü ilə) tərbiyə”, “Kiçikyaşlı şagirdlərin psixoloji-fizioloji inkişafı” mövzularında diskusiyalar, “Sinifdə tərbiyə işinin modernləşdirilməsi”, “Ailədə qarşılıqlı münasibətlər” mövzularında dəyirmi masalar, “Ailə həyatının və sinif kollektivinin qanunları” mövzularında treninglər keçirilməlidir. Valideyn komitəsi bu işdə müəllimlərə kömək göstərə bilər.

Ibtidai sinif müəllimləri valideyn iclaslarında, trening və dəyirmi masalarda problemlə ailələrdən olan uşaqların valideynlərini başa salmalıdır ki, ailədə ünsiyyət prosesində böyüklerin qarşılıqlı əməkdaşlığı təmin edilməlidir. Ailədə valideynlər uşaqlarla ünsiyyətə girərkən dialoqa üstünlük verməlidirlər, çünkü onlar uşaqın nə istədiyini bu prosesdə öyrənirlər.

Kiçikyaşlı məktəbli ilə onun təlim fəaliyyəti, dostları və s. haqqında söhbət təşkil etdikdə aşağıdakılardan məlum olur:

- Ailədə münasibətlər qənaətbəxşdir.
- Ailə üzvləri arasında emosional bağlılıq yoxdur.
- Ailədə tez-tez münaqişələr baş verir.
- Ailədaxili münasibətlərdə aqressiya güclüdür.

Ailədə valideyn-övlad münasibətlərinə dair geniş söhbətlər aparılmalıdır. Söhbətdə daha çox uşağı narahat edən məsələlər müzakirə olunmalı, münasibətlərin korreksiyası üçün tövsiyələr verilməlidir. Bütün bunlar uşağın təsəvvüründə onun ailədəki mövqeyi, ona necə münasibət bəslənməsi barədə müəyyən fikir formalaşdırır.

“Uğursuz ailələrdə uşaqların təbiyəsi” mövzusunda konfransın keçirilməsi və orada aşağıdakı məsələlərin müzakirəsi məqsədə uyğundur:

1. Uşaqların təbiyəsində valideynlər hansı çətinliklərlə qarşılaşırlar?
2. Valideynlər uşaqların təbiyəsini formalasdırarkən hansı metod və priyomlardan istifadə edirlər?
3. Valideynlərin pedaqoji taktiki necədir?
4. Uşağa atasının təsiri nə dərəcədədir?
5. Uşağın asudə vaxtı necə təşkil edilir?
6. Problemlı ailələrdə uşaqların məktəbdən kənar təbiyələrinin təkmilləşdirilməsi üçün nə kimi təkliflər irəli sürə bilərsiniz?

Konfransda məktəb direktoru, təbiyə işləri üzrə direktor müavini, məktəb psixoloqu da iştirak etməlidir.

Uğursuz ailələrdə uşaqların təbiyəsi zamanı daha çox valideynlərlə treninglər keçirilməlidir. Belə treninglərdə hər iki valideynin iştirakı vacibdir.

Valideynlər həmişə müəllimə kömək etməyə hazır olduqları kimi, müəllimlər də onlardan xoş sözlərini əsirgəməməlidirlər. Hər görüşdə müəllimə kömək göstərən valideynlərə təşəkkür edilməlidir. Məktəb uşaqların və valideynlərin ümumi maraqlarını birləşdirməklə şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalasalarına müsbət təsir göstərməlidir.

Müəllimlər evlərə gedərkən valideynlərlə daha çox hansı mövzuda danışmalıdır? Onlar uşağın xarakterində, davranışında qüsür görərkən onu uşaqa bildirmədən bu halin aradan qaldırılması üçün valideynlərlə birlikdə yollar axtarmalıdır.

Hər hansı bir mövzu üzrə məsləhətləşmələr təşkil olunarkən problem yaşanan ailələrin valideynləri, ən yaxşı seçim etməyə kömək göstərə bilən ekspert, müəllim, psixoloq, hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndəsi dəvət edilir.

Valideynlər üçün məsləhətləşmələr təxminən aşağıdakı mövzularda ola bilər:

1. Oxumaq istəməyən uşağa necə kömək etməli?
2. Ailədə yeganə uşağın təbiyə olunmasında yaranmış çətinlikləri hansı yollarla aradan qaldırmaq olar?
3. Ailədə kobudluq və anlaşılmazlığın olmaması üçün nə etmək lazımdır?
4. Uşağın pis vərdişlərini necə aradan qaldırmaq olar?
5. Ailənin dağılmasının uşağın təbiyəsinə nə kimi təsiri var?

Sınıf müəllimi valideyn və uşağın qarşılıqlı münasibətlərinə, onun şəxsiyyət kimi formalasmasına müsbət təsir göstərir. Bunu məktəblərdə mövcud olan ənənə və əlaqələr sübut edir. Sevincdirici haldır ki, bəzi valideynlər yalnız müəllimin zənginə görə deyil, ümumi işə kömək məqsədilə məktəbə gedirlər.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə., Rzayeva Y.T., Hüseynova T.M., Vahabova T.M. Sosial pedaqogika. Bakı, 2008.
2. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: “Azərnəşr”, 1981.
3. Cəfərov S.N. Şəxsiyyətin formalasmasında sosializasiya prosesinin rolü. “ADPU-nun xəbərləri”, 2004, №3.

Организация проблемы воспитания в начальной школе

резюме

Взаимодействие педагога с родителями учащегося направлено на создание единого воспитательного поля, единой социальной сферы, где наивысшие ценности являются основой жизни, достойной человека. Работа педагогического коллектива с родителями осуществляется в двух направлениях: с коллективом родителей и индивидуально. В практике сложились наиболее рациональные ее формы: общие классные собрания родителей, коллективные и индивидуальные консультации, лекции, конференции, посещение семей, оформление различных по форме и содержанию текстовых материалов, фотомонтажи, выставки работ учащихся, а также совместные классные праздники.

The organization of primary education summary

The interaction of the teacher with the student's parents is aimed at creating a single educational field, a single social sphere, where the highest values are the foundation of a life worthy of man. The work of the teaching staff with the parents in two directions: from the parents group and individually. In practice, it has the most rational form: general meeting cool parents, group and individual counseling, lectures, conferences, family visits, design different in form and content of texts, photomontages, exhibitions of student work, and joint classroom celebrations.

USAQ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA VALİDEYNLƏRİN ROLU

Ahu Əliyeva,

Baki şəhəri, Binəqədi rayonu, 100 nömrəli

məktəbin ibtidai sinif müəllimi

E-mail: ahueliyeva100@gmail.com

açar sözlər: ailə, valideyn, uşaq şəxsiyyəti, ailə tərbiyəsi, məktəb, müəllim;

ключевые слова: семья, родитель, личность ребенка, семейное воспитание, школа, учитель;

key words: family, parent, person child, family education, school, teacher.

Ailə dövlətin təməli, insanlığın, bəşəriyyətin davamı üçün çox önəmlı bir toplumdur. Ailə insanları, cəmiyyəti dövləti düşündürən zəruri bir qurumdur. Gənc nəslin tərbiyəsi ailənin mühüm vəzifələrindən biridir. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında ailənin rolü əvəzedilməzdır. Ailənin təməlinin necə qoyulması, gənc nəslin tərbiyəsi mənsub olduğu millətin və dövlətin gələcəyinin düzgün formalaşmasının əsas şərtlərindəndir. Millətin milli varlığı, inkişafı, əbədiliyi, milli ruhu yüksək olan, yaxşı yetişdirilmiş nəsillərlə mümkündür.

Əgər millət gələcəyini əmanət etməyə layiq bir nəsil yetişdirməmişsə, onun istiqbali qaranlıqdır. Ailədə valideynlər öz həyatı, əməlləri ilə gənclərə nümunə olmalıdır.

Bizi yaxşı və pis uşaq problemi düşündürür. Müşahidələr göstərir ki, valideynlərin xeyirxah arzularından asılı olmayaraq, eyni ailədə həm yaxşı, həm də pis uşaq böyükür. Bunu nə ilə izah etmək olar? Hansı şəraitdə ailədə belə uşaqlar formalaşır? Valideynlər gənc nəslin tərbiyəsində nəyə xüsusi diqqət yetirməlidirlər?

Valideynlərin bir qisminin pedagoji məqsədləri çox vaxt aydın xarakter daşıdır, dəqiqlik olmur. Bu, uşaqların ailə tərbiyəsinə böyük ziyan vurur. Qeyd etmək lazımdır ki, ata-anaların böyük əksəriyyətinin öz qarşısına qoyduqları pedagoji məqsədlər dəqiqliyi ilə seçilir. Valideynlərlə aparılan anket sorğusunda qoyulan suallardan biri belə idi: "Siz öz uşaqlarınızda hansı şəxsi keyfiyyətləri tərbiyə etmək istərdiniz? Valideynlərin əksəriyyəti bu keyfiyyətləri qeyd etmişlər: qayğıkeşlik, böyüklərə hörmət, mehribanlıq, obyektivlik, xeyirxahlıq, kollektivdə yaşamaq və fəaliyyət göstərmək bacarığı, əməyə məhəbbət, vətənpərvərlik və s.. Uşağın yaxşı insan olmasını arzulamaq gözəl hissdir, lakin yalnız bu kifayət deyildir. "Yaxşı insan" anlayışına hansı xarakter xüsusiyyətlərin, hansı hisslerin, bacarıqların, vərdişlərin və s. daxil olduğunu dəqiqlik aydınlaşdırmaq, uşağı yaxşı insani böyütməyin vasitə və metodlarını bilmək lazımdır.

Şəxsiyyətin formallaşması bilavasitə ictimai münasibətlər sistemi ilə bağlıdır. Tərbiyədən geniş mənada danışanda məhz bu cəhət – ictimai münasibətlər, o cümlədən, ailə münasibətləri sisteminin insana təsiri nəzərdə tutulur. Məktəb təcrübəsindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ailədə uşaqların inkişafı müxtəlif amillərlə şərtlənir. Onlardan iki qrupu ayrıca qeyd etmək lazımdır. Birinci qrup amillərə ailə münasibətləri – ata-ana, bacı-qardaş və başqalarının bir-birinə münasibətləri daxildir. İkinci qrup amillər sırasına ailənin mənzil şəraiti, maddi vəziyyəti aiddir. Həmin amillər uşaqların tərbiyəsinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir, lakin psixoloji tədqiqatlar nəticəsində aşkar edilmişdir ki, gənc nəslin tərbiyəsində onları həllədici hesab etmək olmaz.

Uşaqların tərbiyəsində ailə münasibətlərinin roluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. Tərbiyə prosesində valideynlərin pedaqoji-psixoloji ədəbiyyata istinadən istifadə etdikləri ən mükəmməl tərbiyə metodları belə, isti ailə münasibətlərinin səmərəliliyini əvəz edə bilməz.

Ailə münasibətləri, hər şeydən əvvəl, uşaqların emosiya və hisslerinə təsir göstərir. Yaşları artdıqca onlar həmin münasibətləri mənimşəyirlər. Bununla da onların xarakterləri formallaşır.

Gəlin əvvəlcə valideynlərin pedaqoji və psixoloji bilik səviyyələrini aydınlaşdırıq. Əhalinin təhsilinin və mədəni səviyyəsinin əsaslı surətdə yüksəlməsi valideynlərin pedaqoji mədəniyyətinə təsir göstərir. Onların böyük əksəriyyəti ailə tərbiyəsi problemləri barədə qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələri maraqla oxuyur, televiziya və radioda tanınmış psixoloq, pedaqoq və həkimlərin məsləhətlərinə diqqətlə qulaq asırlar. Son zamanlar ailə tərbiyəsi problemlərinə dair kitablara da maraqlı artdılmışdır. Bununla belə, bir çox gənc ailələrdə uşaqların tərbiyəsi sahəsində ciddi nöqsanlara yol verilir. Bu nöqsanlar müəyyən səbəblərlə bağlıdır. Bu barədə aydın təsəvvürün əldə olunması üçün bəzi problemləri qeyd etmək vacibdir.

Ailə münasibətlərinin gənc nəslin tərbiyəsindəki rolunun nəzərə alınmaması bu sahədə yol verilən nöqsanlar içərisində xüsusi yer tutur. Bir çox ailələrdə valideynlərin əməlləri uşağa verilən mənəvi tələblərə uyğun gəlmir. Evin möisət qayğılarında ata-ananın eyni dərəcədə iştirak etməməsi, bu zəmində əmələ gələn münaqişələr uşaqlarda valideynlər haqqında başqa təsəvvürlərin formallaşmasına təsir göstərir. Bəzən ata, ana, nənə, baba uşağa tamamilə fərqli münasibət bəsləyirlər. Tələblərdə vahidlik prinsipinin gözlənilməməsi, uşaqlarda dəyərli münasibətlər sisteminin və qiymət meyarlarının formallaşması prosesini çətinləşdirir.

Bir çox ailələrdə əmək tərbiyəsinə fikir verilməməsi, oyundan və inkişafetdirici məşğələlərin digər növlərindən az istifadə edilməsi məhz bununla bağlıdır.

Valideynlər uşaqların qabiliyyət və istedadlarının vaxtında aşkara çıxarılması sahəsində də ciddi nöqsanlara yol verirlər. Bəzi ailələrdə maddiyyata üstünlük verilməsi uşaqların mənəvi tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Valideynlər çox vaxt uşaqlarda texniki sahələrə maraqlı yaratır, heç bir əsas olmadan onları daha çox incəsənət sahələrinə istiqamətləndirirlər. Bəziləri isə uşaqları üçün peşə seçərkən onun maddi cəhətdən sərfəli olmasına diqqət yetirirlər.

Ailə tərbiyəsinə quru nəsihətçilik halları da az ziyan vurmur. Uşaqlarla ünsiyyətin az və yeknəsəq olması bu səbəblərdən biridir. Bir çox hallarda valideynlərin uşaqlarla ünsiyyəti adı güzəran söhbatınə çevrililməklə səthi və məhdud xarakter daşıyır.

Ailədə gün rejiminin asudə vaxtin, düzgün təşkilindən çox şey asılıdır. Bu, bəzi hallarda valideynlərin iradəsindən asılı olmur. Belə hallarda məktəb, ictimai təşkilatlar ailənin köməyinə gəlməlidirlər.

Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar ən çox sərbəst olduqda, məktəbdən və ailədən kənarda gəzib-dolandıqda mənfi təsir altına düşürlər. Yaşadıqları məhəllə, küçə, dostluq, yoldaşlıq etdikləri uşaqların davranışını onlara güclü təsir göstərir. Məhəllə uşaqları daha nüfuzlu, güclü uşağın etrafında cəmləşir, onun məsləhətləri ilə hərəkat edirlər. Həmin uşağın şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək, lazımı tədbirlər görmək valideyn üçün zəruridir.

Ailə tərbiyəsində valideynlərlə uşaqlar arasında münasibətlər emosional xarakter daşıyır. Ana uşaqla hissələrin dili ilə danışır, ata məhəbbəti isə onun qəlbini riqqətə gətirir. Ailə tərbiyəsinin üstünlüyü də məhz bundadır. Uşağın fiziki və psixoloji cəhətdən yaxşı inkişaf etməsi üçün

ona, hər şeydən əvvəl, valideyn məhəbbəti gərəkdir. Bu məhəbbət uşağı inkişaf etdirməli, onun xoşbəxtliyinin rəhni olmalıdır.

Uşağın hədsiz əzizlənməsi, onun hər cür tələblərinin dərhal yerinə yetirilməsi, məhfi hərəkət və davranışlarına laqeydlik də pis nəticə verir. O, məktəbdən yayılır, zərərlı vərdişlərə meyl edir.

Müasir ailələrdə uşaqların əzizlənməsi müxtəlif formalarda özünü göstərir: onları əmək qayğılarından azad edirlər, onun canına and içir, hər bir sözünə əməl edir, bərkə-boşa salmırlar, adı çətinlikləri belə valideynlər aradan qaldırırlar. Bir də xəbər tuturlar ki, övladları böyüüb, onların iddiaları yerə-görə siğmur, ailənin dərdi-səri ilə maraqlanmır, yalnız özləri haqqında fikirləşirlər.

Uşağa nəvaziş və qayğının həddi gözlənməlidir. O, çox zaman həddindən artıq əzizləndiyi üçün "çətin uşağa" çevrilir. Uşağı tez-tez, yersiz tərifləmək, onun yanlış əməllərinə göz yummaq olmaz. Təəccübü odur ki, bəzi valideynlər bu mətləbi başa düşsələr də, yenə uşağı ifrat dərəcədə qayğı ilə əhatə edirlər, çünki bu, çox asan yoldur. Valideyn uşağınə bahalı paltar, hədiyyə almaqla onu başından edir, öz ümidiñə buraxır, tərbiyəsinin qayğısına qalmır, həyata hazırlamır.

Bəzi ailələrdə uşağa həddindən artıq tələbkarlıq göstərilir, o cəzalandırılır, cəzanın ədalətli olmasına fikir verilmir. Bu isə uşaqlarda qorxu, inamsızlıq hissi yaradır.

Uşaq nadinclik etdikdə, sözə baxmadıqda, dərslərini öyrənmədikdə, xoşagəlməz iş tutduqda valideynin ona yerli-yersiz fiziki cəza verməsi uşağın tərbiyəsinə son dərəcə mənfi təsir göstərir, valideyn uşağın gözündə nüfuzdan düşür. Fiziki cəzaya əl atan valideyn uşağa yalnız cisməni deyil, həm də mənəvi zərər yetirir.

Psiyoloji tədqiqatlar göstərir ki, artıq ibtidai məktəb dövründə uşaqların mənlik şüuru inkişaf edir, onlar bir şəxsiyyət kimi öz ləyaqət və şərəflərini yüksək qiymətləndirirlər. Buna görə də uşağı addımباşı danlamaq, hədələmək, utandırmaq, döymək olmaz. Tez-tez fiziki cəzaya məruz qalan uşaq ailəyə yad münasibət bəsləyir, kobud, qəzəbli və kinli olur. Fiziki cəza uşağın qəlbindəki zərifliyi və həssashiğı məhv edir. Bütün bunlar o demək deyil ki, uşağı cəzalandırmaq olmaz, lakin bu, valideyndən xüsusü məharət tələb edir. Cəzaların bir çoxundan ailə tərbiyəsində bu və ya digər dərəcədə istifadə olunur, lakin cəza məqsəd deyil, vasitədir.

Tərbiyədə xoş rəftar və tələbkarlıq paralel getməlidir. Tələbkarlıq uşağın şəxsiyyətinə və ləyaqətinə təzyiq deyil, ona etibar, hörmət zəminində olmalıdır. Valideyn ilk günlərdən öz uşağında düzgün vərdişlər formalasdırıb bilmişdir, o, bircə sərt baxışdan səhvini anlayacaq, yaxşı işi ilə günahını yumağa çalışacaqdır. Mənfi əməllərinə görə uşaqla elə səhbətlər aparılmalıdır ki, o, həmin hərəkətin ailənin şərəfinə, ümumiyyətlə, cəmiyyətə nə kimi zərər vurduğunu dərk etsin, öz davranışına nəzarət etsin. Bunun üçün valideynlər, ilk növbədə, tərbiyənin məqsədini aydın təsəvvür etməlidirlər. Bəzi valideynlərin nə aydın məqsədi, nə də müəyyən programı olur. Əlbəttə, belə hallarda tərbiyənin nəticəsi qənaətbəxş olmur. Valideynlər nə üçün gözlədikləri nəticənin alınmamasından təəccüblənirlər.

Bir məsələ də mühümdür: əmək tərbiyəsi və mənəvi tərbiyənin özünəməxsus məzmunu, vəzifə və metodları vardır. Valideynlər onları yaxşı bilməli və nəzərə almalıdır. Bilməlidirlər ki, şəxsiyyət hissə-hissə tərbiyə olunmur. Onun formalasdılması sistemli xarakter daşıyır. Tərbiyənin tərkib hissələri hamısı bir məqsədə – şəxsiyyətin formalasdırılması məqsədinə xidmət edir. Buna görə də ailə tərbiyəsində bu komponentlərin qarşılıqlı vəhdətinə diqqət yetirmək vacibdir.

Böyüməkdə olan nəslin əxlaqi şüurunun formalasdmasına xüsusü diqqət yetirilməli, onlarda bu barədə aydın təsəvvür yaradılmalıdır. Uşaqlar müsbət və mənfi keyfiyyətləri düzgün qiymətləndirməyi öyrənməli və özünütərbiyə ilə məşğul olmalıdır. Bundan ötrü uşağı daha geniş ictimai münasibətlər sisteminə daxil etmək, onun ətrafdakı insanlarla ünsiyyətini dolğunlaşdırmaq, fəaliyyət sahəsini genişləndirmək zəruridir. Bu sahədə valideynlərlə müəllimlər əlbir işləməlidirlər.

ədəbiyyat

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: "Çinar", 2006.
2. Əlizadə Ə.Ə. Məhəbbət aləmi. Bakı, 1995.
3. Əlizadə Ə.Ə., Abbasov A.N. Aila həyatının etika və psixologiyası. Bakı, 1988.
4. Земская М. Семья и личность. Москва, 1986.

Роль родителей в формировании личности ребенка

резюме

В статье анализируются вопросы, связанные с формированием личности ребенка на уровне современных требований. Рассматриваются рациональные пути и возможности формирования личности детей. Отмечается важная роль совместных действий родителей и педагогов. Указывается, что формирование личности непосредственно связано с системой общественного отношения к вопросу. Отмечаются исследования, которые конкретно связаны с реализацией данной проблемы.

The role of parents in shaping the personality of the child

summary

The article characterized by issues related to the formation of the personality of the child at the level of modern requirements. The rational way and the possibility of formation of the personality of children. It notes the important role of joint actions of parents and teachers in such work. It is pointed out that the formation of personality directly related to the system of public attitudes to the issue. There have been studies that are specifically related to the implementation of this problem.

MƏKTƏBLİLƏRDƏ TOLERANT MÜNASİBƏTLƏRİN FORMALAŞDIRILMASINDA MÜƏLLİMİN ROLU

İradə Əmirəliyeva,

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi

E-mail: amiraliyeva_j@mail.ru

açar sözlər: ünsiyyət mədəniyyəti, özünütənqid, tolerantlıq (dözümlülük), intollerantlıq (dözümsüzlük), tolerantlığın meyarları;

ключевые слова: культура общения, самокритичность, толерантность, интолерантность, критерии толерантности;

key words: culture of dialogue, self-criticism, tolerance, intolerance, tolerance criteria.

Müasir dövrdə digər millətlərə, insanlara, mədəniyyətlərə dözümlü münasibət problemi aktualdır. Sərr deyil ki, bu gün bəzi gənclər arasında qərəzlilik, aqressivlik yayılır. İctimaiyyətdə baş verən xoşagəlməz hadisələr, ekoizm, dözümsüzlük kütləvi informasiya vasitələri ilə ailəyə, məktəbə nüfuz edir. Bu səbəbdən tolerantlıq ruhunda tərbiyənin səmərəli mexanizmləri işlənib hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir.

Ünsiyyət bacarığı dəyərli keyfiyyətdir. Ona uşaqlıqdan yiyələnmək son dərəcə vacibdir. Təəssüf ki, həyatda ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməmiş adamlara tez-tez rast gəlirik. İnsanlar nəinki özləri ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməli, həmçinin başqlarında da bu keyfiyyətin formalaşmasına kömək göstərməlidirlər.

Şagirdlərə dinləməyi, başa düşməyi, dialoqa hazır olmayı, ünsiyyət zamanı həmsöhbətə təzyiq və manipulyasiya etməməyi öyrətmək lazımdır. Bütün bu proseslərdə yaşlı nəsil nümunə olmalıdır. Səbrli, nəzakətli, təmkinli olmaq, yersiz özündən çıxmamaq ünsiyyət və davranış mədəniyyətinin mühüm göstəricilərindəndir. Belə mövqe dəyərli mənəvi keyfiyyət olan tolerantlığa şərait yaradır.

Davranış mədəniyyəti ətrafdakı adamlara düzgün münasibət bəsləməyi, sadəlik, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik və nəzakətlilik tələb edir. Bir-birinə münasibətdə dözümlü olmaq çətin məsələdir. Əməkdaşlıq və tolerantlıq pedaqogikasına geniş yer vermədən müasir məktəbin modernləşdirilməsi mümkün deyil.

Tolerantlıq – xalqlar, sosial qruplar arasındaki qarşılıqlı anlaşma naminə, digər mədəniyyətə, milli, sosial, dini mühitə aid olan insanlarla əməkdaşlıqda döyünlülüyə psixoloji hazırlıqdır.

Tolerantlığın şəxsiyyət səviyyəsində uğurla formalasdırılması üçün tolerant və intolerant şəxslər arasında fərqlərin nədən ibarət olduğunu bilmək vacibdir. Bu sahədə müəyyən meyarlar mühüm rol oynayır. Təəssüf ki, onlar heç də həmişə asanlıqla görünmür. Bəzi meyarlar yalnız peşəkar və maraqlı müşahidəçi gözü ilə görülə bilir.

Q.U. Soldatovaya görə tolerantlığın meyarları aşağıdakılardır:

- cəmiyyət və ya qrup üzvləri arasında qarşılıqlı hörmət, xüsusilə qocalara, əlillərə, qaçqınlara, kimsəsizlərə, kasıblara xeyirxah münasibət;
- cəmiyyətin siyasi-ictimai həyatında onun bütün üzvlərinin iştirakı üçün bərabər imkanlar;
- milli azlıqların dillərinin, mədəni özünəməxsusluqlarının qorunub saxlanması və inkişafi;
- dini etiqadlara zidd olmayan ictimai xarakterli hadisələrin, tarixi günlərin, bayramların qeyd edilməsi;
- cəmiyyətdəki bütün mədəniyyətlərə aid ənənələrə əməl olunması;
- cəmiyyətin digər millətlərə məxsus üzvlərinin hüquqlarını məhdudlaşdırmasın irqi və dini etiqad azadlığı;
- ümumi problemlərin həllində əməkdaşlıq və həmrəylik;
- cinslərarası, etnoslararası, irqlərarası münasibətlərin gözlənməsi.

Q.U. Soldatovaya görə döyümsüzlüğün təzahürləri aşağıdakılardır:

- *təhqir, istehza, etinasızlığa yol verilməsi*;
- *məhəl qoymamaq (söhbətdən, tanışlıqdan imtina etmək)*;
- *mənfi stereotiplər, mövhumat, mənfi rəy* (başqa mədəniyyətə, cinsə, irqə, etnik qrupdan olan insana qarşı);
- *etnosentrizm* (öz qrupunun ənənələri və dəyərlərinin digər qruplarla müqayisədə daha üstün tutulması);
- *düşmən axtarmaq* (sosial problemlər, bədbəxtliklər, fəlakətlərə görə bu və ya digər şəxsi, qrupu günahlandırmacıq);
- *təcavüz, hədə-qorxu, təhdid*;
- *gender, cinsi oriyentasiya və başqa əlamətlərə görə ayrı-seçkilik* (insanları sosial müaviniatlardən məhrum etmək, onların hüquqlarının inkarı, cəmiyyətdən təcrid olunmaları);
- *irqçılık* (öz irqinin nümayəndələrini başqa irqin nümayəndələrindən üstün tutmaq);
- *etnofobiya zəminində ksenofobiya, dini fobiyalar, miqrant fobiyaları* ("yadların" təqib edilməsi, onların cəmiyyət üçün zərərli hesab olunmaları, digər mədəniyyətlərə və qruplara qarşı düşməncilik);
- *millətçilik* (öz millətinin böyük hüquqlara malik olmasına, başqları üzərində üstünlüğünə inam);
- *faşizm* (kütləvi terrorun, zoraklığın ifrat formalarının xarakterik olduğu anti-demokratik mürtəcə rejim);
- *imperializm* (əsarət altında olan xalqların sərvət və ehtiyatlarını nəzarətdə saxlamaq məqsədilə onların fəth edilmələri);
- *istismar* (təbii sərvətlər və ehtiyatlardan acgözlükə istifadə etməklə, başqlarının əməyini mənimsemək);
- *dini və mədəni rəmzlərin təhqir edilməsi*;
- *dini təqib* (konkret inancın, onun dəyərlərinin və mərasimlərinin təqib olunması);
- *sürgün* (əzəli yaşayış yerlərindən rəsmi və məcburi şəkildə uzaqlaşdırılma);
- *repressiya* (insanı öz hüquqlarını reallaşdırmaq imkanlarından məhrum etmək);
- *məhvətmə və soyqırım*.

Tolerant münasibətlərin formalasdırılmasında müəllimin məqsədi şagirdlərin kommunikativ səriştəliliyinin yüksəldilməsini təmin etmək, başqaları ilə birlikdə həqiqəti axtarmaq və onun nəticələri barədə hər kəsə anlaşılan formada məlumat verməyi, dialoqa girməyi öyrətməkdir.

Tolerantlıq müəllim və şagirdin pedaqoji ünsiyyətinin yeni sahəsini təşkil edir. Onun mahiyəti şagirdlərdə ləyaqət hissinin, mədəniyyətin formalasdırılması üçün optimal şərait yaradan, şəxsiyyətin özünüifadəsi, səhv cavabdan qorxma amilini istisna edən təlim prinsipləridir.

Bələ bir sual meydana çıxır: Tolerant münasibətlərin təbiyə olunması üçün hansı yaş dövrü daha əlverişlidir? Fikrimizcə, tolerantlığın təbiyə olunmasına məktəbəqədər yaşıdan başlayıb, ibtidai siniflərdə davam etdirmək lazımdır. Bu mərhələdə müxtəlif mikrososiumlardan gələn, həyat təcrübəsi, kommunikativ fəaliyyəti hələ formalasdırmayan 20–30 uşaq arasında qarşılıqlı münasibətlər başlayır. Qrupda, sinifdə tədrisin səmərəliliyinə nail olmaq üçün qarşılıqlı münasibətlərdə yaranan ziddiyətləri aradan qaldırmaq, ünsiyyəti ortaqlıq nəticəyə gətirmək vacibdir. Münasibətlərin uyğunlaşdırılması, qarşılıqlı hörmət, tolerantlığın təbiyəsi əməkdaşlığının inkişafına kömək edir.

Müəllim-şagird münasibətlərində avtoritar üslublu ünsiyyət şəraitində tolerantlığın təbiyəsi mümkün deyil. Tolerantlıq formalasdırıllarkən şagirdlərin bir-biri ilə və müəllimlə ünsiyyətində müəyyən demokratik mexanizmləri mənimsemələri mühüm şərtlərdən biridir. İbtidai siniflərdən başlayaraq uşaqlara cəmiyyətdə başqalarının da əhəmiyyətli və dəyərli olduğunu qəbul etməyi, öz fikirlərinə tənqidi münasibət bəsləməyi öyrətmək lazımdır.

Yeniyetmə yaşlarında tolerantlığın təbiyə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki bu dövr təbiyə baxımından mürəkkəbliyi və çətinliyi ilə fərqlənir. İnsanın milli və mədəni mənsubiyət hissi bu dövrdə formalasdırmağa başlayır. Məhz bu dövrdə şəxsiyyətin gələcək sosial davranışlarının əsası qoyulur. Buraya empati və ya münaqışəlilik qabiliyyəti, sosial təcridolunma, müsbət və ya mənfi münasibət daxildir.

Yuxarı sinif şagirdlərində cəmiyyətin həyatında şüurlu iştirak etmək, ədalətli olmaq, fikir ayrlıqları və mübahisələrdə güzəştə getmək, milliyyətindən asılı olmayaraq hər bir insanın müdafiəsi qayğısına qalmaq kimi keyfiyyətlər təbiyə etmək vacibdir.

Ümumiyyətlə, tolerantlıq dəyərlərinin təsdiqlənməsində, həyata keçirilməsində məktəb örnək olmalıdır. Hər bir sinifdə tolerantlığın formalasdırılması üçün əlverişli mühit yaradılmalıdır. Aşağıda tolerant və intolerant siniflərdə davranış formalarını əks etdirən model verilmişdir.

<i>tolerant sinif</i>	<i>intolerant sinif</i>
həmsöhbəti diqqətlə dinləmək ;	bir-birini dinləməmək, müsahibinin sözünü kəsmək, səbrsizlik;
qayğı göstərmək, halını soruşmaq;	saymazlıq;
məsləhət, təklif vermək;	kənarlaşdırma;
tərif, razılıq;	təhqiqetmə;
alqışlamaq;	günahlandırmaq, iradalar bildirmək;
iltifat göstərmək;	qınamaq, egoizm;
təsəlli;	öyüd vermək;
hörmət ;	təhdid;
empatiya;	ehtiyat etmək, xəbərdarlıq;
dəstək.	əmr, göstəriş.

Problemlə əlaqədar müəllimin əsas işi şagird fəaliyyətinin məzmununu istiqamətləndirmək, şəxsiyyətlərarası münasibətləri tənzimləməkdir. Ünsiyyət fikirlərin, ideyaların qarşılıqlı mübadiləsinə ehtiyac duyulduğda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, insanlara şəfqət göstərməyə yardımçı olur. Bu vəzifənin uğurlu həlli şagirdlərin kollektivdə sərbəst ünsiyyətlərinin xarakterindən, kollektivdə onların qarşılıqlı əlaqələrinin uyğunluğundan asılıdır.

Fikrimizcə, tolerantlığın formalasdırılması üçün ən əlverişli fəaliyyət kollektiv yaradıcı fəaliyyətdir. Onun sərhədləri genişləndikcə şagirdlər həmyaşlılarına, yaşlılara olan şəxsi münasibət-

lərini daha ətraflı göstərə bilərlər. Bu məqsədlə insanlar arasında mənəvi əlaqələrin formalaşmasına yönələn dərs və dərsdənkənar tədbirlərin bütün növlərindən istifadə oluna bilər.

Düzgün qurulan kollektiv yaradıcı fəaliyyət uşaqları ümumi işə cəlb etməyə imkan verir. Qruplar arasında, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə gərginliyi aradan qaldırır, onların müsbət tərəflərini, problemlərini aşkara çıxarıır, kollektiv planlaşdırında güzəştə getməyi, nəzərdə tutulan məqsədin həyata keçirilməsi üçün vasitələr seçməyi öyrədir. Kollektiv təhlil digər insanların hərəkətləri barədə fikir bildirərək, onlarda xeyirxah qiymətləndirmə bacarıqları formalaşdırır. Kollektiv yaradıcı fəaliyyət və ünsiyyət zamanı şagirdlərin müəllimlərlə, böyüklerlə, yaşıdları ilə və kiçiklərlə qarşılıqlı tərəfdaşlığın, humanist təcrübənin qazanılması tolerantlığın formalaşmasına imkan verir. Bu məqsədlə müəllim uşaqlar arasında münasibətləri tənzimləməlidir.

Sinifdə, mikroqrupda uşaqın psixoloji müdafiəsinin, münasibətlərinin uğurluluğunu təmin etmək üçün aşağıdakılara əməl olunmalıdır:

- mikroqrupun formalaşmasında şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərini, şəxsi münasibətlərini nəzərə almaq, mövqelərinin müstəqilliyinə nail olmaq;
- hər bir şagirdin şəxsiyyətinin təsdiqini, ləyaqətinin tanınmasını, uğur qazanmasını, bu uğurların yoldaşları tərəfindən qəbul olunmasını təmin etmək;
- hər bir məktəbli üçün başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağa, müstəqil qərarlar qəbul etməyə imkan verən problem-situasiya yaratmaq;
- şagirdin şəxsi ləyaqət hissini digərləri tərəfindən alçaldılmasına yol verməmək;
- ünsiyyət təcrübəsinin zənginləşdirilməsi və əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədilə mikrogrupun formalaşmasının müxtəlif vasitələrindən faydalana maq;
- özünüqiymətləndirmə və qarşılıqlı qiymətləndirmədən istifadə etməklə uşaqlarda özünü-tənqid və obyektivliyə, digərlərinin davranışını və hərəkətləri haqqında düzgün fikir söyləmək bacarığının formalaşmasına nail olmaq.

Müəllim öz nöqtəyi-nəzərini açıqlayarkən müsahibinin sözünü kəsmədən, söhbətə yersiz müdaxilə etmədən, onu dirləyərək nümunə göstərir.

Tolerantlıq tərbiyəsi başqalarına münasibətdə təcridolunma və qorxu hissi doğuran halların baş verməsinə müqavimətə istiqamətlənməlidir. Belə tərbiyə metodu gənclərdə müstəqil düşün-cəyə, tənqidi dərkətmə və mənəvi dəyərlərə əsaslanan qərarların qəbul olunması vərdişlərinin formalaşmasına xidmət etməlidir.

ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. (orta ixtisas məktəbləri üçün dərslik). Bakı: "Mütərcim", 2015.
2. Ризердон Б.Э. Толерантность – дорога к миру. Москва: «Бонфи», 2001.
3. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шарова О. Д. Жить в мире с собой и другими. Москва: «Генезис», 2000.

Роль учителя в формировании толерантных отношений у учащихся

резюме

В статье обоснована исключительная роль учителя в формировании толерантности у учащихся в процессе обучения. Для успешного формирования толерантности на уровне личности необходимо знать, в чем состоят основные отличия между толерантными и интолерантными лицами. Учитель должен профессионально увидеть эти отличия и показать пример положительного образцового поведения для их устранения. В ней также говорится о роли учителя в создании благоприятной среды для формирования толерантности в классе. Подчеркивается значимость коллективной творческой деятельности в формировании толерантных отношений.

The role of teacher in formation of tolerant relationships among the pupils summary

The article has substantiated an exclusive role of a teacher in the formation of tolerance in the pupils during the teaching process. It is important to know main difference between tolerant and intolerant persons to provide successful formation of tolerance at the level of personality. Teacher should professionally notice those differences and show positive pattern of behavior to eradicate them. Also, the article deals with the teacher's role in creating effective environment for formation of tolerance in the class. The importance of collective creative activities in the formation of tolerant relationships.

Y.A. KOMENSKI UŞAQLARIN AİLƏDƏ TƏRBİYƏSİ VƏ TƏHSİLİ HAQQINDA

Kəklik Məmmədova,

«Məktəbəqədər və ibtidai təhsil» jurnalının əməkdaşı

XII əsrin ən böyük simalarından biri, mütəfəkkir çex alimi, elmi pedaqogikanın banisi Yan Amos Komenski 1592-ci il, martın 28-də Çexiyada, dəyirmançı ailəsində anadan olmuşdur. Atasının varlı, Bogem qardaşlığına mənsub olması onun ailədə, icma məktəbində mükəmməl tərbiyə və təhsil almاسına imkan vermişdir.

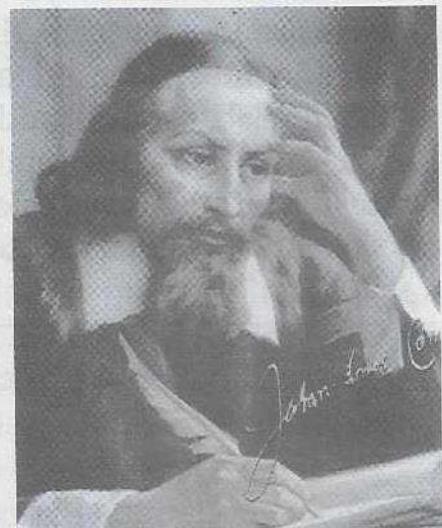
1611-ci ildə Herborn Universitetinə qəbul olunan Y.A.Komenskinin fəlsəfi və pedaqoji baxışları formallaşmağa başlayır. Universitetdə o, klassik fəlsəfə ilə tanış olur, Platon, Aristotel, Seneka, Siseron və başqalarının əsərlərini dərinlən öyrənir. Onun *pansofiya* (*ümumi təhsilin qısa tam kursunu vermək, dünyani canlı əks etdirmək*) ideyası universitet illərində təşəkkül tapmışdır.

Y.A.Komenski mürəkkəb tarixi dövrdə yaşamışdır. Avropada gedən qanlı müharibələr, xüsusilə katoliklər və protestantlar arasındaki otuzilik müharibə onun həyatının ən mənsuldar dövrünü tarmar etdi. Bu mübarizədə quşular hərəkatının sol təmayülünü təşkil edən taboritlər mühüm yer tuturdular.

Y.A.Komenskinin atası taboritlər hərəkatına daxil olan «Çex qardaşlığı» icmasının üzvü idi. Sonralar Y.A.Komenskinin də həmin icmanın üzvü və rəhbəri olması onun həyatında bir çox mühüm hadisələrin baş vermesi ilə nəticələndi.

Bu dövrdə katolik kilsəsi azadlıq ideyaları təzahürlərinə, dinə, allaha inam məssələlərində ən cüzi tərəddüdə qarşı mübarizə aparırdı. Kilsə öz amansız qaydaları və inkvizisiya tonqalı ilə qabaqcıl elm adamlarını məhv edirdi. 1600-cü il, fevralın 17-də Cordano Bruno tonqalda yandırıldı. 1616-ci ildə Qalileo Qaliley məhkəməyə cəlb olundu, Kopernikin təlimi pisləndi. 1619-cu ildə «Təbiət haqqında dialoqlar» əsərinin müəllifi Luçino Vanni, 1621-ci ildə ateizmdə təqsirləndirilən Jan Fontanye Parisdə inkvizisiya məhkəməsi tərəfindən tonqalda yandırıldı. O, 1633-cü ildə Q.Qaliley ikinci dəfə inkvizisiya məhkəməsinə cəlb olundu. Alim ölümündən yaxa qurtarmaq üçün Yerin kürə şəklində olması və fırlanması haqqında öz təlimindən imtina etdi. Rəvayətə görə, Qaliley məhkəmədən çıxarkən ayağını yerə vurmuş və hirsə demişdi: «Hər halda Yer fırlanır!»

Otuzilik müharibə ərzində Y.A.Komenskinin evi iki dəfə yandırıldı. 1620-ci ildə Filnek şəhəri katoliklər tərəfindən yandırılanda Komenskinin kitabxanası

və əlyazmaları məhv oldu. 1956-cı ildə İsvetlə Polşa arasında başlanmış müharibə nəticəsində Y.A.Komenskinin yaşadığı Leşno şəhəri müharibə meydanına çevrilir. Onun evi, var-yoxu, kitabxanası, əlyazmalarının qalan hissəsi, o cümlədən, üzərində uzun illər işlədiyi «Çex dilinin xəzinəsi» əsəri, ikinci dəfə yandırıldı. Y.A.Komenski 92 elmi, fəlsəfi, pedaqoji əsərin müəllifidir.

O, ilk dəfə erkən və məktəbəqədər yaşı uşaqların ailə pedaqogikasını işləyib hazırlamışdır. Bu problem onun məşhur «Analıq məktəbi» əsərində əhatə edilmişdir. «Hər kəsə hər şeyi öyrətməyi» məsləhət görən Y.A.Komenski belə hesab edirdi ki, bütün uşaqlar bilikləri mənimseməyə qabildirlər. O, bütün insanların təhsil almalarını arzulayır və tələb edirdi ki, ümumi təhsil varlıları, kasıbları, oğlanları, qızları əhatə etməli, sənətkarlar, kəndlilər, yükdaşıyanlara qədər hamı təhsil almalıdır. Hər iki cinsdən olan uşaqların ümumi təhsili o dövrə görə qabaqcıl tələb, cəsarətli addım idi.

Y.A. Komenski ümumbəşəri tolerant tərbiyə və təlim ideyasını təbliğ edirdi. Onun hazırladığı məktəblər sistemi ailədə məktəbəqədər tərbiyə ilə başlayırdı. Bu sistemi o, «Analıq məktəbi» adlandırırdı. (Bax: cədvəl 1.)

cədvəl 1

illər	yaş dövrü	məktəbin adı	təhsilin məzmunu və vəzifələri	məktəbin yeri
0-6 yaşa qədər (yaz)	uşaqlıq	analıq məktəbi	məktəbəqədər ailə tərbiyəsi, uşağın fiziki inkişafı, ətraf aləm haqqında məlumatı, xarici hiss üzvlərinin inkişafı;	ailədə
6-12 yaş (yay)	yeniyetməlik	ana dili məktəbi	nitq inkişafı, oxu, yazı, say, ölçmə, musiqi, katexizis-dən ilk məlumat;	icma, kənd və ya hər hansı yaşayış məntəqəsində
12-18 yaş (payız)	gənclik	latin dili məktəbi (gimnaziya)	«yeddi sərbəst sə-nət»lə tanışlıq, fizika, tarix, coğrafiya, etika, latin, yunan dilləri, sənət öyrətmək;	hər şəhərdə
18-24 yaş (qış)	yetkinlik	akademiya	universitetlərdə təhsil	hər bir vilayətdə

Böyük çex pedaqoqu uşaqların düzgün təlimə və tərbiyəyə ehtiyacları olduğunu göstərir, yaşı nəсли uşaqlara humanist münasibət göstərməyə çağırır, onların öz bilik və təcrübələrini böyüməkdə olan nəslə ötürmələrinin vacibliyini qeyd edirdi. O yazırıdı: «Heç kəs fikirləşməməlidir ki, gənclik güclü əmək sərf etmədən, öz-özünə elmlərə və ilahi fəzilətlərə yiyələnə bilər».

Y.A.Komenskiyə görə, insanın formallaşmasının tərkib hissələrindən biri elmləri və dilləri öyrənmək idi. Bunları mənimseməyə uşağın həyatının ilk altı ilində başlamaq lazımdır.

Əqli tərbiyədə analıq məktəbinin başlıca vəzifəsi uşaqlara əşyaları tanımağı və onlarla düzgün davranışlığı öyrətmək, qavrayışı, təfəkkürü inkişaf etdirmək lazımdır. Bu, uşaqların məktəbdə sistemli təlimə hazırlanmalarına kömək göstərir.

Y.A.Komenskinin fikrincə, bilik yanğısı erkən dövrdən – iki-üç yaşlarından özünü göstərir. Uşaq ətraf aləmə «kəşfiyyatçıların» – hiss orqanları və qavranılanların dərk edilməsi yolu ilə daxil olur. Y.A.Komenski «Analıq məktəbi» əsərində əqli tərbiyə məqsədilə uşağın ilk təəssüratlarının, bacarıq və vərdişlərinin sistemini verir. Bununla da məktəbəqədər dövrdə təlimin təşkilinin bünövrəsi qoyulmuş olur. Uşağın sağlamlığının, yaşıının və inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınması böyük pedaqoqun təlim üçün vacib saylığı şərtlər idi. O, yazırkı ki, biz uşaqlarımıza körpə yaşlarından bu zərif yaşı dövrünün imkan verdiyi inkişaf səviyyəsinə uyğun təbiət və onda baş verən hadisələr haqqında anlayışlar aşılıya bilərik.

Y.A.Komenski tərəfindən «Analıq məktəbi»ndə təklif olunan biliklərin çoxu uşaqların müşahidələri, həyatı təcrübələri ilə əlaqədar olub, tərbiyələndirici xarakter daşıyan konkret biliklərdir.

Y.A.Komenski məktəbəqədər dövr üçün təlim programını şərti olaraq «yeddi azad sənət» (*grammatika, natiqlik, dialektika, hesab, həndəsə, astronomiya, musiqi*) adlandırırdı. Orta əsrlərdə təbiət hadisələri haqqında biliklərə o qədər də əhəmiyyət verilmir, onlar «küfr» adlandırılır, təbiət elmləri ilə məşğul olmaq allahın işinə müdaxilə etmək kimi qiymətləndirilirdi. Y.A.Komenski isə bu bilikləri uşaqların tərbiyəsində ön plana çəkirdi. Həmin biliklərin qısa təfsiri belədir:

- uşaqlara çəmənlik, meşə, çay, dağ, tarla haqqında məlumat vermək, onları *torpaq, su, hava, od* sözləri ilə tanış etmək;
- onlara daha çox yayılmış ağaç, ot, çiçək, heyvanlar haqqında, həmçinin insan bədəninin hissələri barədə məlumat vermək;
- qaranlıq və işığın nə olduğunu, çox işlənən rəngləri fərqləndirməyi öyrətmək;
- Günəş, Ay, ulduzları fərqləndirməyi və əhəmiyyətini öyrətmək;
- uşaqları doğulduqları və yaşadıqları yerlə tanış etmək;
- onlarda zaman – *saat, gün, həftə, ay, il, ilin fəsilləri* haqqında təsəvvür yaratmaq.

Y.A.Komenski bu elmi biliklərin hamısının məktəbəqədər yaşıda öyrədilməsi ni təklif etmir. Söhbət uşağın xarici hiss orqanlarının köməyi ilə mənimsədiyi konkret biliklərdən gedir. Tapşırıqlar sadə biliklərlə başlanır və tədricən mürəkkəbləşdirilir.

Y.A. Komenski göstərirdi ki, uşaq coğrafi bilikləri (səmtlər haqqında məlumat) birinci yaşın axırlarında – öz beşiyini tanıyanda almağa başlayır. İki-üç yaşıda bu biliklərin əhatəsi onun yaşadığı otaq, mətbəx, eyvan, həyət, at tövləsi, bostan və s. obyektlərlə zənginləşir. Dördyaşlı uşaq gəzinti zamanı yaşadığı küçəni, qohumlarına, qonşularına gedən yolu tanımağa başlayır. Beş və altı yaşlarında ətraf aləm haqqında məlumatlar genişlənir.

Y.A. Komenski görmə ilə əlaqədar bəzi məlumatların mənimsədilməsi barədə tövsiyələr verərkən belə hesab edirdi ki, onun əsası təbii olan hər şeyin gözə görülməsi, qavranılmasıdır, çünkü işıq gözə görülməsi mümkün olanlardan birincisidir. Bununla belə, uşağın güclü işığa, çox parıldayan əşyalara uzun müddət baxmasına yol verilməməlidir. Uşaq ancaq müləyim, orta parıltılı, xüsusişlə yaşı rəngli əşyalara baxmalıdır.

İki-üç yaşlı uşağa rəngli şəkillərə baxmaq, ağacların, çiçəklərin gözəlliliklərini göstərmək, dörd yaşdan sonra baxış dairəsini daha da genişləndirmək məqsədilə çəmənliyə, bostana, tarlaya, çay kənarına, meşəyə aparıb, göz oxşayan mənzərləri seyr etdirmək lazımdır.

Y.A. Komenski sistemləşdirilmiş biliklər dairəsinə tarix, iqtisadiyyat, siyaset və s. sahələrə aid sadə məlumatlar daxil etməyin mümkünüyünü bildirirdi. O, qeyd edirdi ki, tarix üzrə biliklərin verilməsinə uşağın keçən il, bir ay əvvəl, dünən, bu gün baş verən hadisələri yada salmasından başlamaq olar.

Y.A. Komenski iqtisadi biliklərə də əhəmiyyət verir, ev təsərrüfatının idarə olunması ilə əlaqədar bilikləri bu sahəyə aid edirdi. Onun fikrincə, dörd-beş yaşlarında uşaqlar xüsusi və adı günlərdə geydikləri paltarları fərqləndirməyi bacarmalı, qənaətcil olmayı öyrənməlidirlər. Ev əşyalarından təyinatı üzrə istifadə olunmasını isə vaxtı gələndə valideynlərindən öyrənəcəklər. Y.A. Komenski ev əşyalarının təyinatı üzrə mənimsənilməsi üçün uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onlara bu əşyaları əks etdirən oyuncaqlar (mebel, qab-qacaq, əmək alətləri və s.) verməyi tövsiyə edirdi.

Y.A. Komenskiyə görə, uşaqlar üçün ilk illərdə siyasi biliklərlə tanışlıq o qədər də mühüm əhəmiyyət kəsb etmir. Uşaqların böyüklərə qulaq asmaq, onlara hörmət etmək kimi qaydaları bilmələri kifayətdir. Böyük pedaqoq bu dövrdə əqli inkişafla mənəvi tərbiyə arasında əlaqə olduğunu qeyd edirdi.

Y.A. Komenski pedaqoqların qarşısında uşaqlara hər şeyi anlamağı, danışmağı və iş görməyi öyrətmək vəzifəsini qoyurdu. O, uşağın sual vermək, suala düzgün cavab vermək qabiliyyətlərini dialektik biliklərə aid edirdi.

Y.A. Komenski riyazi biliklərin öyrədilməsinə uşaq üç yaşında olarkən başlaması məsləhət görürdü. Bu dövrdə uşaqlar 5-ə, 10-a qədər saya bilirlər. Sonra oyun prosesində «azdır», «çoxdur» anlayışlarının verilməsini, 20-yə, 60-a qədər saymağı öyrətməyi, ikinci il *kiçik* və *böyük*, sonrakı illərdə *uzun-qısa*, *enli-dar*, *nazik-qalın*, *hündür-alçaq*, *yaxın-uzaq* kimi həndəsi anlayışları öyrətməyin mümkün olduğunu bildirirdi. Dörd yaşlı uşaqlar bir neçə fiquru (*düz xətt*, *übucəq*, *kvadrat*, *dairə* və s.) fərqləndirə bilirlər. Onlara əşyaları ölçməyi, çəkməyi, müqayisə etməyi öyrətmək olar.

Y.A. Komenski əqli tərbiyədə nitq inkişafına mühüm yer ayırdı. O, qeyd edirdi ki, uşaqlar əşyaları və onların adlarını öyrənməyə eyni vaxtda başlamalıdır. Uşağa konkret əşyaları müşahidə yolu ilə öyrətmək, əlçatan əşyalardan istifadə etməklə onun ağılını və nitqini inkişaf etdirmək lazımdır. Nitq inkişafının ətraf aləmlə tanışlıqla əlaqəsi haqqında bu fikirlər bu gün də aktuallığını itirməmişdir.

Y.A. Komenski göstərirdi ki, uşağın nitqi onun ətrafdakılarla doğma ana dilində danışarkən formalaşır. O, uşağın həyatının birinci ilindən başlayaraq nitq inkişafı programını tərtib etmiş, buraya səs mədəniyyəti, tələffüz, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, hamının başa düşdüyü təmiz, aydın nitqin formalasdırılması, ifadəli nitqin inkişafı və s. daxil idi. Y.A. Komenskiyə görə, nitqin mənimsədilməsi uşağın böyüklərlə və həmyaşıdları ilə canlı ünsiyyəti prosesində həyata keçirilməlidir.

Böyük pedaqoq əşya və hadisələrin adlarının düzgün tələffüzünü öyrətməyi tövsiyə edir, göstərirdi ki, uşaqların qarşısında nitq inkişafına və əsərin başa düşülməsinə yardım göstərən suallar («Bu nədir?», «Sən nə edirsən?», «Anan həradadır?», «Sən hara gedəcəksən?» və s.) qoyulmalıdır.

Y.A.Komenski nitq inkişafı probleminin işlənib-hazırlanmasının əsasını qoydu. Onun uşağın nitq inkişafına dair ideyaları yüksək qiymətləndirilir.

Y.A.Komenski belə hesab edirdi ki, istər məktəbəqədər yaş dövründə, istərsə də məktəbdə təlim didaktik prinsiplər (sistemlilik, ardıcılıq, əyanılık, konkretlik və s.) əsasında qurulmalıdır.

Y. A. Komenskinin analıq məktəbi və ibtidai məktəb arasında əlaqə, uşağın məktəbə qəbul vaxtı, hazırlığı haqqında fikirləri də çox qiymətlidir. O, uşaqları torpağa əkilən körpə şitillərə bənzədir, ailədə tərbiyə olunmuş, əqli və fiziki cəhətdən möhkəmlənmiş uşaqların məktəbə verilmələrini vacib hesab edir, lakin bunun altı yaşıdan tez olmasını məsləhət görmürdü. Çox kiçik yaşılı uşaq daha artıq diqqət və qayğı tələb edir. Pedaqoq isə kollektiv daxilində hər zaman buna nail ola bilməz.

Y.A.Komenski uşağı evdə altı yaşıdan artıq saxlamağı məsləhət görmürdü, lakin göstərirdi ki, onun bacarıqları ilə hesablaşmaq lazımdır. Uşağın məktəbə getmə vaxtını buna əsasən qısaltmaq və ya uzatmaq olar.

Y.A.Komenski uşağın məktəbə qəbulunun mümkünlüğünü sübut edən əlamətləri belə müəyyənləşdirmişdir:

- əgər uşaq analıq məktəbinin programını mənimseyibsə;
- əgər verilən sualları düzgün cavablandırırsa, onda mühakimə qabiliyyəti varsa;
- əgər uşağın yeni biliklərə yiylənməyə can atması müşahidə edilirsə.

Y.A.Komenski uşağı məktəbə göndərərkən ona təhsilin xeyrini başa salmağı lazım bilirdi. O, qeyd edirdi ki, uşağa əl hərəkəti təmrinlərini (rəsmetmə, düz xətt, ulduz şəkli çəkmək və s.) öyrətmək, onda gələcək müəllimə rəğbət, hörmət və inam təlqin etmək, qorxu hissini aradan qaldırmaq lazımdır.

Y.A. Komenskinin analıq məktəbi haqqında təlimi məktəbəqədər tərbiyə sistemini yaratmaq üçün ilk cəhd, körpələrlə onların yaş imkanlarına uyğun düşünlümüş və dəqiqlik təşkil olunmuş işin başlangıcı idi.

Biz bu məqalədə Y.A.Komenskinin pedaqoji görüşlərinin kiçik bir hissəsini əhatə etdik. Ümid edirik ki, bu fikirlər pedaqoqlar üçün faydalı olacaq.

Ədəbiyyat

1. История педагогики. Москва: «Учпедгиз», 1961.
2. История педагогики. Москва: «Просвещение», 1981.
3. Komenski Y.A. Böyük didaktika. Bakı: «Elm və təhsil », 2012.
4. Komenski Y.A. Pansofiya məktəbi və ya ümumi müdriklik məktəbi. Bakı: «Elm və təhsil», 2012.
5. F.Rüstəmov. Y.A.Komenskinin həyatı, yaradıcılığı və pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılması. («Böyük didaktika»). Bakı: «Elm və təhsil», 2012.
6. Фролова О. Ян Амос Коменский о воспитании и обучении детей в семье. «Дошкольное воспитание», 1981, № 11.

Я. А. Коменский о воспитании и обучении детей в семье
резюме

В статье рассказывается о педагогических взглядах Я.А. Коменского, о его педагогических произведениях, в основном о «Материнской школе». Раскрываются правила и программы материнской школы, отмечается, что при посещении школы должно учитываться возраст, навыки и умения ребенка. Я.А. Коменский считал, что все дети способны присвоить знания, навыки и умения, считал искусством «учить всех всему». Он считал, что и бедные, и богатые, и крестьяне, и ремесленники, даже носильщики и женщины должны получать образование.

J.A .Comenius about the education of children in the family
summary

The article describes the pedagogical views of J.A. Comenius, his pedagogical writings, mostly on the "Parent School". Expands Terms and the program of the parent school, it noted that should take into account the age, skills and child skills when visiting the school. J.A. Comenius believed that all children are able to appropriate knowledge, skills and abilities, considered art "teaching all around." He believed that the poor and the rich, and the peasants, and artisans, even baggage mans and women should be educated.

JURNAL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PREZİDENTİ YANINDA ALİ ATTESTASIYA

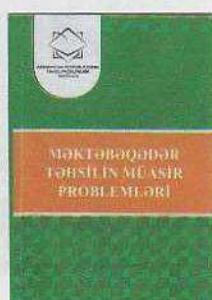
KOMİSSİYASININ QƏRARI İLƏ TÖVSIYƏ

OLUNAN NƏŞRLƏR SIYAHISINA

DAXİL EDİLMİŞDİR.

MƏKTƏBƏQƏDƏR VƏ İBTİDAİ TƏHSİLLƏ ƏLAQƏDAR KİTABLAR

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasından və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı sahəsində Dövlət Strategiyası”ndan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərmiş, 6 tədris programı, 3 monoqrafiya, 10-dan artıq metodik vəsait çap etdirmişdir.

Oxuculara təqdim olunan “**Məktəbəqədər təhsilin müasir problemləri**” (*L.Cəfərova, I.Qafarova*) adlı kitabda təhsil islahatından irəli gələn pedaqoji problemlər əhatə edilmişdir.

Kitabda məktəbəqədər təhsilin məzmunu, özünəməxsus xüsusiyyətləri, integrativ yanaşmanın mahiyyəti açıqlanmışdır. Kitabda həmçinin təhsil prosesində yeni pedaqoji texnologiyalardan, qiymətləndirmə, idarəetmə məsələlərindən, bu sahədə qabaqcıl təc-rübədən bəhs edilmişdir.

“**Məktəbəqədər təhsil müəssisələri üçün təlim materiallarının təxminini planlaşdırılması**” (*L.Cəfərova, I.Qafarova, S.Rəhimova, K.Muradova*) adlı metodik vəsaitdə standartlar əsasında təxminini planlaşdırma nümunələri təqdim olunmuşdur.

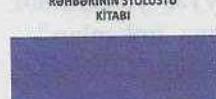
Vəsait məktəbəqədər müəssisələr, həmçinin həmin müəssisələrə getməyən uşaqların məktəbə hazırlanmalarının təşkili üçün nəzərdə tutulmuşdur.

“**Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu) (3-6)**” (*elmi redaktor Ə.Abbasov*)

ARTPI-nin məktəbəqədər təhsilin kurikulumu şöbəsinin əməkdaşları və işçi qrupu tərəfindən hazırlanmışdır. Proqramda təlim strategiyalarının təşkili prinsipləri, forma, vasitə və metodları, planlaşdırma, valideynlərlə əlaqə məsələləri əhatə olunmuşdur.

“**Məktəbəqədər təhsilin yeni məzmununun xüsusiyyətləri**” adlı metodik tövsiyə (*elmi redaktor Ə.Abbasov*) ARTPI-nin məktəbəqədər təhsilin kurikulumu şöbəsində (*L.Cəfərova, K.Məmmədova*) hazırlanmışdır. Tövsiyədə məktəbəqədər təhsilin yeni standartlarının mahiyyəti və integrativliyi, onun əhatə etdiyi məsələlər, struktur xüsusiyyətləri şərh olunmuşdur.

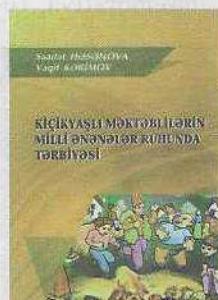
“**Məktəbəqədər müəssisə rəhbərinin stolüstü kitabı**” (*L.Cəfərova*) beş bölmədən ibarətdir. Birinci bölməyə hüquqi və normativ sənədlər daxil edilmişdir. İkinci bölmədə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində lazım olan əsas sənədlər və mütəxəssislərin vəzifə funksiyaları əhatə olunmuşdur. Sənədlərin siyahısı verilmiş, məktəbəqədər müəssisələrdə çalışanların əmək funksiyalarından, pedaqoqlar, valideynlər və ictimai təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrdən bəhs edilmişdir. Üçüncü bölmədə məktəbəqədər müəssisələrdə metodik işin yeni məzmunu, açıq məşğələlərin təşkili, portfolio texnologiyası, məşğələ cədvəli, pedaqoji şuraların keçirilməsi məsələlərindən bəhs olunmuşdur. Dördüncü bölmədə valideynlərlə işin forma və metodlarına dair konkret tövsiyələr verilmişdir. Beşinci bölmədə məktəbəqədər təhsilin idarə olunması məsələləri əhatə olunmuşdur.

İslahatın tələblərindən irəli gələn vəzifələrin həllinə yönəlmüş bu kitab məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin idarə olunmasının yeni mexanizmlərini ehtiva etməklə təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər, o cümlədən, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rəhbərləri, tərbiyəçilər və metodistlər, müvafiq ixtisas üzrə təhsil alan tələbələr və geniş ictimaiyyət üçün nəzərdə tutulmuşdur.

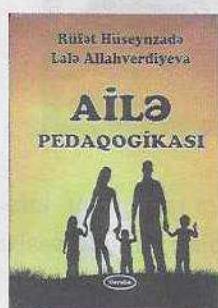
“Məktəbəqədər yaşı uşaqlarda milli-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasının yol və vasitələri” (M.Şirzadova). Kitab 2015-ci ildə “Elm və təhsil” nəşriyyatında çap olunmuşdur. Müəllif 250 səhifəlik kitabda milli-mənəvi və dini dəyərlərimizin təşəkkülü və inkişafı, ümummilli lider H.Əliyev irsinin milli-mənəvi dəyərlərimizin tükənməz mənbəyi olması, erkən yaşı uşaqlarda milli-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasının elmi-pedaqoji əsasları, milli-mənəvi dəyərlərin formalaşdırılmasının vasitə və yollarını əhatə etmişdir. Monoqrafiyadakı materiallar məktəbəqədər dövrə uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onların təbiyəsini formalaşdırır, sonrakı mərhələdə – məktəb illərində inkişafçılar üçün zəmin yaradır. Monoqrafiya təbiyəçilər, valideynlər, müəllimlər, psixoloqlar, tələbələr və tədqiqatçılar üçün faydalıdır.

“Kiçikyaşlı məktəblilərin milli ənənələr ruhunda təbiyəsi” (S.Həsənova, V.Kərimov) adlı kitabda dədə-babaların qoyub getdikləri adət və ənənələrdən, onların hikmət xəzinəsindən uşaqların təbiyəsinə istiqamət verəcək materiallar toplanmışdır. Bu monoqrafiya təbiyəçilərə və müəllimlərə təqdim olunan ən dəyərli vəsaitlərdən biridir. Monoqrafiya gənc nəslin təbiyəsi sahəsində ehtiyacın ödənilməsinə xidmət edəcəkdir.

Məhəbbət Əliyeva,
jurnalın əməkdaşı

AİLƏ PEDAQOGİKASI

Ailə dövlətin təməli olduğu kimi, insanlığın, bəşəriyyətin də davamı üçün çox önemli bir qurum, hamının rahatlıqla sığınib, isindiyi bir ocaqdır. Ailə kiçik bir dövlət hesab edilir. Ailə problemi bütün dövrlərdə insanları, dövlətləri düşündürmiş, onlar üçün zəruri bir məsələ olmuşdur. Şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi keyfiyyətləri ilk növbədə ailədə formalaşır.

Bu yaxınlarda prof. R.L. Hüseynzadə və dos. L.Z.Allahverdiyevanın “Ailə pedaqogikası” əsəri çapdan çıxmışdır. Əsərin redaktoru prof. O. Həsənli, rəyçiləri isə prof. İ. Əliyev, prof. A. Abbasov, prof. H. Əlizadə, prof. İ. İsayev, dos. V. Rzayevdir.

Əsər Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun pedaqogika və psixologiya kafedrasında və Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Elmi Şurasında müzakirə edilərək bəyənilmiş və dörslik kimi nəşr olunması məsləhət bilinmişdir. Belə bir dörslik ilk dəfə nəşr olunur.

Pedaqoji təməyülli ali məktəblərin bakalavr təhsil pilləsində tədris olunan “Ailə pedaqogikası” fənni xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, gələcəkdə valideyn olmağa hazırlaşan gənclər bu fənni öyrənərkən ailə etikasına, onun tələblərindən irəli gələn məhəbbətə, nikaha və ailəyə, ailə münasibətlərinə, nikahın uğurlu və möhkəm olmasına, ailədə qarşılıqlı münasibətlərin necə qurulması, uşaqların vətənin ləyaqətli vətəndaşları kimi yetişdirilmələrinə məsuliyyətlə yanaşmaq qabiliyyəti formalaşdırmaq barədə fikirlərə tanış olurlar.

Bu dəyərli dörslik müəllimlərimiz üçün də maarifləndirici bir mənbədir. Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də budur ki, dörslikdə ailə təbiyəsi ilə bağlı müsbət nümunələrin verilməsi ilə yanaşı, həm də yanlış təbiyə metodları və nümunələri də oxucunun diqqətinə çatdırılmışdır.

“Ailə pedaqogikası” dörsliyində ailə münasibətlərinin bütün sahələrinə toxunulmuşdur. Dörsliyin mündəricatına baxmaqla onun haqqında müəyyən təsəvvürlərə yiyələnmək mümkündür. I fəsil “Ailə və onun xüsusiyyətləri”, II fəsil “Ailədə uşaqların təbiyəsinin təşkili”, III fəsil “Hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirmək ailənin əsas məqsədidir”, IV fəsil “Mədəni vərdişlərin formaları və uşaqlarda təbiyə olunma imkanları”, V fəsil “Şəxsiyyətin inkişafı və ailədə uşaqın sosial inkişaf şəraitii”, VI fəsil isə “Məktəbin ailə ilə əlaqə formaları” adlanır.

Hər fəsil bir neçə yarımfəsildən ibarətdir. Tələbələrin müstəqil çalışmaları üçün hər yarımfəsildən sonra suallar, tapşırıqlar və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı verilmişdir.

Dörslik nəinki tələbələr, müəllimlər, həmçinin ailə həyatı qurmağa hazırlaşan hər bir gənc üçün faydalıdır.

İntiqam Cəbrayılov,
pedaqoji elmlər doktoru

İGİD ƏSGƏR, MÖHKƏM DAYAN!

ŞƏMİSTAN ƏLİZAMANLI

Çox sınadı bizi zaman,
Neçə şəhid oldu qurban...
Sinəsilə sıpər olan,
İgid əsgər, möhkəm dayan!

* * *

Ya azad ol, ya candan keç,
İki yoldan birini seç.
Azadlığın şərbətin iç,
İgid əsgər, möhkəm dayan!

* * *

Salam, VƏTƏN, salam, ANA!
Çətin gündə bizi sına.
Qanla cavab verək qana,
İgid əsgər, möhkəm dayan!

* * *

Şəhid qanı axan torpaq,
Yad ayaqda olmaz tapdaq!
Düşmənlərin qanqusacaq,
İgid əsgər, möhkəm dayan!